

T.C.
İSTANBUL SEBAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

“CEMÂL-İ HALVETÎ VE TE'VİLÂTÜ ERBAÎNE
HADÎSEN VE ŞERHU ERBAÎNE HADÎSEN
KUDSİYYEN” ADLI ESERLERİNİN TAHKİK VE
İNCELEMESİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail HISİM

İstanbul
Haziran, 2018

T.C.
İSTANBUL SEBAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

**“CEMÂL-İ HALVETÎ VE TE'VİLÂTÜ ERBAÎNE HADÎSEN VE
ŞERHU ERBAÎNE HADÎSEN KUDSİYYEN” ADLI ESERLERİNİN
TAHKİK VE İNCELEMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İsmail HISİM

Danışman

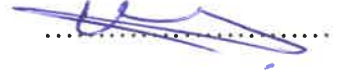
Dr. Öğr. Üyesi Veysel Akkaya

**İstanbul
Haziran, 2018**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan Dr. Öğr. Üyesi Veysel AKKAYA (Danışman)

Üye Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hamdi YILDIRIM

Üye Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Hikmet ATAN

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ömer ÇAHA
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**Cemâl-i Halvetî ve Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen ve Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen**” Adlı Eserlerinin Tahkik ve **İncelemesi** isimli çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

İsmail HISİM

ÖZET

“CEMÂL-İ HALVETÎ VE TE'VİLÂTÜ ERBAÎNE HADÎSEN VE ŞERHU ERBAÎNE HADÎSEN KUDSİYYEN” ADLI ESERLERİNİN TAHKİK VE İNCELEMESİ

İsmail Hısım

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Veysel Akkaya

Haziran-2018, 208+ XI Sayfa

Vahiyle birlikte ilk defa Hz. Peygamber'in hadisleriyle muhatap olan Ashab-ı Kiram, ayetlerle birlikte onlarla hem amel etmişler hem de onları ezberlemişlerdir. Bununla beraber bazı sahâbîler hadisleri yazma çabası içerisinde olmuşlardır. Her geçen gün artarak devam eden bu çalışmalar Osmanlı döneminde de sürdürüldüğü gibi sonrasında da devam ettirilmiştir. Tarihi oldukça eski olan bu derleme ve tasnif faaliyetleri kırk hadis derleme alanında da bir gelenek oluşturmuştur. Hemen hemen her konuda derlenen hadisler edebiyatçılara, şairlere ve yazarlara da önemli ölçüde ilham kaynağı olmuştur.

Hz. Peygamber'in “*Ümmetimden dinle ilgili kırk hadis ezberleyen kimseyi Allah Kıyamet Gününde fakih ve alim olarak haşreder*” hadisi ile “*Ölümünden sonraya kırk hadis bırakan kimse Cennette benim arkadaşımıdır*” hadisi, kırk hadis yazma çalışmalarının dayanağını oluşturmuştur. Çünkü, ikinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve devam eden bu çalışmaların büyük çoğunluğunun mukaddimelerinde bu rivayetler yer almaktadır.

XV. yüzyılda II. Bayezid ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde yaşamış, İstanbul'un ilmî ve kültürel gelişimine önemli ölçüde katkısı olan mutasavvıf ve Halvetîliğin Cemaliyye kolunun kurucusu olan Cemal-i Halvetî de, tasavvufî konulu kudsî ve nebevî hadislerden oluşan “Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen” ve “Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsîyyen” adlı eserlerini yazarak kırk hadis yazma geleneğini sürdürenler arasına katılmıştır.

Çalışmamız bu eserlere ait olup, kırk hadis geleneği ve çalışmaları ile ilgili bilginin verildiği giriş, müellifin hayatı, eserleri ve tarikatı ile ilgili bilginin verildiği birinci bölüm, “Cemâl-i Halvetî ve Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen ve Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsîyyen” adlı eserlerin tahkiki, muhtevası, hadislerle ilgili değerlendirmelerde bulunduğumuz ikinci bölüm ve tahkik ettiğimiz eserlerin yazma nüsha metinlerinin yer aldığı üçüncü bölümden oluşmaktadır.

Anahtar kelimeler: Cemâlî, Halvetî, Hadîsen, Kudsîyyen, Şerh, Tahkik.

ABSTRACT

TAHKİK AND TAHLİL OF CEMÂL-İ HALVETÎ BOOK NAMED TE'VİLÂTÜ ERBAÎNE HADÎSEN VE ŞERHU ERBAÎNE HADÎSEN KUDSİYYEN

İsmail HıSım

Master's Thesis, Discipline of Basic Islamic Sciences
Supervisor: Assoc. Asst. Prof. Dr. Veysel Akkaya
June 2018, 208+ XI pages

the Companions who deal for the first time with the hadith of the Prophet Muhammad (pbuh), have acted with them with the verses as well as memorized them. At the same time, some of the Companions have been involved in the effort to write hadiths. These studies which continue increasing day by day were continued in the Ottoman period as well as in the later periods. These compilation and classification activities which are quite earlier in the history have also constituted a tradition in the field of compilation of forty hadiths. Hadiths which are compiled in almost every subject have also been an important source of inspiration to litterateurs, poets and writers.

With Prophet's hadith "Whoever memorized forty hadith about religion from my ummah, Allah will resurrect him as a scribe and scholar on the Day of Resurrection" and hadith "The one who left forty hadith after death is my friend in Heaven" formed the basis of works of forty hadith writing. Because, these narrations take part in the preface of the great majority of these studies that have emerged towards the end of the second century and continuing.

Cemal-i Halveti who lived during the periods of Bayezid II and Fatih Sultan Mehmed in the 15th century and sufi who was an significant contributor to the scientific and cultural development of İstanbul and the founder of the Jamaliyye branch of Halveti, also participated among those who maintain tradition of writing the forty hadith by writing his works titled "Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen" ve "Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiiyen" composed of Kudsi and Nabawî hadiths on sufistic theme.

Our work belongs to these works and contains the introduction which information is given about the tradition of forty hadith and studies, the first chapter in which information about the author's life and information about his works and sect, the second chapter of our evaluations on the hadiths, content, and investigation of the works named "Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen ve Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiiyen" attributed to the author and the third chapter which contains manuscripts of the works we have investigated.

Key words: Cemâlî, Halvetî, Hadîsen, Kudsiiyen, Commentary, Enquiry

ÖZGEÇMİŞ

İSMAİL HISİM, 1959 yılı Ordu İli Fatsa İlçesi Yassıtaş Köyünde doğdu. İlkokulu köyünde, 1975 yılında Samsunda başladığı İmam-Hatip Lisesini, yatılı olarak Çorum da 1982 yılında tamamladı. Aynı yıl Ordu-Akkuş Ceyhanlı Köyünde İmam-Hatiplik görevine başladı.

1982 yılında başladığı Ondokuz Mayıs Üniv. İlahiyat Fakültesini, Marmara Üniv. İlahiyat Fakültesinde 1987 yılında tamamladı. Aynı yıl Ümraniye Sondurak Kur'an Kursunda öğreticilik görevine başladı. Bu görevi devam ederken 1988 yılında kısa dönem askerlik görevini yaptı. Askerlik dönüşü aynı görevi yürütürken 1992 yılında başladığı İstanbul Haseki Eğitim Merkezini 1994 yılında 10. dönem mezunu olarak tamamladı. Aynı yıl Tunceli Hozat İlçesine Müftü olarak atandı.

1996 yılında oradaki görevinden ayrılarak 6 yıl süre ile Almanya'da bulundu. 2002 yılında Türkiye'deki görevine dönerek sırasıyla Sivas-Altınyayla ve Ulaş İlçelerinde, 2004-2007 yılları arasında Samsun Yakakent İlçesinde, 2007-2013 yılları arasında Edirne-Havsa İlçesinde müftü olarak görev yaptıktan sonra Tekirdağ Müftü Yardımcılığı görevine atandı ve halen aynı görevini sürdürmektedir.

ÖNSÖZ

Kur'an'ın inzaliyle beraber ilk defa Hz. Peygamber'in hadisleriyle muhatap olan ashâb-ı kiram, onlarla hem amel etmişler hem de ayetlerle birlikte onları da ezberlemişlerdir. Onlardan sonra gelenler de hadisleri ezberleyerek tedvin ve tasnif çalışmalarında bulunmuşlardır. Şairlere, edebiyatçılara ve yazarlara ilham kaynağı olan hadislerin derlenmesi, yaklaşık altıyüz yıl süren Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Tarihi oldukça eski olan bu faaliyet, hemen hemen her alanda halen devam ederken kırk hadis derleme alanında da bir gelenek oluşturmuştur. Kırk hadis yazma çalışmalarına kaynaklık eden *“Ümmetim için din emirlerine dair kırk hadis hıfzedeni AllahTeâlâ, fakihler ve alimler zümresi arasında haşreder”* hadisi ile manasını bozmayacak şekilde ve daha çok hadisin son kısmında küçük değişiklik ve ziyadeleriyle farklılıklar arzeden diğer rivayetlerdir.

XV. yüzyıl ikinci yarısında yaşamış, Anadolu da irşad faaliyetlerinde bulunmuş, İstanbul'un fethini görmüş, II. Bayezid ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde İstanbul'un ilmî ve kültürel gelişimine önemli ölçüde katkı sağlamış Anadolu kökenli mutasavvıf ve halvetiliğin cemaliyye kolunun kurucusu olan Cemâl-i Halvetî de kırk hadisderleme ve şerhetme geleneğini sürdürenlerden olmuştur.

İstanbul'un fethinden hemen sonra şehrin maddî ve mânevî gelişiminin sağlanması için hızlıca girişilen imar çalışmaları neticesinde, camiler, medreseler ve diğer tarihî eserler inşa edilmiştir. Bu imar döneminde İstanbul'un gelişimine katkı sağlamaları için özellikle islâm diyarlarından alimler İstanbul'a davet edilirken, II. Bayezid'in, Amasya valiliği yaptığı dönemde kendisinden etkilendiği Cemâl-i Halvetî de böyle bir davet üzerine Amasya'dan İstanbul'a gelmiştir.

Tefsir, fıkıh, hadis, ve tasavvuf alanlarında eserler veren ve aynı zamanda iyi bir şair de olan Cemâl-i Halvetî'nin otuz civarında eserinin olduğu bilinmektedir. Eserlerinin büyük çoğunluğunu Arapça olarak yazacak kadar dile hakim, iyi bir düşünür, iyi bir alim ve yazdığı Türkçe şiirleriyle iyi bir şair olan Cemâl-i Halvetî'nin el yazması eserlerinin çalışılarak günümüz insanların istifadesine sunulması gerekir. Gayet tabiidir ki, bir coğrafyanın yaşam tarzı ve kültürünü iyi tanıyabilmek için o yerlerde yaşayan insanların eserlerinin okunması ve anlaşılması gerekir. Neredeyse bir asra yakın zaman içerisinde bu alanda yapılan çalışmalar arzu edilen seviyede olmamakla birlikte, son yıllarda genç araştırmacılarımızın ve akademik araştırma yapmaya meraklı

gençlerimizin el yazması bu eserler üzerinde yoğunlaşmaları, sevindirici ve takdire şayandır.

Ben de müellifin “Te’vilâtü Erbaîne Hadîsen” ve “Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen” adlı eserlerinin istifade edilir hale getirilmesine ihtiyaç olduğundan, bu iki eserin tahkik ve tahlili üzerinde çalışmaya karar verdim.

Öncelikle böyle bir çalışmaya şahsımı teşvik eden, yardım ve desteğini esirgemeyen danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Veysel AKKAYA’ya, tez savunmasında önerilerinden istifade ettiğim Dr. Öğr. Üyesi A. Hamdi YILDIRIM ve Dr. Öğr. Üyesi A. Hikmet ATAN hocalarıma, bu çalışmanın hazırlanması safhasında her zaman teşviklerini gördüğüm dostlarıma, hocalarıma ve eşime şükranlarımı sunuyorum.

İsmail Hısım
İstanbul - 2018

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖZGEÇMİŞ.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
KISALTMALAR	xi

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Önemi, Amacı ve Metodu	1
2. Kırk Hadis Yazma Geleneği	7
3. Osmanlı Dönemi Kırk Hadis Çalışmaları	9
4. Cumhuriyet Dönemi Kırk Hadis Çalışmaları	10

BÖLÜM I

CEMÂL-İ HALVETÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	12
1.1. CEMÂL-İ HALVETÎ'NİN HAYATI.....	14
1.1.1. Doğumu	14
1.1.2. İsmi ve Ailesi	15
1.1.3. İlmî Hayatı	15
1.1.3.1. Tasavvufa Yönelişi	18
1.1.3.2. Tasavvufî Hayat	20
1.1.3.3. Cemâlî ile Birlikte Halvetîliğin Yayılışı	20
1.1.3.4. Şeyhleri.....	21
1.1.3.5. Halifeleri.....	21
1.1.3.6. Kendisine Nisbet Edilen Cemâliyye Tarikatı.....	22
1.1.4. Vefatı.....	24
1.2. ESERLERİ	26
1.2.1. Tefsirle İlgili Eserleri.....	26
1.2.2. Hadisle İlgili Eserleri.....	26
1.2.3. Fıkıhla İlgili Eserleri.....	27
1.2.4. Tasavvufla İlgili Eserleri.....	27
1.2.5. Diğer Eserleri.....	27
1.2.6. Müellife Aidiyeti Şüpheli Olan Eserler.....	27

BÖLÜM II

CEMÂL-İ HALVETÎ VE TE'VİLÂTÜ ERBAÎNE HADÎSEN VE ŞERHU ERBAÎNE HADÎSEN KUDSİYYEN ADLI ESERLERİNİN TAHLİLİ.....	28
2.1. TE'VİLÂTÜ ERBAÎNE HADÎSEN ADLI ESER	29
2.1.1. Eserin Cemâl-i Halvetî'ye Aidiyeti.....	29

2.1.2. Eserin Yazılış Gayesi.....	30
2.1.3. Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen Adlı Eserin Nüshaları.....	31
2.1.3.1. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi Nüshası.....	31
2.1.3.2. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nüshası	31
2.1.3.3. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nüshası.....	31
2.1.4. Te'vilâtü Erbeîne Hadîsen Adlı Eserin Kaynakları.....	31
2.1.4.1. Tefsir Kaynakları.....	31
2.1.4.2. Hadis Kaynakları.....	32
2.1.4.3. Diğer Kaynaklar	33
2.1.4.4. Kaynakların değerlendirilmesi.....	33
2.1.5. Rivayet Kullanımı.....	34
2.1.6. Hadisleri Şerh Metodu.....	35
2.1.6.1. Hadisleri Ayetlerle Şerhi.....	35
2.1.6.2. Hadisleri Hadislerle Şerhi.....	36
2.1.6.3. Hadisleri Sahabe, Tâbiîn Sözlere ve Şiirlerle Şerhi.....	37
2.1.6.4. Hadisleri Arapça sarf-Nahiv Kurallarına Göre Şerhi.....	38
2.1.7. Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen Adlı Eserde Geçen Tasavvufî Kavramlar.....	39
2.1.7.1. Zühd.....	39
2.1.7.2. Hakikat-ı Muhammediyye.....	40
2.1.7.3. Vahdet Nuru.....	41
2.1.7.4. Tevhid.....	42
2.1.7.5. Kurban.....	43
2.1.7.6. Tevekkül	44
2.1.7.7. Ebu'l-Vakt	44
2.1.7.8. Kalp ve Gönül	45
2.1.7.9. Cezbe	46
2.1.7.10. Ubûdiyet	47
2.1.7.11. Cihad	48
2.1.7.12. Zikir	49
2.1.7.13. Ruh	49
2.1.7.14. Kalp tasfiyesi	50
2.1.7.15. Fakr	51
2.1.7.16. Kanaat	52
2.1.7.17. Sadaka	53
2.1.7.18. Zekat	53
2.1.7.19. Zulm.....	53
2.1.7.20. Fena-Beka.....	54
2.1.7.21. Nûrânî ucup	55
2.1.7.22. Tevekkül	55
2.1.7.23. Takva	56
2.1.7.24. Dünya sevgisi	57
2.1.8. Diğer Kavramlar.....	57
2.1.8.1. Kabir.....	57
2.1.8.2. Münker	58

2.1.8.3. Hicret.....	59
2.1.8.4. İmsak.....	60
2.1.8.5. Gulûl	60
2.1.8.6. Cennet	61
2.1.8.7. Sevgi.....	61
2.2. ŞERHU ERBAİNE HADİSEN KUDSİYYEN ADLI ESER.....	63
2.2.1. Eserin Cemali Halveti'ye Aidiyeti.....	63
2.2.2. Eserin Yazılış Gayesi.....	65
2.2.3. Şerhu Erbaîne Hadisen Kudsîyyen Adlı Eserin Yazma Nüshaları.....	65
2.2.3.1. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi Nüshası.....	65
2.2.3.2. Süleymaniye Kütüphanesi Laleli Nüshası Nüshası.....	66
2.2.3.3. Süleymaniye Kütüphanesi Dügümlübaba Nüshası.....	66
2.2.3.4. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nüshası.....	66
2.2.3.5. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nüshası	66
2.2.3.6. Manisa Akhisar Zeynelzâde Nüshası.....	67
2.2.4.Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsîyyen Adlı Eserin Kaynakları.....	67
2.2.4.1.Tefsir Kaynakları.....	67
2.2.4.2. Hadis Kaynakları.....	68
2.2.4.3. Diğer Kaynaklar.....	69
2.2.4.4. Kaynakların değerlendirilmesi.....	69
2.2.5.Rivayet Kullanımı.....	70
2.2.6. Hadisleri Şerh Metodu.....	70
2.2.6.1. Hadisleri Ayetlerle Şerhi.....	71
2.2.6.2. Hadisleri Hadislerle Şerhi.....	72
2.2.6.3. Hadisleri Beyitlerle Şerhi.....	73
2.2.7. Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsîyyen Adlı Eserdeki Tasavvufî Kavramlar...73	
2.2.7.1. Hakikat-ı Muhammediye.....	74
2.2.7.2. Fakr.....	74
2.2.7.3. Bela.....	75
2.2.7.4. Rubûbiyyet.....	75
2.2.7.5. Ulûhiyet.....	76
2.2.7.6. Fena-Beka.....	77
2.2.7.7. Nefs ve mertebeleri	77
2.2.7.8. Takva-Vera.....	78
2.2.7.9. Kurb.....	79
2.2.7.10. Velî-Şakî.....	80
2.2.7.11. Cezbe.....	80
2.2.7.12. Tevhid.....	81
2.2.7.13. Ölüm	81
2.2.7.14. Zikir.....	82
2.2.7.15. Cennet	83
2.2.8. Diğer Kavramlar	84
2.2.8.1. Kabir	84

2.2.8.2. İmsak	84
2.2.8.3. Sevgi	84
2.2.8.4. Hazîne	85
SONUÇ	86
KAYNAKÇA	88-94
EKLER	95-103
İNDEKS	104-105

Kısaltmalar

ae.	: aynı eser
age.	: adı geçen eser
agm.	: adı geçen makale
a.mlf.	: aynı müellif
agt.	: adı geçen tez
a.s.	: Aleyhisselam
AÜ	: Ankara Üniversitesi
bs.	: baskı
bil.	: bilimler
b.	: İbn
bkz.	: bakınız
byy.	: basım yeri yok
bl.	: Bölüm, bölümü
c.c.	: Celle Celâluh
c.	: cilt
çev.	: çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
D.E.Ü	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Dok.	: doktora
ens.	: Enstitü
Fak.	: Fakültesi
Haz.	: Hazırlayan
hz.	: Hazreti
h.	: Hicri
İSAM	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi
İst.	: İstanbul
İstin.	: İstinsah
krş.	: Karşılaştır
Kom.	: komisyon
Ktb.	: kütüphane
md.	: maddesi
m.	: miladi
MEB	: Mill Eğitim Bakanlığı
nşr.	: Neşreden
nr.	: numara
ö.	: ölümü
sad.	: sadeleştiren
s.a.v.	: Sallallâhu Aleyhi ve Selem
s.	: sayfa
sy.	: sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
thk.	: tahkik eden
ts.	: tarihsiz, Basım tarihi yok
trc.	: tercüme eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TÜYATOK	: Türkiye Yazmaları Toplu Katoloğu
v.	: Varak
Yay.	: Yayın, yayınları

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, ÖNEMİ, AMACI VE METODU

a. Konusu

Çalışmamızın konusunu II. Bayezid döneminde yaşamış Osmanlı alim ve mutasavvıflarından Karamanlı, Muhammed bin Mahmûd, Cemâl-i Halvetî'ye ait “*Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen ve Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*” adlı eserinin tahkik ve incelemesidir.

Her seviyedeki insana hitap eden kırk hadislerin muhtevası farklı farklıdır. Müellife ait olan her iki eserdeki hadislerin konusunu da, belalar karşısında sabretmek, Allah ile likayı sevmek, âhiret ehline dünyanın, dünya ehline âhiretin haram olması, hakikati Muhammedî, salih kullar için hazırlanan nimetler, Allah'ın zulmü kendine haram kılması, birbirlerini Allah için sevenlerin mükafatı, orucun fazileti, nafilelerin ve infak etmenin önemi, zühd, iman-küfür, rûh, sabır, infak, şükür, nefis ve mertebeleri, kalp, riya, ubûdiyyet, ulûhiyyet, namaz, takva, cihadve hidayetin ancak Allah'tan olduğu gibi mefhum ve kavramlar oluşturmuştur.

b. Önemi

Kırk hadis yazma çalışmalarına kaynaklık eden “*Ümmetim için din emirlerine dair kırk hadis hıfzedeni Allahü Taala, fakihler ve alimler zümresi arasında haşreder.*” hadisi ile manasını bozmayacak şekilde ve daha çok hadisin son kısmında küçük değişiklik ve ziyadeleriyle farklılıklar arz eden diğer rivayetlerdir. Bu rivayetlerde geçtiği üzere bir çok kişi, kıyamet gününde alim ve fakih olarak haşredilme, istediği kapıdan cennete girme, alimler sınıfından yazılma, şehidlerle haşredilme ve Resûl-i Ekrem'in şefaatine nail olma arzusu içinde olmuşlar ve bu amaçla kırk hadis yazma ve derleme faaliyetinde bulunmuşlardır.

XV. asırda ve II. Bayezid döneminde yaşayan, tefsir, fıkıh, hadisve tasavvuf alanlarında eserler veren ve aynı zamanda iyi bir şair de olan müellif Cemâl-i Halvetî'nin, yukarıda adı geçen bu iki eserininin istifade edilir hale getirilmesi amaçlanmıştır. Ortaya çıkan bu çalışma, müellifin Hz. Peygamber'in hadislerine getirdiği sûfi ve bâtinî yorumlarıyla hakîkî bilgiye ulaşmanın ve naslarda bulunan gizli mânaları ortaya çıkarmanın ancak keşf ve ilham yoluyla olacağı şeklindeki işârî yorumlara örnek olması açısından önemlidir.

Müellifin “*Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen ve Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*” adlı iki eseri üzerinde yapılacak çalışmanın Hz. Peygamber'in hadislerinin anlaşılmasına katkı sağlayacağını düşündüm. Özellikle müellifin hadislere getirdiği sûfi ve bâtinî

yorumlarıyla gönül dünyamızı aydınlatmasına ihtiyaç olduğunu gördüm ve bu iki eserin tahkik ve tahlili üzerinde çalışmaya karar verdim.

Hadîs-i kudsîler de dahil kırk hadis tercüme ve şerhlerinin bir kısmı âyetlerle, hadislerle, sahabe ve tabiin sözleriyle, şiirler, darb-ı messeller, öğüt ve hikâyelerle desteklenmiştir. Cemâl-i Halvetî' nin hadis alanındaki üç eseri de aynı özelliği taşımaktadır. Ancak bu alanda yazılan eserlerin büyük çoğunluğu, kırk hadis ve şerhleri de dahil olmak üzere el yazması olarak yazılıp-çoğaltıldığı için mevcut haliyle çoğu kesimin istifadesinden uzaktır.

Beş milyon kilometre karelik bir toprakla başlayıp en son yaklaşık yirmi milyon kilometre karelik alana ulaşan Osmanlı topraklarındaki yazma eserlerin, özellikle küçük hacimli olması ve farklı ihtiyaçlara cevap olması açısından kırk hadis çalışmalarının ortaya çıkarılması önem arz etmektedir.

c. Amacı

Müellifimiz Cemâl-i Halvetî' nin farklı konularda yazdığı otuz civarında eserinin olduğu bilinmektedir. Kırk hadis alanında biri kudsî diğer ikisi nebevî olmak üzere üç ayrı eseri bunlara dahildir. Kırk hadis çalışmalarında ve diğer eserlerinin hiç birinde müellifinin, kırk hadis ve şerhlerine bizzat kendisinin verdiği her hangi bir isme rastlayamadık. İlgili müellif ve eserleri hakkında çalışmaları olan Mehmet Serhan Tayşi,¹ Yusuf Küçükdağ² ve Leyla Alptekin Sarıoğlu³ kırk kudsî hadis'i "Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen", kırk nebevî hadislerden birini "Te'vîlâtü Erbaîne Hadisen", diğerini de "Kırk Nebevî Hadîs Şerhi" olarak isimlendirmişlerdir. Bunun sebebinin iki eserin farklı çalışmalar olduğunun anlaşılması için veya eserin mukaddimesinde geçen "تأويلاتها" kelimesinden hareketle verilmiş olabileceği muhtemeldir. Ancak aynı ifadenin kırk hadis çalışmalarının üçünün mukaddimelerinde de geçtiği⁴ görülmektedir. Bu durumda farklı isim verilmesinin sebebinin eserlerin birbirine karışması endişesi olması muhtemeldir.

¹ Mehmed Serhan Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, İstanbul 1997, VII/303.

² Yusuf Küçükdağ, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, Aksarâyî Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.46.

³ Leyla Alptekin Sarıoğlu, *Cemal-i Halveti 'nin Tasavvufî Mesnevileri*, İstanbul Üniversitesi SBE., Dok. Tezi, İstanbul 2013, s.84.

Biz de bu iki ayrı eserde “*Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*” ve “*Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*” isimlerini kullanmayı tercih ettik. Gayet tabiidir ki, bir coğrafyanın yaşam tarzı ve kültürünü iyi tanıyabilmek için o yerlerde yaşayan insanların eserlerinin okunması ve anlaşılması gerekir. Neredeyse bir asra yakın zaman içerisinde bu alanda yapılan çalışmalar arzu edilen seviyede olmamakla birlikte, son yıllarda genç araştırmacıların ve dînî alanda akademik araştırma yapanların el yazması bu eserler üzerinde yoğunlaşmalarının, umut verici bir gelişme olduğu söylenebilir.

Bir bölümü kudsî hadislerden oluşan çalışmamızın, Amasya Bayezit İl Halk Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi Nüshası ve Manisa Akhisar Zeynelzâde Nüshası olmak üzere üç ayrı nüshasının daha olduğu tesbit edildi. Fakat ilgili kaynaklar ve TÜYATOK kayıtları bu eserin Cemâl-i Halvetî'ye değil, dedesi Cemâleddin Aksarâyî'ye ait olduğunu zikreder. Bu eser hakkında A. R. Kencik tarafından yapılan Yüksek Lisans Çalışmasında⁵ eserin müellife aidiyeti hakkında, ölüm tarihinden (ö.791/1389) hareketle ve eserin mukaddimesinde II. Bayezid (1447-1512) döneminde yazıldığı ve dede-torun arasında da yüz yıldan fazla bir zaman farkı olduğundan bahisle Cemaleddin Aksarâyî'ye değil, torunu Cemâl-i Halvetî'ye ait olabileceği ifade edilir. Biz bu çalışmamızda bu üç nüsha hakkında sadece bilgi verdik. Bahsi geçen bu nüshalar kendi arasında farkları ortaya konduğu için, ayrıca nüsha farklarının gösterilmesinde değerlendirmeye almadık.

Yukarıda bahsi geçen bu tez incelendi. Çalışmada kırk kudsî hadisler arasında yedi, şerhlerinde geçen rivayetlerden on iki adedinin kaynakları belirtilmediği gibi eserde bulunan on üç şiirin hiç birinin kaynağı da gösterilmemiştir. Bunların dışında hadislerde ve şerhlerinde geçen ravi ve şahısların biyografileri ihmal edilmiştir. Ayrıca eserdeki âyetler, hadisler ve şiirlerle ilgili fihristler ve dizinler oluşturulmamış ve çalışmada geçen kavramlar da açıklığa kavuşturulmamıştır. Bir tahkik çalışmasında olması gereken bu hususların bu tez de bulunmaması önemli bir eksikliktir. Bundan dolayı eser üzerinde yeni bir çalışmanın yapılması gerekirdi. Bu sebeple çalışmamın bir bölümünü de bu esere hasrederek eksikliklerin giderilmesi hedeflenmiştir.

⁴ Orijinal metin şu şekildedir:

ألقى الحق سبحانه وتعالى في قلب هذا الفقير أن أجمع أربعين حديثاً من بين الأحاديث النبوية والآثار المصطفوية مع بيان تأويلاتها وشرح العلماء والفضلاء سلوكها،...

⁵ Ali Rıza Kencik, *Cemaleddin Aksarayi ve ona nisbet edilen "Erbaîne Hadîsen"* adlı eserin Tahkiki. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 2009, s.25-26.

d. Metodu

Çalışmamız, biri giriş olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, amacı, metodu, kırk hadis geleneği, Osmanlı dönemi kırk hadis çalışmaları, Cumhuriyet dönemi kırk hadis çalışmaları anlatıldı.

Çalışmanın birinci bölümünde Cemâl-i Halvetî'nin yaşadığı dönemde tasavvufi hayat, Halvetîliğin yayılışı, hayatı, eserleri, tasavvufa yönelişi, tarikatı, şeyhleri ve halifeleri, ikinci bölümünde “*Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*” ve “*Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*” adlı iki eserin tanıtımı, eserlerin müellife aidiyeti, yazılış gayeleri, nüshaları, kaynakları ve rivayet kullanımı ve her iki eserde geçen kavramlar hakkında bilgiler verildi. Üçüncü bölümünde ise, biri nebevî diğeri kudsî hadislerden oluşan Cemâl-i Halvetî'ye ait Erbaûn adlı eserlerin tahkiki yapıldı.

Eserlerin müellif hattıyla yazılan nüshasının olmaması, bütünnüşhaların aynıkütüphanede bulunması ve nüshalar arasında bariz bir farkın olmaması sebebiyle her iki çalışmamızda da nüshalardan (İ) simgesiyle Lala İsmail Efendi nüshasını esas aldık ve diğer iki nüsha ile aralarındaki farkları dipnotlarda göstermeye çalıştık. “*Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*” adlı eserdeki farklılıklar gösterilirken Dügümlü Baba nüshası (↵), Laleli nüshası ise (ج) harfiyle; “*Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*” adlı eserdeki farklılıklar ise, Yazma Bağışlar Nüshası (↵), Esad Efendi Nüshası (ج) harfiyle simgelenmiştir. Esas aldığımız nüshada olup diğer nüshalarda yer almayan eksiklikler eksi (-) işaretiyle; fazlalıklar artı (+) işaretiyle; farklılıklar ise (:) işaretiyle aynı şekilde yazılarak gösterildi.

Eserde geçen ve tamamı yazılmamış ayetler çiçekli parantez içerisine alınmak suretiyle, sûre ve ayet numaraları belirtilerek dipnotta tamamı yazılmış, hadislerin öncelikle Sahihayn'da, orada bulunmayanlar sırasıyla Kütüb-i Tis'a'daki diğer hadis kaynaklarında yerleri belirtilmiştir. Bu eserlerde de bulamadığımız hadisleri diğer hadis kaynaklarında araştırarak yerlerine işaret edilmiştir. Hiçbir hadis kaynağında bulamadığımız hadislerin başta tefsir eserleri olmak üzere geçtiği yerleri bulmaya çalıştık. Hiçbir yerde bulamadığımız hadisler hakkında da, hadisin kaynağına ulaşamadığımızı ve benzer ifadelerle geçtiği kaynakları dipnotlarda belirttik. Şerhleri yapılan hadislerin tamamı hakkında genel bilgiler verilmekle birlikte İsam Tahkiki Neşir Esaslarına uyararak, hadislerin her birinin sıhhati üzerinde bilgi vermekten kaçınılmıştır.

Eserlerde geçen hadîs metinleri bold ve metinle şerh arasına yazma nüshalarda da bulunan [الحصة /hisse] ifadesi parağraf başında yazıldı.

Yazma nüshalarda ثلاث، عوايد، اللائق، عوايد، علايم، حيو، صلوة، الماي، زابله، القايم، الشكلindeki dönemin imla kurallarına uygun yazılan kelimeler, oluşturulan metinlerde، القايم، زابله، ثلاث، عوايد، اللائق، عوايد، علايم، حيو، صلوة، الماي، الشكلinde günümüz imla kurallarına uyumlu hale getirildi.

Sûre isimleri ve âyet numaraları metinden iki punto daha küçük olarak köşeli parantez içinde verilmiştir. Meşhur olmayan şahıslar, izaha muhtaç kelimeler ve eserler açıklanmıştır.

Şerhleri yapılan hadislerin tamamı hakkında genel bilgiler verilmekle birlikte *İSAM Tahkikli Neşir Esasları* 'na⁶ uyarak, hadislerin her birinin sıhhati üzerinde bilgi vermekten kaçınılmıştır. Tahkikle ilgili diğer hususlarda da aynı esaslar dikkate alınmıştır.

2. Kırk Hadis Yazma Geleneği

Hadisler, şairlere, edebiyatçılara ve yazarlara önemli ölçüde ilham kaynağı olmuş ve eserlerinde sıklıkla yer almış ve kırk hadis derleme hadis literatüründe tarihi oldukça eski olan ve halen devam eden bir gelenek oluşturmuştur.

Hz. Peygamber'in hadisleriyle muhatap olan ashâb-ı kirâm, onlarla hem amel etmişler hem de onları ezberlemişlerdir. Tabiin ve daha sonraki nesilden gelenler de aynı yolu takip etmişlerdir. Kırk hadis kitaplarının mukaddimelerinde müelliflerinin eserlerini yazma gerekçeleri arasında şu rivayetlerin olduğu görülür:⁷

“Ümmetim için din emirlerine dair kırk hadis hıfzedeni Allahü Taala, fakihler ve alimler zümresi arasında haşreder.”⁸, “Ümmetimden kim kırk hadis ezberlerse kıyamet

⁶ Haz. Okan Kadir Yılmaz, *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*, TDV.Yay., Ankara 2018.

⁷ Abdulkadir Karahan, *İslâmî Türk Edebiyatı 'nda Kırk Hadis*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991, s. 5; Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, Dârü'l-Hadis, İstanbul, 2000. s.19.

⁸ Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 458/1066), Şuabü'l-İmân, 7, II/ 270, Hadis no: 1727; Ebû Muhammed İbn Hallad el-Hasen b. Abdirrahman b. Hallad er-Râmhürmüzî el-Fârisî (ö.360/971) *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-Vâ'î*, Beyrut, 1391/1971, s.173-174 ; Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed b. Abdülber en-Nemerî, (ö. 463/ 1071), *Câmi'ü beyâni'l-'ilm ve fazlihî*, (thk.) Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî, Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî,1994, I/192-199.

gününde ben ona şefaathçi ve şahid olurum.”⁹, “Kim kırk hadis ezberlerse alimler zümresinde yazılır ve şehitler zümresinde haşredilir.”¹⁰, “ Kim kırk hadis ezberlerse kıyamet gününde ben onu şefaathime dahil ederim.”¹¹, “Kim sünnetimden kırk hadis öğrenir, ezberler, ümmetime naklederse kıyâmet gününde ona cennet kapılarının hangisinden istersen oradan gir denilir.”¹², “Ümmetimden dinle ilgili kırk hadis ezberleyen kimseyi Allah kıyamet gününde fakih ve alim olarak haşreder.”¹³ ve “Ölümünden sonraya kırk hadis bırakan kimse cennette benim arkadaşımıdır.”¹⁴ şeklindeki rivayetlere dayanan hadis yazma geleneği, biraz da kırk sayısına verilen önemle ilgilidir.¹⁵

Farklı rivayetleri olan bu hadislere uyarak dünya kaygı ve sıkıntılarından uzaklaşıp huzura ermek, ahirette cennete girmek, cehennemden korunmak ümidiyle birçok hadis alimi, mutasavvıf, şair ve edebiyatçı olmak üzere değişik mesleklerden kişiler kendi alanlarıyla ilgili konularda kırk hadis¹⁶ eserleri yazmaya yönelmiştir. Bunu yaparken daha çok Hz. Peygamber’in nasihatlarını ihtiva eden konularda kısa şekilde kırk hadis derlemeleri tercih etmişlerdir.¹⁷

İbnü'l Cevzî (ö.597/1200) gibi hadis alimleri de yukarıda anlatılan aynı maksatlarla kırk hadis derlemeleri yapmışlardır. Ancak, asırlarca eserleri en çok okunan, şerhi ve tercümesi yapılan İmam Nevevî (ö. 676/1277), hazırladığı Kırk Hadis’inin telif gerekçeleri arasında, Hz. Peygamber’in, “Benim sözümü işitip ezberleyen, sonra onu olduğu gibi başkalarına tebliğ edenin Allâh Teâlâ yüzünü

⁹ Celaleddin Ebu'l- Fazl Abdurrahman b. Kemaleddin Ebû Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, (ö.911/1505), *Câmiu'l-Ehâdis*, Beyrut, 1994, XX/255.

¹⁰ Hasan b. Süfyân Ebü'l-Abbas el-Hasen b. Süfyân b. Amir eş-Şeybânî (ö.303/916), *Kitâbü'l-Erbain*, Beyrut, 1414/1993, s. 86; İbn Adî, Ebu Ahmed Abdullah b. Adi b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976) *el-Kamil fî Duafâi'r-Ricâl*, (Thk.) Yahyâ Muhtâr Gazâvî, I-VII, 3. bs., Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1988, I/324.

¹¹ İbn-i Asâkîr, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî (ö.571/1176), *el-Mu'cemü'l-Müştemil 'ala Zikri Esmâ'i Şüyûhi'l-E'immeti'n-Nübel*, I/351; es-Süyûtî, age., XX/255.

¹² Hasan b. Süfyân, age., s. 86.

¹³ Nemerî, *Câmiu beyani'l-ilm ve fadlih*, I-II, Beyrut (trc.) Ebu'l-Eşbâl ez-Zübeyrî, Demmâm, 1414/1994, I/43-44; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-Mütenâhiye*, I-II, 1.bs., Beyrut 1983, I/120.

¹⁴ İbnü'l-Cevzî, age., I/125.

¹⁵ Bkz. Karahan, age, s. 7 ; M.Yaşar Kandemir, "Kırk Hadis", *DİA*, İstanbul 1997, XXV/467.

¹⁶ Abdülkadir Karahan, “Kırk Hadis Tercümelerine Umumi Bir Bakış”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul 1953, X/235.

¹⁷ Ekrem Demirli, *Sadreddin Konevî Kırk Hadis Şerhi*, İz Yay., İstanbul 2007, s. 8.

ağartsin.”¹⁸ hadisi ile Veda Hutbesi’ndeki, “*Burada bulunanlar bulunmayanlara sözümü tebliğ etsin.*”¹⁹ hadisini göstermektedir.²⁰

3. Osmanlı Dönemi Kırk Hadis Çalışmaları

Osmanlı hadis müellefatı arasında Kırk hadis derlemeleri önemli bir yer tutmaktadır. Hz. Peygamber’in sünnetine uyma ve onu yaşama konusunda duyarlı olan Osmanlı toplumu ile bu toplumun bir parçası olarak yetişen âlimler, Hz. Peygamber’in şefaatine nail olma, ayrıca âlimlerle ve fakihlerle haşrolma ve hadislerin müjdelediği diğer hususlaraulaşabilmek için kırk hadis derleme hususunda elbette ki kayıtsız kalamazlardı.²¹

Mukaddimelerindeki bilgilerden anlaşıldığı üzere bu eserlerin yazılış gayelerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

- a. Alimler ve fakihlerle haşrolma müjdesine ulaşma.
- b. Resûlüllah Efendimizin şefaatine nail olmak.
- c. Daha önce kırk hadis yazanlara benzemek, onların geleneğini sürdürmek ve bu kervanda yer almak.
- d. Okuyanların hayır duasını almak, hatalarına keffaret sayılmak ve amel edilmesini temin etmek.
- e. Hocasının, bir arkadaşının veya dostlarının arzusunu yerine getirmek.
- f. Bir konuyu aydınlatmak veya o konunun önemine dikkat çekmek.
- g. Yönetimin ve yöneticinin önemine vurgu yapmak, devlet başkanı veya bir başkası tarafından görevlendirilmiş olmak.
- h. Yöneticilere ve önde gelen devlet adamlarına ithaf edilmek.
- i. İlgi duyulan bir konuda zevk için kırk hadis derlemek.
- k. Hastalıktan kurtulmaya ve şifayab olmaya vesile olmak.²²

¹⁸ Tirmizi, İlim, 5.

¹⁹ İbn Mâce, Menâsik, 76.

²⁰ Nevevî, el-Erbaûn, s.7.

²¹ Selahattin Yıldırım, *Osmanlı Muhaddisleri'nin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri*, Uluslararası Katılımlı Sempozyum, Çankırı, 30 Nisan -1 Mayıs 2011, s.144.

²² Bu bölüm, Selahattin Yıldırım, *Osmanlı Muhaddisleri'nin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri*, Uluslararası Katılımlı Sempozyum, Çankırı, 30 Nisan -1 Mayıs 2011, s. 147-152. sayfalardan özetle nakildir.

4. Cumhuriyet Dönemi Kırk Hadis Çalışmaları

Osmanlılar döneminde muhtelif konularda yazılan hadis eserlerinin sayısı 451 iken, kırk hadis çalışmalarının sayısı 200 civarındadır.²³ Günümüzde Osmanlı ve hadis merkezli çalışmaların bu rakamlara nispetle oranının son derece düşük olması özelde hadis çalışmalarının genelde ise Osmanlı ilim tarihinin hâlâ büyük bir boşluk oluşturduğunu gözler önüne sermektedir. Osmanlı'daki hadis çalışmalarının niceliğine bakıldığında 28 adet kitap, 42 adet yüksek lisans ve doktora tezi, 96 makale, 68 tebliğ ve henüz devam etmekte olan 18 adet yüksek lisans ve doktora tezinin olduğu görülmektedir.²⁴ Osmanlı'daki hadis çalışmaları Cumhuriyet döneminde de çeşitli araştırmalara konu olmuştur.²⁵ Bu çalışmalara birkaç örnek vermekle iktifa edeceğiz.

a. Kitap

İsmail Hakkı Bursevî (ö.1137/1725), *Kırk Hadis Şerhi*, (haz.) Sami Erdem, İnsan Yayınları, İstanbul 1998.

Abdülkadir Karahan, *İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri*, 2. Bs., Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1991.

Selahattin Yıldırım, *Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları*, Osmanlı Hadis Araştırmaları, İstanbul 2000.

b. Tez

Hasan Alkan, “Akkirmânî'nin Hadis Şerh Metodu: Şerhu'l-Ehâdîsi'l-Erbaîn Adlı Eseri Özelinde”, Yüksek Lisans tezi, Akdeniz Üniversitesi, 2015.

Kahraman Bulgurcu, “Kemalpaşazade'nin Hadis İlmindeki Yeri (Kırk Hadisler Örneği)”, Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2004.

c. Makaleler

Cemal Ağırman, “Mustafa Takî Efendi, Kırk Hadis Yahut İlm-i Hâl-i Siyâsî ve İctimâî Adlı Eseri ve Bazı Hadislere Getirdiği Yorumlar”, Cumhuriyet Üniversitesi

²³ Yıldırım, Agm.,s.141-142.

²⁴ Abdullah Taha İmamoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Hadis Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.11, Sy. 21, 2013, s.169.

²⁵ İmamoğlu, Agm.,s.166.

İlahiyat Fakültesi Dergisi [Sivaslı Din Bilginleri Özel Sayısı], 2005, c. 9, sy. 2, s. 61-88.

Cemal Aksu, “Hanif’in Manzum Kırk Hadis Tercümesi Şerhi”, *İlmî Araştırmalar*, 2004, sy. 17, s. 17-34.

BÖLÜM I

CEMÂL-İ HALVETÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. CEMÂL-İ HALVETÎ' NİN HAYATI

1.1.1. Doğumu

Cemâl-i Halveti'nin doğum tarihi konusunda net bir bilgi olmayıp, doğum yeri konusu da ihtilaflıdır. Bir görüşe göre büyük dedesi Cemaleddin Aksarâyî' ye nisbetle Aksaraylı, babasına nisbetle de Karaman'lı olarak bilinmesine rağmen Amasya da doğmuş ve orada yetişmiştir. Mehmet Tahir ve Sâdık Vîcdânî, Onun aslen Karamanlı, doğum yeri olarak Amasyalı olduğunu söylerken, Hulvî, Yusuf Sinan, Harîri-zâde ve Mehmet Nişancızâde, Aksaray doğumlu olduğunu ifade eder.²⁶

Cemâlî'nin doğduğu yer hakkında Latîfî (ö.990/1582-83), Karamanlı veya Bursalı olduğunu, Riyâzî (ö.1054/1644-45), Kafzâde (ö.1031/1621-22) ve Sehî Bey, onun Bursalı olduğunu, Mehmed Süreyya (ö.1909) ise, -muhtemelen- Sehî'den naklen, Karamanlı olmasından yana görüş belirtmişlerdir.²⁷

Söz konusu ihtilafın, Cemâlî'nin, Şeyhî'nin yeğeni olan Cemâl Halîfe ile karıştırılıp aynı kişi gibi değerlendirilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bu durumda Cemâl-i Halîfe'nin Karamanlı olduğu konusunda her hangi bir ihtilaf yoktur. Çünkü Şeyh Cemâlî'nin hayatı hakkında bilgi veren Kâtip Çelebi (ö.1067/1656-57),²⁸ onun Karamanlı olduğunu bildirirken, Bursalı Mehmed Tâhir, aslen Karamanlı olduğunu, ama Amasya'da doğduğunu söylemiştir.²⁹

Yapılan bir çalışmada da, Lemezât, Tezkire-i Halvetiyye, Menâkıb-ı Cemâl-i Halvetî, Tibyan ve Mir'ât-ı Kâinat adlı eserlerden nakille onun Aksaray doğumlu olduğu belirtilir.³⁰

²⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz.) A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen Meral Yay., İstanbul ts., I/ 80.

²⁷ Mehmet Sait Toprak, "Cemâlî İshâk b. Mehmed e-Karamânî Hayâtı ve Eserleri", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sy., XXIV, İzmir 2006, s. 128.

²⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zünûn*, (çev.) Rüştü Balcı, Semerkand Yay., İstanbul 2013, III/830.

²⁹ Bursalı Mehmed Tâhir, (ö. 1924) *Osmanlı Müellifleri* I-II-III, Meral Yayn., İst. 1299/1915, I/80.

³⁰ Muharrem Çakmak, *Cemâl-i Halvetî, Eserleri, Tasavvufî düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2000, s. 13.

³¹ Bkz. Yusuf Küçükdağ, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, Aksarâyî Vakfı Yay., İstanbul 1995, s.10-11; Muharrem Tan, *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri*, İz Yay., İstanbul 2007, s. 275; Abdülkadir Özcan, *Şakaik-ı Nu'mâniye ve Zeyilleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989, I/372; Mahmud Cemaleddin Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye*, haz. Mehmed Serhan Tayşi, Semerkand yay., istanbul, 2013, s. 408.

1.1.2. İsmi ve Ailesi

Cemâl-i Halvetî'nin adı, lakabı, şöhreti, künyesi ve mahlası hakkındaki bilgiler kaynaklarda farklılık arz etmektedir.³¹ Cemâl-i Halvetî ise, *Envaru'l-Kulûb* adlı risalesinde, kendi adını “Cemâlü'l- Halvetî Fakîr-i Hakîr Muhammed bin Mahmûd el-Aksarâyî” olarak verirken, lakabını da “Cemâlü'l- Halvetî” şeklinde ifade eder.³² Başka bir eserinde adını “Fakîr, Hakîr, Muhammed bin Mahmûd Cemâlü'l-Mille ve'd-Dîn el-Aksarâyî” olarak zikreder.³³ Bu sebeple onun Karamanlı, adının Muhammed bin Mahmûd, lakabının da Cemâlü'l-Halvetî olduğu anlaşılmaktadır. İsmi veya lakabı ile alakalı kendisinin verdiği bilgiye dayanarak, biz çalışmamızda (Cemâl el Halvetî) şeklinde değil, Türkçe kullanıma daha uygun olması açısından Cemâl-i Halvetî, Cemaleddin Aksarâyî neslinden gelmesi sebebiyle tek başına ve kısaltılmış şekliyle Cemâlî veya şöhret bulduğu Çelebi Halife olarak kullanımını tercih ettik.

1.1.3. İlmî Hayatı

Cemal-i Halvetî'nin eğitim hayatına dair kaynaklarda, pek fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Muhtemeldir ki, İlk eğitimine, doğduğu ve yetiştiği Aksaray'da başlamış, Konya'da devam etmiş, İstanbul'da tamamlamıştır.³⁴ Tibyan'ın verdiği bilgiden de, kanaatlerin bu yönde olduğu anlaşılmaktadır. Harîrizâde, onun saygın alimlerden olduğunu, ilk önce kendi memleketinde yetiştiğini ve daha sonra İstanbul'daki ulemâdan ilim aldığını kaydeder.³⁵

Kimlerden hangi ilimleri okuduğu belirtilmemekle birlikte uzun müddet alimlerin hizmetinde bulunarak zahir ilimleri tahsil ettiği vebelli bir mesafe aldıktan sonra, bir müddet kendi kendine riyâzete çekildiği,³⁶ medrese ilimleriyle meşgul olurken³⁷ Zeyniyye tarikatı şeyhi Abdullah Kastamonî, Halvetiyye şeyhi Abdulah Karamânî,

³² Cemâlî Halvetî, Muhammed bin Mahmud el-Aksarayî, *Envâru'l-Kulûb*, Süleymaniye Kütüphanesi, İsmail Efendi, 686, v. 123b.

³³ Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, v. 126a; Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v.139a.

³⁴ Küçükdağ, *age.*, s.13.

³⁵ Çakmak, *agt.*, s.14.

³⁶ Çakmak, *agt.*, s.15.

³⁷ Mehmet Serhan Tayşi, "*Çelebi Halife*", *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sy.103. Ağustos1996, s. 132-133.

³⁸ Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, VII/302.

Tokatlı Tahirzâde ve Muhammed Erzincânî' den tasavvuf feyzi ve eğitimi aldığı,³⁸ Tahirzâde'nin vefatı ve yönlendirmesiyle, Seyyid Yahya Şirvânî'ye mürid olmak ve manevi eğitimini tamamlamak üzere Şirvan'a doğru çıktığı yolculuğunun ikinci gününde,³⁹ başka bir rivayete göre Şirvan'a vardıktan sonra, Seyyid Yahya'nın ölüm haberini aldığı belirtilmektedir.⁴⁰

Bakü'ye vardığını kaydeden kaynaklara göre, Cemâl-i Halvetî, Seyyid Yahya'nın cenaze namazında hazır bulunur⁴¹ ve Seyyid Yahya'nın kabrini ziyaret eder ve o gece orada kalarak nasibini Muhammed Erzincanî' den alması yönünde kalbine bir mana doğar.⁴²

Yahya Şirvani'nin ölüm haberini aldığını kabul eden kaynaklara göre de, daha yolda iken Cemâl-i Halvetî, Erzincan'a geri dönmüştür. Tasavvuf eğitimini Seyyid Yahya'dan alan Muhammed Erzincani, o sırada eğitim ve irşad faaliyetlerini Erzincan'da sürdürmektedir.⁴³

Cemâl-i Halvetî, bundan sonraki tasavvuf eğitimini Muhammed Erzincanî'den tamamlayarak icazetini alır, eğitim ve irşad faaliyetleri için Amasya civarına görevlendirilir.⁴⁴

Cemâl-i Halveti'nin, bir müddet Tokat'ta bulunduğu sıradaki faaliyetleri hakkında geniş bilgi bulunmamakla birlikte,⁴⁵ Amasya'ya geçtikten sonra Pir İlyas'ın irşad faaliyetinde bulunduğu zaviyede vaaz ve irşad hizmetine başladığı,⁴⁶ ancak Gümüşlüoğlu Tekkesi adıyla bilinen bu zaviyenin Amasya'da Halvetîler için yapılan ilk tekke olduğu belirtilmekte, fakat bu tekkede görev yapıp-yapmadığı bilinmemektedir.⁴⁷

³⁸ Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak. yay., Ankara 1999, V/207.

⁴⁰ Hulvi, ae., s. 411.

⁴¹ Hulvî, ae., s. 411.

⁴² Hulvî, ae., s. 412.

⁴³ Hulvî, ae., s. 412.

⁴⁴ Hulvî, ae., s. 412.

⁴⁵ Çakmak, agt., s.34.

⁴⁶ Çakmak, ae., s. 34.

⁴⁷ Mehmet Serhan Tayşi, "*Çelebi Halife*", Türk dünyası Araştırmaları. Sy.103. Ağustos 1996, s.4.

⁴⁸ Reşat Öngören, *16. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, (basılmamış dok. tezi), Marmara Üniv. Sos. Bil. Ens., İstanbul, 1996, s. 26.

⁴⁹ Yusuf Küçükdağ, *Cemâlî Ailesi*, Aksaray Vak., İstanbul, 1995. s. 20.

⁵⁰ Çakmak, Türk Mutasavvıf Aksaraylı Cemâlî Halveti, *Ekev Akademi Dergisi* Yıl: 7, Sy.,16, (Yaz 2003),s.185.

Abdi-zâde, Amasya'ya gelişinin ilk günlerinde Cemâl-i Halvetî'nin, adı geçen zaviyede faaliyet gösterdiğini, Amasya'da eğitim ve irşad faaliyetinde bulunduğu yerin ise, Hoca Sultan Tekkesi olduğunu söyler.⁴⁸

II. Bayezid'in Amasya Valiliği yaptığı sırada hocalığını üstlenen Şemseddin Ahmed Çelebi tarafından (880/1475) tarihinde yaptırılan Hâce-i Sultânî Zaviyesi Cemâl-i Halvetî'ye tahsis edilir.⁴⁹Cemâl-i Halvetî, burada eğitim ve irşad faaliyetlerine devam ederken, Şehzâde Bayezid'in kapıcıbaşısı olan Koca Mustafa Paşa, o sırada Amasya Valisi olan Şehzâde Bayezid ile Cemâl-i Halvetî'yi tanıştırır ve Şehzâde Bayezid, kendisine büyük bir muhabbet duyar. Şehzâde Bayezid'in Amasya Valisi olduğu dönemde kardeşi Cem Sultan ise merkezi Konya olmak üzere Karaman valisidir. Öyle anlaşılıyor ki, dönemin başveziri Karamanî Mehmed Paşa (ö.886/1481) Cem Sultanı desteklemekte ve onu sultanlığa hazırlamakta idi.⁵⁰

Çelebi Halife, tasavvuf yoluna girmeden önce ilim sahasında inkişaf etmiş, gönlüne tasavvuf aşkı düşünce ilk olarak İstanbul'da Zeyniyye şeyhlerinden HacıHalife Kastamonî'ye (ö.894/1489) intisab etmiştir.⁵¹ Şeyhinin irtihali üzerine Karaman'a giderek Şeyh Alaaddin'in halifelerinden Şeyh Abdullah Karamânî'ye intisab eder. Burada Şeyh Alaaddin ile de görüşmüştür. Şeyh Abdullah'ın vefatından sonra Tokat'a giderek Şeyh Tahirzâde'ye intisab etmiştir. Burada sıkı bir riyâzet hayatıgeçirmiştir.⁵²

İkinci Bayezid, babası Fatih Sultan Mehmed'in ölümü üzerine tahta oturduktan sonra Amasya Valiliği yaptığı yıllarda tanıdığı, hizmetlerini unutamadığı ve büyük hürmet beslediği Cemâlî'yi İstanbul'a davet eder.⁵³Cemâlî, yüz kadar talebesi ile birlikte Amasya'dan Üsküdar'a gelir. Mevsimin kış ve denizin fırtınalı olması sebebiyle,

⁵¹ Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, VII, s. 302; Reşat Güngören, *Osmanlılarda Tasavvuf Anadolu'da Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul 2000, s. 43.

⁵² Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, (tahk.) Ahmet Suphi Furat, İstanbul 1405/1985, s. 267-268; Yusuf İbn Yakub, *Menakıb-ı Şerif ve Tarikatname-i Piran ve Meşayih-ı Tarikat-ı Aliye-i Halvetiye* İstanbul 1290, s.17,18; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I/51; Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, İstanbul 1993, VII/302.

⁵³ Taşköprüzâde, *eş-Şekâiku'n-Nu'mâniyye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, (tahk.) Ahmet Suphi Furat, İstanbul 1405/1985, s. 267.

karşı tarafa geçmek için üç gün kadar burada kalırlar⁵⁴ ve üç gün sonra fırtınanın dinmesiyle Padişah tarafından gönderilen kadirga iskeleye yanaşabilmiştir. Cemâlî'ye önce "Gül Camii" tahsis edilir, sonra Yedikule semtindeki "Kızlarkulesi" denilen yerde kendisine bir medrese, imaret, büyük bir hankah,⁵⁵ bir hamam⁵⁶ ve ikameti için bir de konut yaptırır.⁵⁷ Bu manastırın camiye dönüştürülmesi ve açılışı sırasında, II. Bayezid ile devlet ileri gelenleri ve hatta yabancı devletlerden misafirlerin de katıldığı büyük bir tören yapılmıştır.⁵⁸ Cemâl-i Halvetî, eğitim ve irşad faaliyetlerini dokuz yıl bu külliye de sürdürmüştür.⁵⁹

Cemâl-i Halvetî'nin İstanbul'da eğitim ve irşad faaliyetlerinde bulunduğu dergâhı olan Koca Mustafa Paşa Külliyesinin inşa edildiği eski yapı, Bizans zamanında İstanbul'un en meşhur manastırlarından birisi olarak bilinmektedir. Ancak bu manastırın ne zaman kurulduğu hakkında açık bir bilgi yoktur.⁶⁰

Cemâl-i Halvetî, Osmanlı döneminde en çok eser yazan sûfilerden biri olduğu için onu sadece Halvetiyye'nin değil, genelde tasavvuf ve tarikat kültürünün tanınması ve yaygınlaşmasında eserleriyle katkıda bulunan sûfilerden biri olarak görmek gerekir.⁶¹

1.1.3.1. Tasavvufa Yönelişi

Çelebi Halife'nin daha genç yaşlarında tasavvufa meylettğini Sicill-i Osmânî'den öğreniyoruz. Muhammed Kemaleddin Harîrizâde, onun Kazvî'nin Telhis adlı eserinin şerhi Teftâzânî'nin Muhtasar-ı Meanî'sini okumakta iken gönlüne tasavvuf aşkının düştüğünü, Zeyniyye Tarikatı şeyhlerinden Hacı Halife diye meşhur olan Şeyh

⁵⁴ Hulvî, a.e., s. 415.

⁵⁵ Hankah: Dervişlerin sohbet ve zikir için toplandıkları, bir süre ikamet ettikleri, bazan inzivaya çekildikleri mekânlar için kullanılan terim. (Süleyman Uludağ, "Hankah" *DİA*, İstanbul 1993, XVI/42.

⁵⁶ Hulvi, age., s.415; Semavi Eyice, " İstanbul'da Koca Mustafa Paşa camii ve Onun Türk Mimarisindeki Yeri", *Tarih Dergisi*, say., 8, İstanbul 1953, s. 159.

⁵⁷ Hulvi, age., s. 415.

⁵⁸ Hale Tokay, *Düünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bak. ve Tarih Vakfı Ortak yayını, İstanbul 1994, V/30.

⁵⁹ Çakmak, agt., s. 48.

⁶⁰ Hulvi, age., s. 415.

⁶¹ Mehmed Serhan Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, VII/303.

Abdullah Kastamonî'ye intisap ettiğini ve ondan feyz aldığını, hatta icazet aldığını kaydetmektedir.⁶²

Kendisi, Hz. Ebû Bekir-i Sıddîk'in neslinden olup, Kara pîrî Paşa'nın ve Müftî Ali Çelebi'nin akrabasıdır. İlim tahsilini tamamlayıp müderris olmuştur. Cemâlî, müderrislik yapmakta iken, bir vecd ve istiğrak haline düşmüş, tedris yolunu terkederek tasavvuf yoluna sülûk etmiştir. Bu yola meyletmesinin sebebi olarak şöyle bir olay rivayet edilir :

Cemâlî, kazasker⁶³ olan bir akrabasını ziyarete gitmişti. Çelebi Efendi(Cemâlî) de memuriyette yükselmek istiyordu. Bazı ilmî ve husûsî konularda sohbet ederlerken, tellalın biri bir Kur'an-ı Kerim'in satılık olduğunu ilan ederek oradan geçiyordu. Kazasker, tellalı çağırıp mushafın fiyatını sordu. Tellal üçyüz akçe olduğunu söyleyince almaktan vazgeçti. Henüz tellal huzurda iken, başka bir zat izin isteyerek huzura girdi ve kazaskere,

-Sultanım, geçen gün bana, bulursan al dediğin o nefis atı size aldım. Bir görüp inceleyiniz, dedi. Kazasker hayvanı görünce çok beğendi. Değerini sordu ve onbin akçe olduğunu öğrendi ve atın parasını hemen ödeyip aldı. Cemâlî bu hadiseye çok üzüldü vekendini kınayarak,

-Ey nefsim, sen de bu taifenin seçkinlerinden olmak istiyorsun öyle mi? Onlar bir Kur'an'a üçyüz akçeyi çok görüp bir hayvana gözlerini kırpmadan onbin akçe verenlerdir. Sen, ahiret için çalışan, Mevlâ'ya yakınlık yollarına varlıklarını adayan tarikat büyüklerinin peşine düş. Eğer böyle yapmazsan, işte bunlar gibi olur, ilmiyle amel etmeyen, sonra ahiret gününde pişmanlıkla, akli başından giderek , 'Eyvah, ben ne yaptım, kendimi ateşlere attım' diyenlerden olursun, dedi. Cemâlî'nin yaşadığı bu olay onu tasavvufa sevk eder.⁶⁴

⁶² Çakmak, agt.,s.16.

⁶³ Kazasker: Osmanlı 'da, ilmiye sınıfının yüksek derecesinde bulunan devlet görevlisi, şere'î davalara bakan askerî hakimdir. Kadı atamaları, müderris atamaları, din görevlisi atamaları, kadı kararlarını bozma-değiştirme- yeni kararlar oluşturma gibi görevleri vardır. (Mehmet İpşirli, "Kazasker", XXII/142).

⁶⁴ Hulvi, *Lemezâtı Hulviyye*, (Haz.) Mehmet Serhan Tahşi, Semerkand Yay., 2. Bs., İst.2013,s.408-409.

1.1.3.2. Tasavvufî Hayat

Cemâl-i Halvetî, bir ilim adamı, bir fikir adamı, bir şair ve mutasavvıf olarak İstanbul'un fethinden sonra içinde yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel açıdan gelişimine önemli ölçüde katkısı olmuştur. Amasya valiliği yaptığı sırada II. Bayezid, kendisiyle görüşmüş ve etkilenmiştir. Halvetîliğin, adına nisbet edilen Cemâliyye kolununun İstanbul ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde yayılması özellikle bu dönemde, Cemâlî ve halifeleri ile birlikte olmuştur.⁶⁵

Cemâl-i Halvetî'nin yaşadığı dönemde tasavvuf ve tarikatlar en nüfuzlu dönemini yaşamıştır. Bunun yanı sıra, Osmanlı padişahlarının çoğu, herhangi bir şeyhe intisap etmişlerdir. Bunlardan, Fatih'in Akşemsetdin'e, Yavuz Sultan Selim'in Sünbül Sinân Efendi'ye, Kanûnî'nin Merkez Efendi'ye müntesip olduklarını burada zikredebiliriz.⁶⁶ Osmanlı Devletinin yükseliş devrine raslayan bu asırda Anadolu'da varlığını hissettiren esnaf ve sanatkarların oluşturduğu tasavvufî kurumlardan biri olan Âhilîği de belirtmek gerekir.⁶⁷

1.1.3.3. Cemâlî ile Birlikte Halvetîliğin Yayılışı

İslamiyet'in hızla yayıldığı devirlerde, tasavvuf cereyanı da ona paralel olarak, bütün İslam ülkelerine yayılmış ve İslam'ın yayılışını hızlandırmıştır. Tasavvufun bu yayılışı, hiç şüphesiz Türk toplumu içerisinde de cereyan etmiştir. Hatta Türklerin toplu halde İslamiyet'i kabul etmelerine etki eden sebeplerden birisi de Türk toplumları içerisinde faaliyet gösteren sûfî dervişlerin, onlara İslamiyet'i tanıtmış olmalarıdır.⁶⁸

Halvetî tarikatının Kafkasya ve Anadolu'ya yayılmasında öncülük eden Seyyid Yahya Şîrvânî'dir. (ö.868/1464) Halvetiyye, İran'da doğmuş bir tarikat olmakla birlikte, Osmanlı döneminde Anadolu ve Balkanlarda en yaygın tarikat olmuştur.⁶⁹

Halvetîliğin Balkanlar ve Kuzey Afrika'ya kadar geniş bir coğrafyaya yayılması, Bâyezîd devrinde Cemâl-i Halvetî ile birlikte İstanbul'a gelmesi; sosyal-kültürel, özellikle de siyasî bakımdan önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu tarihten itibaren

⁶⁵ Reşat Öngören, *Tasavvuf el kitabı*, 2. bs.,s.287.

⁶⁶ Osman Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, İnsan Yay. 2. Bs.,İst. 2011, s.31.

⁶⁷ H.K. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İst. 2015, s.133 134.

⁶⁸ Osman Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat, Halvetîlik Örneği, Mustafa Nazmi Efendi'nin Hediyyetü'l-İhvân'ı*, İnsan Yay.,2. Bs., İstanbul, 2011, s.29.

⁶⁹ H. K. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yay., İst. 2015, s. 262.

Halvetiyye, siyasî otoritenin desteği ile de güçlenmiş ve daha çok yayılma imkânı bulmuş ve müntesipleri sayıca artmıştır.⁷⁰

Anadolu'nun Türklerin yurdu olmasıyla birlikte bütün halk kitlelerine kadar yayılan tasavvuf hareketi devletin ileri gelenlerini de etkisi altına almıştır. Tasavvufun Selçuklularda olduğu gibi Osmanlılarda da hızlı bir büyüme göstermesinde devlet adamlarının kendilerine büyük hürmet ve saygı göstermeleri ve hatta şeyhleri adına tekke yaptırıp, maddi katkı sağlamalarının da büyük rolü olmuştur.⁷¹

1.1.3.4. Şeyhleri

Halvetiyye tarikatının İstanbul'daki ilk temsilcisi ve Cemâlî'ye kolunun kurucusu olan Cemâl-i Halvetî'nin, Hz. Peygamber'e uzanan silsilesi şöyledir: Çelebi Halîfe Cemâl-i Halvetî (Cemâliyye), Pîr Muhammed Erzincânî, Seyyîd Yahyâ Şîrvânî, Muhammed bin nûr Halvetî, Tâcüddîn İbrâhim Zâhid Geylânî, Rükneddîn Muhammed Sencâsî, Ziyâüddîn Ebû Necîb-i Sühreverdî, Ebû Ali Rodbârî ve Mimşâd Dîneverî, Cüneyd-i Bağdadî, Sırrî'yi Sekatî, Ma'rûf-i Kerhî, İmâm-ı Ali Rızâ ve Dâvûd-i Tâî'den almıştır. Bunlardan Dâvûd-i Tâî, Habîb-i Acemî vasıtasıyla Hasen-i Basrî'den almış, Hasen-i Basrî de, Kümeyl bin Zeyyâd vasıtasıyla Hazreti Hasen ve Hazreti Hüseyin'den, onlar da Hz. Ali ve Hz. Peygamberden feyz almıştır.⁷²

1.1.3.5. Halifeleri

Çelebi Halîfe, (Cemâlî) çok eser veren sûfilerden biridir.⁷³ Bunun yanında tasavvuf yolunda arkasında birçok halîfe bırakmıştır. Bunların önemlileri;

- a. Sünbûliyye şûbesinin kurucusu Şeyh Yusuf Sünbül Sinan Efendi (ö.936 /1529)
- b. Şeyh İdris Kesîru'l-Mürîd,
- c. Aksaraylı Şeyh Cemal Efendi (ö.1946),
- d. Şeyh Kasım b. Muhammed el-Cemâlî el-İstanbulî,

⁷⁰ Tahsin Yazıcı, "Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi", *İstanbul Enstitüsü Dergisi*, İstanbul 1956, Sy., 2, s. 87-113.

⁷¹ Türer, *Osmanlılarda Tasavvufî Hayat*, Halvetîlik Örneği, Mustafa Nazmi Efendi'nin *Hediyyetü'l-İhvân*'ı, İnsan Yay.,2. bs., İstanbul 2011, s.30-31. Bu dönemde padişah meşayih ilişkileri için bkz., Hızır Yağcı, *Hayreddin Atûfî'nin Hadis Şerhçiliği*, Ark Yay., İstanbul 2017, s.49-50.

⁷² Rahmi Serin, *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetiler*, Petek Yay., İst.1984, s.78-81.

⁷³ Tayşi, "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, VII/ 302.

- e. Şeyh Alaaddîn-i Uşşâkî (ö.890/1485) ,
- f. Şeyh Hayreddîn-i Tokâdî (ö.1533),
- g. Şeyh Cemşâh-ı Karamânî,
- h. Şeyh Sinan-ı Erdebilî (ö.936/1529)' dir.

Bunlardan başka -Veys Dede, Muslihuddin Efendi, Selahaddin Efendi, Bayezid Halife, Ali Dede, Davud Dede de halifeleri arasındadır.⁷⁴

Çelebi Halîfe, çok sayıda halife yetiştirmiş ve bunların büyük bir kısmını İstanbul dışında görevlendirmiştir. Cemâliyye'den pek çok şube meydana gelmiştir. XVI. Yüzyılda Cemâliyye, Çelebi Halîfe'nin damadı ve halifesi Sünbül Sinan (ö. 929/1536) tarafından kurulan Sünbülüyye ve Şeyh Şaban Velî (ö.977/1570)'nin Kastamonu'da kurduğu Şabâniyye olmak üzere, biri İstanbul, diğeri Anadolu merkezli iki büyük şube ile temsil edilmiştir. Cemâliyye, özellikle Kocamustafapaşa Tekkesi ile Halvetîlik tarihinin siyasî nüfuz bakımından en etkili kolu olmuştur.⁷⁵

Diğeri taraftan Ahmed el-Assâlî (ö.1639) tarafından kurulan Assâliyye ve Muhammed el-Bahşî (ö.1687) tarafından kurulan Bahşîyye tarikatıdır. Şabaniyye tarikatından Karabaş Veli (ö.1686) tarafından kurulan Karabaşîyye, Karabaşîyye'den Şeyh Muhammed Nasûhi (ö.1718) tarafından kurulan Nasûhiyye ve Kutbuddin Mustafa el-Bekrî (ö.1749) tarafından kurulan Bekriyye şubeleri meydana gelmiştir. Mustafa Çerkeşî Efendi (ö.1813-14) tarafından Çerkeşîyye, ondan Geredeli Şeyh Halil Efendi tarafından kurulan Halîliyye ve Kuşadalı İbrahim Efendi tarafından kurulan İbrahimiyye şubeleri doğmuş ve Halvetiyye'nin Cemaliyye kolu Türkiye'de bu silsile yoluyla günümüze kadar ulaşmıştır.⁷⁶

1.1.3.6. Kendisine Nisbet Edilen Cemâliyye Tarikatı

Cemâlî'nin, çeşitli kaynaklarda Halvetî tarikatının en büyüklerinden olan Mevlâna Cemaleddin Aksarayî'nin neslinden olduğu ve feyzini pîr Muhammed Bahaddin Erzincanî hazretlerinden tamamladığı,⁷⁷ bu tarikatın aslî ve tâlî olmak üzere 40

⁷⁴ Tayşi, ae., *DİA*, VII /302.

⁷⁵ Ali Öztürk, *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2003, s.24.

⁷⁶ Leyla Alptekin, agt.,s.100-101.

⁷⁷ Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz.) A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul, I/ 80.

şubesinin bulunduğu, asli şubelerden olan Cemaliyye-i Halvetiyyenin, Mehmet Hamîdüddînü'l-Cemâlî tarafından kurulduğu belirtilmiştir.⁷⁸

Halvetiyye tarikatı başlangıçta, Dede Ömer Rûşenî (ö.892/1487) tarafından kurulan Rûşeniyye, Cemâl-i Halvetî (ö.903/1497) tarafından kurulan Cemâliyye, Yiğitbaşı Ahmed Şemseddîn-i Marmaravî (ö.910/1005) tarafından kurulan Ahmediyye ve Şemseddîn-i Sivâsî tarafından kurulan Şemsiyye olmak üzere dört ana kola ayrılmış; bu kollardan kırk aşkın tâli kol meydana gelmiştir.⁷⁹

Cemâl-i Halvetî, nisbesinden de anlaşılacağı üzere, Halvetiyye tarikatına mensubdur. Tarikatın pîri, Ömer b. Ekmelüddin Halvetî, (ö.800/1397) halvete büyük önem verdiği için hatta kırk defa erbain (halvet) çıkardığı rivayet edildiğinden, bu yola “Halvetiyye” adı verilmiştir.⁸⁰

Halvetiyye tarikatının Anadolu topraklarında faaliyet göstermeye başlaması on beşinci yüzyılın ikinci yarısına tekabül etmektedir. On beşinci yüzyılın ikinci yarısından on altıncı yüzyılın ortalarına kadar Anadolu’da en fazla yayılan tarikat Halvetîlik olmuştur. II. Bayezid (1481-1512)’in himayesi ile İstanbul’da bir tekke etrafında faaliyet göstermeye başlayan Halvetiliğin bu şehirdeki yaygınlığı ve nüfuzu sonraki asırlarda da artarak devam etmiştir. Tarikatın kurucularının Türk kökenli olmaları, özellikle Türklerin yaşadıkları bölgelerde daha fazla yayılmasına sebep olmuştur. Halvetiyye tarikatının en önemli özelliklerinden biri, pek çok şubeye ayrılmış olmasıdır. Bu yüzden Halvetiyye tarikatı, ‘tarikat kuluçkası’, son dönemlerde de ‘tarikat fabrikası’ diye anılır olmuştur. Halvetiyye’nin her kesimden insana hitabeden bir tarikat olması sebebiyle devlet erkânı, ulemâ, askerler, esnaf ve daha bir çok toplum kesimi üzerinde etkili olmuştur. Özellikle on altıncı yüzyılda bu etkinin daha da fazla olduğu görülmektedir. Sadece padişahlar açısından bakıldığında dahi on altıncı yüzyıl içerisinde Halvetiyye ile bir şekilde ilişki kurmayan padişah yok gibidir.⁸¹

⁷⁸ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (I-III), Milli Eğitim Basımevi, 2. Bs., İstanbul 1971, I/276-277. Bkz. Hulvî, *age.*, s.408-415.

⁷⁹ Ali Öztürk, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, sayı: 15, s.229-230. Halvetiyye tarikatı kolları için bk. Mustafa Sadık Vicdânî, *Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye*, s. 38 vd.; Serin, *İslâm Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, s. 84 vd.; Reşat Öngören, *Osmanlılar’da Tasavvuf Anadolu’da Süfîler, Devlet ve Ulema* (XVI. Yüzyıl), İz Yay., İstanbul 2000, s. 27.

⁸⁰ Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar yay., İst. 2015, s. 262.

⁸¹ Ali Öztürk, *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 2005, sy. 15, s.229.

Mustafa Kara, Halveti tarikatının, Anadolu ve Rumeli’de en çok tekkesi olan, çok şube ve kola sahip bulunantarikatlardan biri, hatta birincisi olduğunu ifade eder.⁸²

Vefatı (ö.899-912/1493-1506)⁸³

II. Bayezid, Cemâl-i Halveti’yi meydana gelen bir musibet üzerine dua etmesi için dervişleriyle birlikte Kâbe’ye gönderir. Cemâl-i Halvetî ve beraberindekiler Üsküdar'a vardıklarında deprem veya veba felaketi kesilir. Bunun üzerine Sultan Bayezid'in İstanbul'a geri dönmesi yönündeki haberi alan Cemâl-i Halvetî, hacca gitmek üzere yola çıktığı bu kararından dönmeyeceğini belirtir ve yolculuğuna devam eder. Cemâl-i Halvetî, bu hac yolculuğunda Şam yakınlarında "*Tibat*" veya "*Tebuk*" koruluğu denilen yerde vefat eder ve vasiyeti üzere hacıların geçtiği yol üzerine defnedilir.⁸⁴

Bazı kaynaklarda veba⁸⁵ veya deprem,⁸⁶ bazı kaynaklar da ise, hem deprem, hem de veba⁸⁷ olduğu kaydedilen bu musibetin 910/1505 tarihinde⁸⁸ olduğu kabul edilirse, Cemâl-i Halvetî'nin ölümünün 899/1493 tarihi olması durumunda bu iki tarihin bir biriyle örtüşmediği görülür. Amasya, Tokat, Sivas, Çorum ve havalisinde 915/1509 tarihinde başlayıp 45 gün devam eden bu deprem, İstanbul ve Edirne'de de aynı şiddetle etkisini göstermiştir. Bu depremde halk, iki ay kadar dışarıda çadır ve örtüler altında kalıp hayatını devam ettirmek zorunda kalmıştır. Küçük kıyamet denilen bu depremde, şehirlerin birçok yerleri yıkılmış, ahâlisinin yarısından fazlası hayatını kaybetmiş ve birçok şehir de harabeye dönmüştür.⁸⁹

Bahsi geçen ve 916/1509-1510 tarihinde vuku bulduğu nakledilen söz konusu deprem felaketiyle, yine II. Bayezid devrinde vuku bulan veba salgınının birbirine karıştırıldığı hatta birleştirildiği, kısa sürede İstanbul'a da sirayet etmiş olan Mısır' da

⁸² Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., İstanbul 2014, s.228.

⁸³ Bursalı, *age.*,80. Müellifin vefat tarihi üzerindeki ihtilaflar bu tarihler arasında olup, ihtilaf sebepleri konu başlığı altında ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir.

⁸⁴ Hulvi, *age.*, s. 418.

⁸⁵ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Kültür Bakanlığı, Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1996, III/966.

⁸⁶ Hulvi, *age.*, s. 417.

⁸⁷ Çakmak, *agt.*, s.149.

⁸⁸ Hulvi, *age.*, s. 417.

⁸⁹ İsmail Hami Danişmend, *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye yayınevi, İstanbul 1971, I/416.

912/1506 tarihinde vuku bulan veba salgınının,⁹⁰ Cemâl-i Halvetî'nin, ölüm tarihini 912/1506-1507 olarak kabul eden kaynaklara⁹¹ muvafık düşmektedir.⁹²

Birçok eserde onun "kad mâte şâh-ı evliyâ" terkinin delalet ettiği 899/1493 tarihinde vefat ettiği ileri sürülürken,⁹³ Çelebi Halife'nin, II. Bayezid devrinde 910/1504-1505 yıllarında İstanbul'da meydana gelen büyük zelzele sonrasında zelzelenin durması için dua ve niyazda bulunmak üzere Hicaz'a gönderildiğinden hareketle bu tarihten sonra 912/1506 yılında vefat etmiş olduğu belirtilir. Onun vefat tarihi olarak Lemezât da aynı bilgiyi vermektedir.⁹⁴ Hacı Ali ve onu kaynak alan Saadettin Nüzhet Ergun, Çelebi Halife'nin 902/1496 tarihinde vefat etmiş olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü 936/1529 yılında vefat eden Sünbül Sinan'ın Cemali'den sonra otuz üç yıl şeyhlik yaptığı doğru kabul edilirse Çelebi Halife'nin bu tarihten 33 yıl önce 902/1496 tarihinde vefat etmiş olması gerekir.⁹⁵ Koca Mustafa Paşa Külliyesinin 895/1489 tarihinde tamamlanmasıyla irşad faaliyetlerini burada sürdürmeye başlayan Cemâl-i Halvetî, Tezkîre-i Halvetiyye'ye göre dokuz yıl burada tarikat hizmetlerini yürütmüştür. Bu durumda Tahsin Yazıcı'nın, onun vefat tarihi ile ilgili verdiği 1498 tarihi daha isabetli görülmektedir.⁹⁶ Mehmet Süreyya, Sicilli Osmanî'sinde 1482 tarihini vererek Onun ölüm tarihini daha da önceki bir tarihe çeker.⁹⁷

Çelebi Halife'nin dâr-ı bekâya irtihali Osmanlı ülkesini, hatta İslam alemini üzüntüye gark eder. Bu acının ne derece büyük olduğunun anlaşılması maksadıyla, daha o zaman söylenmiş mısralar önemlidir:

"Neyledin ey çarh-ı hûnî neyledin kan eyledin
Hazreti Şeyh'i alup bu mülki vîrân eyledin"⁹⁸

⁹⁰ Yazıcı, "Fetihten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri", s. 95-96.

⁹¹ Hulvi, *age.*, s. 418.

⁹² Geniş bilgi için bkz. Çakmak, *agt.*, s.48-51.

⁹³ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, (Haz.) A. Fikri Yavuz ve İsmail Özen, Meral Yay., İstanbul, I/ 80.

⁹⁴ Bursalı, *age.*, s.80.

⁹⁵ Sadettin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, ist.1944, s.96.

⁹⁶ Yusuf Küçükdağ, *age.*,s.33 ; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (I-III), Milli Eğitim Basımevi, 2. Bs., İstanbul 1971, I/ 276-277.

⁹⁷ Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, Sebil Yay., İstanbul 1997, IV/126.

⁹⁸ Yusuf Küçükdağ, *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, s. 33 ; Geniş bilgi için bkz. Çakmak, *agt.*, s.48-51.

Cemâlî'nin vefatına yönelik buraya kadar verilen birçok farklı bilgilerden sonra onun vefatı hakkında net bir tarih söylemek mümkün görünmemekle birlikte kanaatimiz, II. Bayezid devrinde 910/1504-1505 yıllarında İstanbul'da meydana gelen büyük zelzele sonrasında zelzelenin durması için dua ve niyazda bulunmak üzere Hicaz'a gönderildiğinden hareketle bu tarihten sonra 912/1506 yılında Şam yakınlarında vefat etmiş olduğudur.

1.2. ESERLERİ

Cemâl-i Halvetî, Osmanlı döneminde en çok eser yazan sûfilere biridir.⁹⁹ Ancak eserlerinin sayısı ve isimleri hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Bu sebeple eserlerinin sayısı ile ilgili net bir sayı verilememektedir. Mehmed Tahir, eserlerinin sayısını 21 olarak vermektedir.¹⁰⁰ Fakat bizim tesbit edebildiğimiz, kendisine aidiyeti şüpheli olanlarla birlikte otuz civarında olduğudur. Eserlerinin büyük çoğunluğunu Arapça olarak kaleme almış, risâlelerinin çoğu bazı sûre ve âyetlerin tasavvufî tefsir ve yorumlarıyla ilgilidir.¹⁰¹ Üzerinde doktora¹⁰² çalışması yapıldığı için eserleri hakkında ayrıntılı bilgi verme yerine konularına göre sadece isimlerini vermekle yetineceğimiz eserleri şunlardır:

1.2.1. Tefsirle İlgili Eserleri :

Risâletü'l-Kevseriyye fi Beyâni Te'vîli Esrâri'l-Kur'an, Envâru'l-Kulûb li-Talebi Ru'yeti'l-Mahbûb, Tefsîru Sûreti'l-Fatiha, Kitabu'n-Nûriyye ve Kevkebu'd-Durriyye, Kitâbu Şerhi'l-Ebyât, Risale-i Teşrihiyye, Tefsîr-i Cemâl Halîfe, Risâletü'n-Nusratiyye, Risâle fi İsmeyni'l-A'zameyn (Allah ve Rahman).¹⁰³

1.2.2. Hadisle İlgili Eserleri :

Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen, Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen ve Kırk Nebevî Hadis Şerhi.¹⁰⁴

⁹⁹ Tayşi, "a.g.md.", *DİA*, VII/302.

¹⁰⁰ Mehmed Tahir, *a.g.e.*, I/51.

¹⁰¹ bkz. Tayşi, "a.g.md.", *DİA*, VII/302.

¹⁰² Muharrem Çakmak, Cemâl-i Halvetî, Eserleri, Tasavvufî düşüncesi ve Cemâliyye Kolu, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum 2000.

¹⁰³ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/ 51. Geniş bilgi için bkz. Cemâlî, *agt.*, s.71-123.

¹⁰⁴ Tahir, *a.g.e.*, I/ 51.

1.2.3. Fıkıhla İlgili Eserleri :

Risale fi Beyani Esrâri'l-Vudûi'z-Zâhiriyye ve'l-Ma'neviyye.¹⁰⁵

1.2.4. Tasavvufla İlgili Eserleri :

Risâletu'r-Râhimiyye, Siracu's-Sâlikîn ve Minhâcu't-Tâlibîn, Fasl fi Âdâbi'z-Zikr, Şerh-i Sâd Kelime-i Hazret-i Sıddîk-i Ekber, Cevahiru'l-Kulûb, Risale-i Sûfiyye, Cengnâme.¹⁰⁶

1.2.5. Diğer Eserleri :

Risâletu'l-İslamiyye, Te'vîlü hubbu'd-dünya re'su kulli hatî'e, Habbetu'l Mahabbe, Risale-i Fakriyye, Dîvançe.¹⁰⁷

1.2.6. Müellife Aidiyeti Şüpheli Olan Eserler:

Esrâru'l-Îlâhiyye, Risâle-i Etvâr-ı Seb'a, Makâle-i Tevsîkiyye ve Risâle-i Tevhîdiyye, Te'vîlu Halekallahu Âdeme Alâ Sûretihi.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Tahir, *a.g.e.*, I/ 51.

¹⁰⁶ Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, I/ 51.

¹⁰⁸ Tahir, *a.g.e.*, I/ 51.

¹⁰⁹ Tahir, *a.g.e.*, I/ 51.

BÖLÜM II

**CEMÂL-İ HALVETÎ VE TE'VİLÂTÜ ERBAÎNE HADÎSEN VE ŞERHU
ERBAÎNE HADÎSEN KUDSİYYEN ADLI ESERLERİNİN TAHLİLİ**

2.1. TE'VİLÂTÜ ERBAÎNE HADÎSEN

2.1.1. Eserin Cemâl-i Halvetî'ye Âidiyeti

Cemâlî, nebevî hadislerden oluşturduğu Erbaûn şerhinin mukaddimesini “Allah Teâlâ, (II. Bayezid'i kastederek) onun zaferlerini devamlı eylesin. Düşmanlarına karşı gücünü ve kuvvetini, zayıf ve kimsesizlere de mürüvvet ve ihsânını kat kat yüksek eylesin. Devletini dâim kılsın” duasıyla sonlandırır. Müellif, her ne kadar açıkça zikretmese de eserini dönemin padişahı II. Bayezid'e ithafen yazdığı anlaşılmaktadır.

Cemâl-i Halvetî'nin vefat tarihi hakkında ihtilaf olsa da Müellifin hem II. Bayezid (ö.918/1512) döneminde yaşadığı hem de eserini o dönemde yazdığını bizzat kendisinin ifade ettiği dikkate alınır, esasen bu eserin Cemâl-i Halvetî'ye aidiyeti kesinlik kazanmaktadır.¹⁰⁹

2.1.2. Eserin Yazılış Gayesi

Cemâleddîn Muhammed bin Mahmûd Aksarâyî, Süleymâniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi kısmı, 686 numarada kayıtlı “*Te'vilâtü Erba'îne hadisen*” adlı eserinin mukaddimesinde der ki;

"Allah, seçilmiş eser ve nebevî hadislerden tasavvufî bir dille şerh ederek kırk hadîs derlemeyi fakîr, hakîr Cemaleddin Aksarâyî'nin gönlüne koyunca bizden önce gelen âlimlerin yaptığı gibi ulemâ ve fudalânın metoduna uygun olarak, velîlere benzemek amacıyla ve Allah Teâlâ'nın yardımını dileyerek bu hadîs-i şerifleri topladım ve sırlarını açıkladım. Bu eseri Arab ve Acem'in sultânı, herkese karşı ihsân sahibi, karanlıkta parlayan ay gibi adâlet dağıtan, kılıcı ile Allah Teâlâ'nın dînini yayan, ilim ve kelâm sahibi Sultan II. Bâyezîd b. Muhammed Hân zamanında yazdım. Allahü Teâlâ, onun zaferlerini devamlı eylesin. Düşmanlarına karşı gücünü ve kuvvetini, zayıf ve kimsesizlere de mürüvvet ve ihsânını kat kat yüksek eylesin. Devletini dâim kılsın. Bu çalışmayı "*kim bir kavme benzemeye çalışırsa o onlardandır*"¹¹⁰ hadisi ile amel etmek için ve "*Ümmetimden dinle ilgili kırk hadîs hıfzeden kimseyi Hak Teâlâ kıyamet gününde fakih ve alim olarak haşreder*"¹¹¹ rivayetine dayanarak yaptım. Bu esere bakanların, kızgınlık ve

¹⁰⁹ Cemâl-i Halvetî, *Te'vilâtü Erba'îne Hadisen*, nr.686, v. 139a.

¹¹⁰ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*,4/515.

¹¹¹ Celaleddin es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdis*, 20/252; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/246.

kör gözle değil, iyi gözle bakmaları, muhtevasına muttali olmaları ve anlayın kişilerden olmaları umut edilir."¹¹²

Cemâl-i Halvetî, seçtiği nebevî hadislerin tasavvufî konulu olduğunu eserinin mukaddimesinde belirtmiş ve te'vîlini de bu istikamette yapmıştır.

2.1.3. Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen Adlı Eserin Yazma Nüshaları :

2.1.3. 1. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi Nüshası

Tahkike esas aldığımız eser Süleymaniye kütüphanesi 686 numarada kayıtlı mecmuanın (139-151) varakları arasındadır. Sayfalar 215x155-160x85 mm. ölçülerinde ve 21 satırdan oluşmaktadır. Nesih el yazısı ile yazılmıştır. Hadislerin sayıları ve hadisler, altı kırmızı çizgili, hamışdeki, “el-beyyitü” ve “el-hıssatü” ve “ba'dü” ifadeleri kırmızıdır. Müstensihî ve yazılış tarihi hakkında bir kaydı bulunamamıştır.

2.1.3.2. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi Nüshası

Bu nüsha aynı kütüphanenin Esad Efendi 3700 numarada kayıtlı mecmuada bulunmakta olup 26 varak olup, her varak 15 satırdan meydana gelmiştir. Eserin 213x158,157-157x92 mm ebadında olduğu ve nesih el yazısı ile yazıldığı tespit edilmiş ve müstensihî ve yazılış tarihi konusunda her hangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

2.1.3.3. Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Nüshası

Eser, Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar bölümü 3738 no'lu mecmuada kayıtlı olup, 1-15 varakları arasında, 21 satır olup, 143x74-206x135 mm. ve nesih yazı ile yazılmıştır. Eserin kapağındaki bilgiden müstensihinin es-Seyyit Abdurrahman Şemseddin Nasûhî olduğu ve 1207/1792 tarihinde yazıldığı anlaşılmıştır. Eserde hadisler, hadis numaraları ve beyitler kırmızı mürekkeple yazılmıştır.

2.1.4. Erbaîne Hadîsen Adlı Eserin Kaynakları

2.1.4.1. Tefsir Kaynakları

Cemâl-i Halvetî'nin her ne kadar kendisi belirtmiş olmasa da “*Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*” adlı eserini yazarken istifade ettiği anlaşılan bazı tefsir eserleri şunlardır :

¹¹² Cemâl-i Halvetî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, nr. 686, v.139a.

1. Nâsiruddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286), *Envârü 't-tenzîl ve esrârü 't-te'vîl*.¹¹³
2. Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah b. Yunus b. Rafî' et- Tüsterî, (ö. 283/896) *Tefsîru Tüsterî*.¹¹⁴
3. Abdülkerim b. Hevazîrî b. Abdülmelik b. Talhâ b. Mubammed Nişâbüri, el-Kuşeyrî (ö. 465 /1072), *er-Risale*.¹¹⁵
4. Ebû'l- Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî (ö.538/1144), *Keşşaf*.¹¹⁶
5. Ebû Abdullah Muhammed b. Omer b.el-Hassan b. El Huseyin Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtîhu 'l- Ğayb*.¹¹⁷
6. Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf es-Sa'lebî, (ö.875/1471), *el-Cevâhiru 'l Hassan fî Tefsîru 'l- Kur'an*.¹¹⁸
7. Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nîsâbüri (ö. 730/1329), *Ğarâibu 'l- Kur'an ve Rağâibu 'l- Furkân*.¹¹⁹
8. Aburrahman b. Abdüsselam es-Sufûrî (ö.894/1489), *Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabü' n-Nefâis*.¹²⁰

2.1.4.2. Hadis Kaynakları

1. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892), *es-Sünen*.¹²¹
2. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905), 'nin *Müsnedü Ebi Bekr es-Sıddîk*.¹²²
3. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915), *es-Sünen*.¹²³

¹¹³ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, nr.686, v. 139b.

¹¹⁴ Cemâlî, *age.*,nr.686,v. 139b.

¹¹⁵ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.144b.

¹¹⁶ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.140b,143b.

¹¹⁷ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.143b.

¹¹⁸ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.141b.

¹¹⁹ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.143a,144a.

¹²⁰ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.140a.

¹²¹ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.143b,145a,148a.

¹²² Cemâlî, *age.*,nr.686,v.145b,149a.

¹²³ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.147b.

4. Ebu Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisâburî (ö.311/924) *Kitâbü't-Tevhîd*.¹²⁴

5. Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-kebîr*.¹²⁵

6. Ebü'l-Hasen İbnü'l-Esîr İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö.630/1233), *Câmiu'l-usûl li-ehâdîsi'r-Rasûl*.¹²⁶

7. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî (ö. 676/1277), *el-Ezkâr*.¹²⁷

8. Ebû Tahir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1415), *Besâiru zevi't-temyîz fi letâifi'l kitâbi'l azîz*.¹²⁸

9. Ebu Abdillah Muhammed b. Abdillah b. Muhammed el-Hakim en-Nîsâbüri (ö. 405/1014), *El Müstedrek ale's- Sahihayn*.¹²⁹

10. Ebü'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî (ö.1014/1605), *Mirkâtü'l- mefâtîh şerhi mişkâtil mesâbîh*.¹³⁰

2.1.4.3. Diğer Kaynaklar

1. Kelâbâzî (ö. 380/990), *et-Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*.¹³¹

2. İbnü'l-Fâriz, Ebu Hafs (Ebü'l-Kâsım) Şerefüddin Ömer b. Ali b. Mürşid es-Sa'dî el-Hamevî el-Mısırî (ö. 632/1235), *el-Muhtâr min ecmel'i eş'âr ibni'l Fâriz*.¹³²

2.1.4.4. Kaynakların Değerlendirilmesi

Cemâl-i Halveti'ye ait bu eserde, müellif rivayet ettiği hadislerin sıhhati hakkında nadiren de olsa her hangi bir değerlendirme yapmadığı gibi çoğu zaman kaynak verme ihtiyacı da duymadan Keşşâf, Beyzâvî, Râzî, Tüsterî ve Nisâbüri gibi tefsir kaynaklarından yararlandığı anlaşılmaktadır.

Yine kaynağına atıf yapmadan Kütüb-ü Tis'a' yı oluşturan eserlerin yanında Ebû İshâk İbrâhîm b. Ahmed b. İshâk el-Mervezî (ö. 292/905)'nin *Müsnedü Ebi Bekr es-*

¹²⁴ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.140b.

¹²⁵ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.149a.

¹²⁶ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.145b.

¹²⁷ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.148b.

¹²⁸ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.150a.

¹²⁹ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.139b.

¹³⁰ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.143a,145b.

¹³¹ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.139b.

¹³² Cemâlî, *age.*,nr.686,v.151a-151b.

Sıddîk, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî (ö. 548/1153)'nin *el-Milel ve'n-nihâl*, Nevevî'nin *el-Minhâc fî şerhi sahîhi Müslim*, Taberânî'nin *el-Mu'cemü'l-kebîr*, vb. eserlerden yararlandığı anlaşılmaktadır.

Müellifin “*Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*” adlı eserinin şerhindeki hadislerin büyük çoğunluğu sahih, bir kısmının zayıf, bazısının kelimeleri kibar, bir kısmı da kaynaklarda ulaşılamayan rivayetlerden meydana gelmiştir.

2.1.5. Rivayet Kullanımı

Cemâlî, bazen hadisleri Hz. Peygamberden rivayet eden sahâbî ravisini zikrederek,¹³³ bazen de hadîsin hiç bir ravisini vermeden doğrudan metni ile¹³⁴ ve kaynak da vermeden,

قال النبي،¹³⁵ قال كما في،¹³⁶ كما قال الله،¹³⁷ أنه قال،¹³⁸ أشار إليه،¹³⁹ من قوله،¹⁴⁰ كما قال الله،¹⁴¹ وإليه أشار،¹⁴²

بقوله،¹⁴³ وإليه أشار النبي،¹⁴⁴ قال رسول الله،¹⁴⁵ كما قال عليه السلام،¹⁴⁶ كقوله عليه السلام،¹⁴⁷ كما أشار النبي،¹⁴⁸ كما قيل.¹⁴⁹

Gibi ifadelerle rivayet etmiştir. Nakillerinde hadîsin ilk kaynağına ulaşmaya ihtiyaç duymayan Cemâlî, Erbaûnunun şerhini yazarken delil olarak merfû olmakla birlikte sıhhati bakımından sahih, hasen ve zayıf rivayetlere de yer vermiştir.

¹³³ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, nr.686, v. 139a,139b,140a.

¹³⁴ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, nr.686, v. 141a,143a,144a.

¹³⁵ Cemâlî, age.,v.139a,143a,143b.

¹³⁶ Cemâlî, age.,v.147b.

¹³⁷ Cemâlî, age.,v.146b.

¹³⁸ Cemâlî, age.,v.139a.

¹³⁹ Cemâlî, age.,v.139b.

¹⁴⁰ Cemâlî, age.,v.141b,144a.

¹⁴¹ Cemâlî, age.,v.139b,140a,147b,143b.

¹⁴² Cemâlî, age.,v.139a.

¹⁴³ Cemâlî, age.,v.139a,140a,141b,143b.

¹⁴⁴ Cemâlî, age.,v.139a,143b.

¹⁴⁵ Cemâlî, age.,v.139b.

¹⁴⁶ Cemâlî, age.,v.139b.

¹⁴⁷ Cemâlî, age.,v.140b.

¹⁴⁸ Cemâlî, age.,v.140b,143a.

¹⁴⁹ Cemâlî, age.,v.142a.

2.1.6. Hadisleri Şerh Metodu

Müellif, eserinin mukaddimesinde hadisleri toplama ve şerhini yapma amacını anlatsa da şerh metodu hakkında bilgi vermemiştir. Ancak, eserinden hareketle şerh metodunu şu şekilde özetlemek mümkündür.

Cemâl-i Halvetî, eserini yazarken hadis metnini verdikten sonra “الحصة/hisse” ifadesiyle hadisleri şerh etmeye başlamış ve daha çok hadislerin batinî anlamlarına dikkat çekmiştir. Yorumlarını âyetler, hadisler, sahâbe ve tabiîn sözleri, şiirler, darb-ı meseller, öğüt ve hikâyelerle desteklemiştir. Cemâl-i Halvetî' nin hadis alanındaki üç eseri de aynı özelliği taşımaktadır.

“Ey Allah'ın Rasûlü, yaptığım zaman beni Allah'ın ve insanların seveceği bir amel göster. Buyurdu ki: “Dünyaya karşı zahit ol ki Allah seni sevsin ve insanlarda olanlara karşı zahit ol ki insanlar da seni sevsin.”¹⁵⁰ Cemâlî, bu hadisin şerhine şu şekilde başlar.

Hisse:

Zühd'den maksat batın ameldir. Rasûlüllah (a.s) sanki şöyle buyuruyor : Ahlâk-ı zemîmeden nefsinin, dünya sevgisinden ve gafil olmaktan kalbini, keşif, kerametler ve Allah'tan başkasına iltifat etmemekten kaynaklanan nûrânî şaşkınlıkla elde edilen devrelerden, “Göz gördüğünden şaşmadı ve onu aşmadı”¹⁵¹ ayetinde buyurulduğu üzere ruhunu temizle.¹⁵²

2.1.6.1. Hadisleri Ayetlerle Şerhi

Cemali, Erbaûnunu oluşturduğu hadisleri şerh ederken hemen hemen her hadisin şerhinde konu ile ilgili bir veya birden çok Ayeteyer vererek anlatımını zenginleştirmiştir.¹⁵³ Mesela, Hz.Peygamber (a.s)'ın,

“Ey Allah'ın Resulü, yaptığım zaman beni Allah'ın ve insanların seveceği bir amel göster. Buyurdu ki: “Dünyaya karşı zahit ol ki Allah seni sevsin ve insanların nezdinde olanlara karşı zahit ol ki insanlar da seni sevsin.”¹⁵⁴ hadisinin

¹⁵⁰ İbn-i Mâce, Sünen, Zühd, 37; Hâkim, el-Müstedrek ala 's-Sahîhayn, 4/348. Krş: Cemâlî, Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen, nr.686, v.139b.

¹⁵¹ Necm, 53/17.

¹⁵² Cemâlî, age.,v.139b.

¹⁵³ Cemâlî, age., v. 139b.

¹⁵⁴ Sünen-i İbn Mâce, Zühd,37; el-Hâkim, el-Müstedrek ala 's-Sahîhayn,4/348.

şerhinde, “...Allah onları sever. Onlar da Allah’ı sever...”¹⁵⁵ ve “...O’nun zatından başka her şey yok olacaktır...”¹⁵⁶ âyetlerini açıklamalarına delil olarak getirmiştir.¹⁵⁷

İbn-i Ömer (r.a) anlatıyor: “Rasûlullah (s.a.v) minberde, sadakadan ve dilenmeye tevessül etmemekten bahsetti. Bu sırada: Üstteki el, alttaki elden hayırlıdır, buyurdu. Üstteki infak eden alttaki de dilenen demektir”.¹⁵⁸ hadisini,

“...Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter...”¹⁵⁹ ve “...Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir”¹⁶⁰ ayetleriyle şerhetmiştir.¹⁶¹

2.1.6.2. Hadisleri Hadislerle Şerhi

Cemâlî, “Ruhlar toplanmış cemaatler (gibidir). Onlardan birbiriyle (önceden) tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.”¹⁶² hadisini, “Mü’min mü’minin aynasıdır”¹⁶³ ve “Ey insan kendini tanı ki, Rabbini tanıyasın”¹⁶⁴ hadisleri ile açıklamıştır.¹⁶⁵

Ebû Saîd el-Hudrî (r.a)’den, Nebî (sav)’in “Mü’minden başkasını dost tutma, yemeğini müttakilerden başkasına tattırma”¹⁶⁶ hadisini “Hikmeti ehli olmayana vermeyiniz”¹⁶⁷, “Cevherleri hınzırların boynuna bağlamayın”¹⁶⁸ ve “Dünya ahiret ehline, ahiret dünya ehline, dünya ve ahiret Allah ehline haramdır”¹⁶⁹ hadisleriyle şerh etmiştir.¹⁷⁰

¹⁵⁵ Maide,5/54.

¹⁵⁶ Kasas, 28/88.

¹⁵⁷ Cemâlî, *age.*, v.139b.

¹⁵⁸ Buhari, Zekât 18; Müslim, Zekât 94.

¹⁵⁹ Talak, 65/3.

¹⁶⁰ Haşr, 59/9.

¹⁶¹ Cemâlî, *age.*,v. 141.

¹⁶² Buhârî, Enbiya, 2; Müslim, Birr,159.

¹⁶³ Ebû Davud, Edep,49;Tirmizi, Birr,18.

¹⁶⁴ İsfahânî (ö. 322/934) , *ez-Zerîatü ilâ mekârimi’ş-Şerîa*, 1/73; Gazzâlî (ö.505/1111) , *Mîzânü’l-Amel*, 1/200; Ebû Zeyd Seâlibî (ö. 875/1471) , *Cevâhiru’l-Hisân fî tefsîri’l Kur’an*, V/413.

¹⁶⁵ Cemâlî, *age.*,v. 141b.

¹⁶⁶ Ebû Dâvûd, Edeb 16; Tirmizî, Zühhd 56.

¹⁶⁷ İbnü’l- Esîr, *Camîu’l-Usûl min Ehadîsi’r-Rasûl*, XI/744.

¹⁶⁸ *Mısır Fetva Kurumu Fetvaları*, VIII/202.

¹⁶⁹ Nizameddin en-Nisâbü’rî, *Garâibu’l-Kur’an ve Ragâibu’l-Furkân*, II/565.

¹⁷⁰ Cemâlî, *age.*, v. 144a.

2.1.6.3. Hadisleri Sahabe, Tâbîn Sözlere ve Şiirlerle Şerhi

Cemâl-i Halvetî, "*Ruhlar toplanmış cemaatler (gibidir). Onlardan birbiriyle (önceden) tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar ayrılırlar.*"¹⁷¹ hadisinin şerhinde âyet ve hadislerin hemen ardından şu beyti getirerek şerhini zenginleştirmiştir.¹⁷²

Beyt

Senin ilacın sendedir ve sen onu hissetmiyorsun
Hastalığın sendendir ve sen görmüyorsun
Sen kendinin değersiz küçük bir varlık olduğunu zannediyorsun
Halbuki sende büyük bir âlem saklıdır.
Sen, tertemiz harfleriyle ortaya çıkmış açık bir kitapsın.¹⁷³

"*Ey Allah'ın Rasûlü, yaptığım zaman beni Allah'ın ve insanların seveceği bir amel göster. Buyurdu ki: "Dünyaya karşı zahit ol ki Allah seni sevsin ve insanların nezdinde olanlara karşı zahit ol ki, insanlar da seni sevsin.*"¹⁷⁴ hadisinin şerhinde, Osman (r.a.)'ın "*Allah'tan başka hiçbir şey görmedim*"¹⁷⁵ veya tabiinden olduğu rivayet edilen bir başkasının : "*Baktığım bir şeyde, öncesinde sadece Allah'ı gördüm*"¹⁷⁶ sözleriyle açıklamıştır.¹⁷⁷

İbn-i Mes'ûd (r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre ashâbdan biri, "*Ey Allâh'ın Rasûlü, Allâh Teâlâ katında en makbûl ve en sevimli amel hangisidir?*" sualine Peygamber (s.a.v)' in cevâbı : "*Vaktinde kılınan namaz. Sonra ana-babaya itaat ve sonra Allâh yolunda cihattır.*"¹⁷⁸ hadisinin şerhinde de Cemâlî, birçok hadisin ardından şu beyti getirmiştir.¹⁷⁹

Beyt:

Ey İnsan senin nefsin ölü gibi dursa da aslında bir ejderhadır
Gamdan ve imkansızlıktan donmuş gibi durmaktadır.¹⁸⁰

¹⁷¹ Buhâri, Ehâdîsü'l-Enbiya, 2 ; Müslim, Birr, 159.

¹⁷² Cemâlî, *age.*, v. 141b.

¹⁷³ Hz. Ali (a.s), *Divânü'l-İmam*, s,75.

¹⁷⁴ *Sünen-i İbn-i Mâce*, Zühed, 37.

¹⁷⁵ *Kilâbâzî, et-Ta'rîfû li Mezhebi ehli't-Tasavvuf*, I/64.

¹⁷⁶ Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, I/186.

¹⁷⁷ Cemâlî, *Te'vilâtü Erba'ine Hadîsen*, nr.686, v. 139b.

¹⁷⁸ Buhârî, *Tevbe*, 48; Nesâî, *Mevâkîb*, 51.

¹⁷⁹ Cemâlî, *age.*, v. 142b.

¹⁸⁰ Mevlana Celaleddin Rûmî, *Mesnevî*, Defter'i Sûm, 37.

2.1.6.4. Hadisleri Arapça Sarf-Nahiv (Dil bilgisi) Kurallarına Göre Şerhi

Müellif, “*Misvak ağızı temizleyip, Allah’ı razı eder.*”¹⁸¹ hadisinde olduğu gibi, nadiren de olsa bazı hadislerde Arapça sarf-Nahiv (Dil bilgisi) kurallarına göre kelime yapıları ve kelimelerde oluşan harf değişiklikleriyle şerh etmiştir.

O, sevvak (misvak) ile, tevhid ağacının nurunu, ağız ile, iman mahalli olan talibin kalbini kaseder. Allah’ü Teâlâ’nın, “...*İşte Allah onların kalplerine imanı yazmış...*”¹⁸² âyetinde ve Hz. Peygamber (s.a.v)’in “*Mü’mine söven küfre girmiştir*”¹⁸³ hadisinde buyurulduğu gibi ağız iman mahallidir.

Müellifin, hadisteki “*Mathara ve Merzatü*” kelimelerini masdar olarak, misvakın temizlik ve rıza sebebi ve Allah’ın razı olma durumu; fail manasında, misvakın ağız temizleyen, rabbi razı eden; meful manasında, rabbin rızası şeklinde anlamlandırıldığını görmekteyiz.¹⁸⁴

2.1.7. Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen Adlı Eserde Geçen Tasavvufî Kavramlar

2.1.7.1. Zühd

Kulun, Hakk’ın dışındaki her şeyi terketmesi anlamında bir tasavvuf terimi olup, sözlükte “bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek” gibi anlamlara gelir.¹⁸⁵ Zira Kur'an-ı Kerim’de bu tanımlı destekler tarzda çok sayıda Âyet-i Kerîme vardır. Bu ayetlerde, Allah’a inananların eş ve çocuklarından bazılarının kendilerine düşman,¹⁸⁶ malların ve çoluk çocuğun birer imtihan vesilesi,¹⁸⁷ dünya hayatının sadece aldattıcı bir meta,¹⁸⁸ Allah’a karşı gelmekten sakınan kimseler için ahiretin daha hayırlı,¹⁸⁹ dünya hayatının ancak oyun ve eğlenceden ibaret olduğu,¹⁹⁰ ve

¹⁸¹ İmam-ı Ahmed,3/530, Buharî, İlm,15.

¹⁸² Mücâdele,58/22.

¹⁸³ Benzer rivayetler için bkz. Celâleddin es-Süyûtî, *Câmiu 'l-Ehâdis*,7/177.

¹⁸⁴ Cemâli, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v. 147 b.

¹⁸⁵ Semih Ceyhan, “Zühd” İst., *DİA*, XLIV/530.

¹⁸⁶ Tegâbün, 64 /14.

¹⁸⁷ Enfâl, 8/28.

¹⁸⁸ Al-i İmran, 3/185.

¹⁸⁹ Nisa, 4/77.

¹⁹⁰ En'am, 6/32.

Hz. Yusufun satışı konusunda ona değer vermedikleri için ucuz bir fiyata sattıkları¹⁹¹ anlatılmaktadır.

Hz. Peygamber (sav)'in bir hadisinde Allah indinde dünyanın sinek kanadı kadar değeri olsaydı hiçbir kâfire Allah'ın bir içimlik su vermeyeceği¹⁹² ifade edilir. Diğer bazı hadislerinde de dirheme kul, köle ve esir olanlara, burnu yerde sürünsün, kahrolsun, hor ve hakir olsun¹⁹³ şeklinde beddua ettiği görülmekte ve her ümmeti fitneye düşüren bir sebep bulunduğu, ümmetinin fitnesinin de mal¹⁹⁴ olduğu anlatılmaktadır. Yukarıda geçen ayetler ve hadislerin her biri bir yönüyle zühd kavramını açıklamaktadır.

Müellifimiz Cemâlî'ye göre zühd, lügat manası olarak, bir şeye olan yönelişi terk etmektir. Arzu ve isteğin zıddıdır. İstılah manası ise, hakikat ehlinin dünya ya buğzetmesi ve ondan yüz çevirmesidir. Bu da dünya rahatını terk etmek ve ahiret rahatını istemekle mümkündür. Hz. Peygamber'in "ölmeden önce ölüünüz"¹⁹⁵ hadisi gereğince fakirliği ve yokluğu tercih etmektir. Nefsi emmâre, levvâme ve mutmainne olmak üzere üç yönden kendisini tutuncaya kadar kulun fânî olmasıdır. Bu da, Allah'ın dışında kendisini meşgul eden her şeyi terk etmektir.¹⁹⁶

Cemâlî, üç harften oluşan zühdün, Z harfinin, dünya zinetlerini terk; H harfinin, heva ve hevesleri terk; D'nin ise; dünyayı terk etmek şeklinde üç mertebesinin olduğunu söyler. Hz. Peygamber'in, "Zühd, kalbi ve bedeni rahatlatır"¹⁹⁷ hadisiyle de bu açıklamasını destekler. Sonra bazı sûflerin şu ifadelerine yer verir: Şibli,¹⁹⁸ "Zühd, Allah'ın dışında olan şeyler hususunda kanâat sahibi olmaktır." Süfyan-ı Sevrî, "Zühd, uzun emelin zıddı olup, dünyada hiçbir emel beslememektir."¹⁹⁹ der.

¹⁹¹ Yusuf, 12/20. Ayetin bu kısmı "Zaten ona değer vermiyorlardı veya Zaten onu hemen elden çıkarmak istiyorlardı" şeklinde de tercüme edilebilir.

¹⁹² Müslim, Cennet,55.

¹⁹³ Buhari, Rikak,10 ; İbn Mâce, Zühd,58.

¹⁹⁴ Tirmizi, Zühd, 26.

¹⁹⁵ Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâtü'l-Mesâbîḥ*,15/100. İbn Hacer, böyle bir rivayetin sabit olmadığını söylemiştir.(Keşfü'l-Hafa, II/291;Makâsîdü'l- hasene, s.682.

¹⁹⁶ Cemâlî, *Te'vilâtü Erba'îne Hadîsen*, v.139b .

¹⁹⁷ Cemâlî, *Te'vilâtü Erba'îne Hadîsen*, v. 139b, *Hâmiş* .

¹⁹⁸ Ebû Bekr Dülef b. Cahder (Ca'fer b. Yûnus) eş-Şibli (ö. 334/946), ilk sûflerden olup, 247'de (861) Sâmerâ'nın Şibliye köyünde doğdu. Türk asıllı bir ailenin çocuğudur. (Dilaver Güler,"Şibli" *DİA*, İst., XXXIX/125).

¹⁹⁹ Cemâlî, *Te'vilâtü Erba'îne Hadîsen*,v. 139b .

Müellif, zühdü, avâmın, havassın ve ehassın zühdü olmak üzere üçe ayırır: Avâmın zühdü haramları, havassın zühdü helallerin fazla olanlarını, ehassın zühdü ise, Allah'ın dışında başka bir şeyle meşgul olmayı terk etmektir, şeklinde açıklar.²⁰⁰

Zühd ehli âhireti istediği için dünyada gariptir, Ârif de Allah'ı istediği için âhirette gariptir. Zühd'den maksat bâtin amel olup, bundan kastedilen, kötü ahlaktan nefsi, gafletten ve dünya sevgisinden kalbi, keramet ve keşiften kaynaklanan nûrânî şaşkınlıkla elde edilen devrelerden ruhu korumaktır.²⁰¹ Cemâlî, Allah'ın kulunu sevmesi ve bütün sıfatlarıyla ona tecelli etmesi kulun güzel amel işlemesine bağlı olduğunu ve ancak bu durumda kulun fiillerinin Allah'ın fiillerinde, sıfatları Allah'ın sıfatlarında ve zâtı da Allah'ın zât'ının nurunda kaybolacağını söyler.²⁰²

2.1.7.2. Hakikat-ı Muhammediyye

Hz. Peygamber'in manevî şahsiyetini ifade etmek için kullanılan bir tasavvuf terimidir. İlk olarak Hakikat-ı Muhammediyye fikrine Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'de (ö.283/896) rastlanır. Tüsterî, Allah'ın ilk defa Hz. Muhammed'i kendi nurundan yarattığını ileri sürmüştü²⁰³ ancak hakikat-ı Muhammediyye kavramından açıkça söz etmemiş ve bunun bir yaratma sebebi olduğunu söylememiştir.²⁰⁴

Cemâlî'ye göre, İsm-i A'zam'ın kendisinde toplanmasından dolayı ruhlar, Muhammedî ruhun çocukları olup, bir kısmı birbirlerini tanır, bir kısmı da tanımazlar. Dolayısıyla ruhlar bedenlere girdikten sonra bu hakikati ya bilirler ya da bilmezler. Bu sebeple Muhammedî ruhun, iman ve küfrün ortaya çıkış kaynağı olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü iman, cemal sıfatın, küfür ise, celal sıfatın eseridir. Bu ikisi Muhammedî hakikat ile var olur. O, Muhammedî hakikatın, Muhammed ismi ile isimlendirilmesinden dolayı temiz bir bedene girdikten sonra olduğunu ifade eder. Dört harften oluşan Muhammed kelimesinin M harfinin, Muhammedî hakikatın kuşatıcı ve bunun dışındakilerin kuşatılmış olduğuna; H harfinin, bu hakikatın bütün hakikatleri kuşattığına; ikinci M'nin, bu hakikatın, mutluluk, sevgi ve dostluğun kaynağı

²⁰⁰ Cemâlî, *age.*, v. 139b .

²⁰¹ Cemâlî, *age.*, v. 139b .

²⁰² Cemâlî, *Habbetü'l-Mahabbe*, s.14b.

²⁰³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, s. 15, 62.

²⁰⁴ Mehmet Demirci "Hakikat-ı Muhammediyye" İst., *DİA*, XV/180.

olduğuna; D'nin ise, bu Muhammedî hakikatin ortaya çıkışıyla beraber sonsuz olmasına işaret ettiğini söyler.²⁰⁵

Cemâlî, Hz. Peygamber'in cismânî hayatının yanında birde manevî şahsiyetinin olduğunu, Allah'tan başka hiçbir varlık yok iken ilk defa Hakikat-ı Muhammediyyenin yaratıldığını, bütün mahlûkâtın bu hakikatten doğduğunu ve varoluş gayesinin bu hakikate dayandığını; yani onun bedenlerin anası, ruhların babası olduğunu,²⁰⁶ bir başka ifadesinde eşyanın, onun nuruyla mevcut, hatta onun nurunun aynı olduğunu belirtmiştir.²⁰⁷

Cemâlî, talibin kelime-i tevhid ile meşgul olması durumunda ondan İsm-i A'zam doğduğunu ve “*Virdi olmayanın manevi hali ve feyzi olmaz*”²⁰⁸ dendiği gibi bu vird ile insan nefsindeki maneviyatın güçlendiğini, her şeyde nefsin güçlerine nisbetle Muhammedî hakikatin olduğunu ve onun da İsm-i A'zam'ın tecelli ettiği mekan olduğunu ifade eder. Bundan dolayı Cemâlî, talibe düşen görevin ölmeden önce seyr-i sülûkunu tamamlaması vesilesiyle Allah'ın, “*Rableri onlara tertemiz bir şarap içirecektir.*”²⁰⁹ ayetinde buyurduğu gibi tevhid şarabını içmesi gerektiği, tavsiyesinde bulunur.²¹⁰

2.1.7.3. Vahdet Nuru

Bir sûfî olan Abdurrahman Sâmi,
Nûr-i vahdet şemsini sîretde a'mâ görmedi,
Bilmeyen ilm-i ledünn zâhirde dâna görmedi.

(Hakk'ın vahdet nûru güneş gibi parlak ve ayandır ama kalb gözleri kör olanlar o nûru göremez. Görünüşde çok bilgili olsalar da ilm-i ledünnden nasîbi olmayanlar o nûru göremez), der.²¹¹

Ayın birinden on dördüne kadar olan menzilleri seyrü sülûkü, dervişin mânevî kemal yolculuğunu temsil eder. Ayrıca yedi nefis veya yedi tavır (atvâr-ı seb'a) denilen ve nefsin terbiyesinde aşılması gereken makamları ifade eden merhalelerden birinci

²⁰⁵ Bkz. Cemâlî, *Te'vilâtü Erba'ine Hadîsen*, v.141b-142a.

²⁰⁶ Cemâlî, *age.*, v. 143a.

²⁰⁷ Cemâlî, *Esrâru'l-İlâhiyye*, v.217.

²⁰⁸ İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyan*, 7/105.

²⁰⁹ İnsan, 76/21.

²¹⁰ Cemâlî, *Te'vilâtü Erba'ine Hadîsen*, v. 142a.

²¹¹ Abdurrahman Sâmi Niyazi Saruhânî, *Nutk-i Şerîfleri* (Nûr-i vahdet şemsini sîretde a'mâ görmedi) (*Divân-ı Sâmi*), Akyol Neşriyat ve Matbaacılık Tesisleri, İzmir 1980.

tavırda mübtedî sâlikin, nefs-i emmârenin yıldızı aydır. Kalp, gönlün ve nefsin makamıdır. İman ve küfrün merkezi birdir, yani kalptir. Eğer kalp iman ve vahdet nûruyla dolmuşsa o gönüldür, dolunaydır; eğer kalp zulmette kalmış, maddî gailelerle dolmuşsa o nefistir; tutulmuş bir aydır. Kalp aya benzetilir. Güneşe, vahdete yönelmiş yüzüyle her an nur içinde yıkanır. Güneşi görmekten mahrum arka yüzü karanlıklar içinde bunalır. Bundan dolayı nurla karanlık, imanla küfür nasıl mücadele ederse gönülle nefis de böyledir. Ayla güneş gibi biri gelince diğeri kaybolur, kaçır. Ayın bulutlanması, tutulması veya üzerindeki lekeler de (ay beneği: kelef-i kamer) derece derece mâsiyete, kusur ve günahlara delâlet eder.²¹²

Dolayısıyla hiç kaybolmayan, ışığı sadece kendinden olan ve her varlığın ışığını kendisinden aldığı tek varlık Allah'tır.

Cemâlî, vahdet nurunu, Allah'ın birliğinin nuru olarak açıklar. Osman (r.a)'ın "Allah'tan başka hiç bir şey görmedim", bir başkasının : "Baktığım bir şeyde, öncesinde sadece Allah'ı gördüm" dedikleri gibi bu nurun ancak bâtının arındırılması ile elde edilebileceğini ifade eder.²¹³

2.1.7.4. Tevhid

Allah'ın zâtında, sıfatlarında, mâbud oluşunda bir ve tek olduğunu zihin ve kalp yoluyla kabul etme anlamında bir terimdir. Sözlükte "tek ve bir olmak" anlamındaki vahd kökünden türeyen tevhîd "bir şeyin bir ve tek olduğunu kabul etmek" demektir.²¹⁴

Cemâlî, vahdet hakkında şunları söyler: Allah'ın "*Allah nezdinde hak din İslâm'dır...*"²¹⁵ ayetinde geçen dînin, nebî (a.s)'ın "*Din beş temel esas üzerine kurulmuştur...*"²¹⁶ hadîsinde ifade edilen beş temel esasın birincisi tevhid, ikincisi namaz, üçüncüsü oruç, dördüncüsü zekat, beşincisi hacc'dır.

Cemâlî, tevhidin üç derece olduğunu, bunlardan birinin, Allah'ın "*De ki: O Allah, birdir.*"²¹⁷ ayetinde olduğu gibi istidlali, ikincisinin sadece delil ve bürhana dayalı olanlar değil, varlıkta tek müessir Allah olduğu için gözlem ve keşfe dayananlar da dahil olmak üzere etki yönünden, görünen bütün etkenleri oradan kaldırmak, üçüncüsü

²¹² Âmil Çelebioğlu, "Ay", *DİA*, IV/189.

²¹³ Cemâlî, *age.*, v. 139b.

²¹⁴ Mevlüt Özler "Tevhid", *DİA*, XLI/18-21.

²¹⁵ Âli imrân, 3/19.

²¹⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/403; el Buhâî, İman, 2.

²¹⁷ İhlas, 112/1.

ise, Allah'ın "... Onun Zat'ından başka her şey yok olacaktır..."²¹⁸ ayetinde buyurduğu gibi, Allah'ın bekâsında yaratılmışın yok olmasıdır, şeklinde yorumlar.²¹⁹

Cemâlî, tevhidin bir başka şekline işaret eden hadîse dikkat çeker. Hadîs şöyledir:

Ebû Mûsâ (r.a), Resûlullah (s.a.v) bana hitâben şöyle dedi:

–“Cennet hazinelerinden bir hazineyi sana bildireyim mi?” buyurdu. Ben de:

– Evet, Yâ Resûlallah, bildir, dedim. Şöyle buyurdu:

– “Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh”²²⁰

Cemâlî, bu hadiste geçen “kulun hareket ve güç yetirmesinin, ancak Allah (c.c)’ın dilemesiyle” olacağı anlamındaki ifadenin özel bir tevhid kelimesi olduğunu söyler. “el-havl” lügat alimlerine göre hareket demektir. Hz. Peygamber (s.a.v), bunun manasını “Günahlardan kaçış ancak, Allah'ın korumasıyla, ibadete güç yetirmek, ancak Allah'ın muvaffak etmesiyledir”²²¹ şeklinde açıklamıştır.²²²

2.1.7.5. Kurban

Hakk'a yakın olma anlamında bir tasavvuf terimi olan kurban, karşıtı olan bu'd (uzak) ile birlikte kullanılır. Kurban, ibadetlere ve taatlere yakın olmak, bu'd da bunlardan uzak kalmaktır. Kulun Allah'a yakın olması ebedî mutluluğu kazanmasına vesile olan ibadetlere ve iyi davranışlara yakın olması, Allah'tan uzak olması ise ebedî mutsuzluğuna yol açacak kötü işlere yakın olmasıdır.²²³

Cemâlî, Allah'a yakın olmanın, Allah'ın “Arınan mutlaka kurtuluşa ermiştir...”²²⁴ âyetinde işaret ettiği gibi kötü ahlaktan temizlenmekle olduğunu belirtir. Bunun için kulun silsile yoluyla Rasûlullah (s.a.v)'e dayanan bir ariften telkin almak suretiyle Allah'a yaklaşması ve bu sayede kul ile Allah arasındaki bir kısım örtülerin kalkmasıyla Allah'ın da kuluna yaklaşacağı şeklinde yorumlar.²²⁵

²¹⁸ Kasas, 28/88.

²¹⁹ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen.*, v. 146a.

²²⁰ Müslim, Zikr, 13; İbn-i Mâce, *Sünen*, Edep, 59.

²²¹ Ebû Hafz Siracüddin, Ömer b. Alî b. Adil, *el-Lübâb fî Ulûmi'-l Kitap*, 12/334.

²²² Cemâlî, *age.*, v. 150b.

²²³ Süleyman Ateş, “Kurban” *DİA*, XXVI/432.

²²⁴ A'lâ, 87/14.

²²⁵ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v.141a.

2.1.7.6. Tevekkül

Lügatte işini gördürmek için birini vekil tayin etmek, işini birine havale etmek ve kalbin vekile güvenmesi demektir. Gönlünde Allah'dan başka fail olmadığı inancı taşıyan kulun ona güvenip dayanmasıdır.²²⁶

Cemâlî'ye göre tevekkül, Allahdan başkasına güvenmeyi terk, Allahdan başkasını terk etmek ve titizlikle sakınarak Allah yolunda kanaatkar olmakla yetinmektir. Hz. Peygamber (a.s)'ın "*Kanaat, bitmeyen bir hazinedir*"²²⁷ve "*Cennet'e, kalpleri kuş kalbi gibi (saf ve hassas) olan insanlar girecektir.*"²²⁸ hadislerinde olduğu gibi kişinin kalbinin yumuşaklığıdır. "*...Kim Allah'a tevekkül ederse, O kendisine yeter...*"²²⁹ âyetinde buyurulduğu gibi tevekkül, sadece Allah' a dayanmak ve ona güvenmektir.²³⁰

2.1.7.7. Ebü'l-Vakt

Arapça, vakte sahip, vaktin babası demektir. Vakit ve halin etkisi altındakalmayan sufiler hakkında kullanılır. Halin etkisi altında kalanlara, "ibnu'l-vakt" denir.²³¹

Kalbi halden hâle değişen velîdir. Tasavvuf yolunda ilerlerken halleri değişen, her zaman başka türlü olan, bâzen şuurlu, bâzen şuursuz kendilerinden geçen kimselerdir. Bunlara erbâb-ı kulûb da denir.²³²

*"Nice saçı başı dağınık pejmürde ve kapılardan kovulmuş insan vardır ki, eğer bir şey hakkında Allah'a yemin etse, Allah onu yemininde sadık çıkarır."*²³³

Cemâlî, bu hadisi yorumlarken, dostunun kapısında mürîd olarak hizmet eden kişiyi, ölmeden önce ölen fakir kul gibi değerlendirmektedir. Bu fakir kul şayet Allah'tan bir şey istese, yaratılmışların onu kapıdan kovmasından dolayı Allah, onun duasını kabul eder ve halkın onu kovması Hakk'ın kabul sebebidir. Cemâlî, hadiste geçenbu kişiyi, özellikle bu sıfatla nitelendirilmiş fakir kul Ahmed (a.s) ve onun naibinin tezâhürü olan kişi olarak ebü'l-vakt (vaktin babası) kabul eder. Allah'ın dışında

²²⁶ Bkz. Yılmaz, *age.*, s.172.

²²⁷ *Kuşeyrî Risâlesi*, 1/294.

²²⁸ Müslim, Cennet, 27.

²²⁹ Talak, 65/3.

²³⁰ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v.144a-144b.

²³¹ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Ebü'l-Vakt", Rehber Yay. Ank.1997.

²³² Yasin Şeref Asil, *Dini Terimler Sözlüğü*, "Tevekkül", Alter Yay. Ankara 2011, s.170.

²³³ Müslim, Birr, 40.

yardım talebi kesilen her kişi Allah'a yemin ettiği zaman da Allah muradını verir. Allah bir kula muradını vermek isterse ona zatının nuruyla tecelli eder.²³⁴

2.1.7.8. Kalp ve Gönül

Tasavvufî hayat kalp merkezli bir hayattır. Bu eğitimde kalp dünyasının sıhhati, gelişmesi ve yücelmesi konu edilmektedir. Kalp Allah'ın baktığı, nazar ettiği bir yerolannazargâh-ı ilâhîdir. Onun için kırılmaması ve incitilmemesi gereklidir. Aslında Kur'an-ı Kerim de, " *O gün ne mal ne evlat fayda verir. Allah'a selim bir kalp ile gelenler müstesna*"²³⁵ âyetinde olduğu gibi kalbi esas almaktadır. Hz.Peygamber (sav)'in, " *Allah mal ve bedenlerinize değil, kalplerinize bakar.*"²³⁶ hadisi de aynı konu ile ilgilidir.²³⁷

Kalb, dini ve tasavvufî bağlamda bilgi ve düşüncenin kaynağı veya aracıdır. Bir et parçasından ibaret olan kalble bir ilişkisi olmakla birlikte ondan ayrı olan bu anlamdaki kalbe "rabbânî latîfe" ve "ilâhî cevher" de denir.²³⁸

Gönül kelimesi "insan duygularının merkezi, yüreğin manevi yönü, duygu, his, tesir, şefkat, sevgi, aşk, alâka, istek, arzu, heves, meyil" anlamında olup, "kalp, dil, fuad" kelimeleri ile eşanlamlıdır. İnsanın zihin, istek ve duygu gibi iç faaliyetlerinin sahası, kalpdır.²³⁹

Cemâlî'ye göre kalp, Hz.Peygamber'in " *Mü'minin kalbi Allah'ın evidir*"²⁴⁰ hadisinde geçtiği gibi, Allah'ın evi ve nazargâhıdır. Kalp aleminde yükselen sâlik her ne zaman keşfe ve keşfin dışındaki şeylere meyletse nefis âlemi, keşf ve diğer şeyleri bırakır. Dolayısıyla o günahın bizzat kendisidir. Kul tevbe ettiği zaman Allah tevbesini kabul eder.²⁴¹

Dünya da garip gibi olmayı tavsiye eden hadisten²⁴² anlaşılan ilk manaya göre şeytanın evi olmasından dolayı kul, dünyayı durulacak mekan olarak kabul etmemelidir.

²³⁴ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v. 142a.

²³⁵ Şuara, 42/89; Saffat, 37/84.

²³⁶ Müslim, Birr 10; İbn Mace, Zühd 9.

²³⁷ Yılmaz, *age.*, s.135-136.

²³⁸ Uludağ, "Kalb", *DİA*, XXIV/231.

²³⁹ Bkz. Nesrin Günay, "Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve 'gönül, yürek, kalp' Kelimeleri", *Türk bilig*, Ank. 2015/29, s.121-146.

²⁴⁰ Aliyyü'l-Kârî, *Esrâr*, s.260; Acluni, *Keşfü'l-Hafa*, 2/129.

²⁴¹ Cemâlî, *age.*, v. 139b.

²⁴² Buharî, Rikak, 3; *Sünen-i İbn Mace*, Zühd 37.

Garip olan kimse dünyayı tercih edenlere iltifat etmez. Allah'ın, “*Şeytan insanların gönlüne vesvese verir*”²⁴³ şeklinde ifade ettiği gibi, Allah yoluna giren kişiye düşen de bu dünyadan uzaklaşması ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in “*Mü'minin gönlü olan Rahman'ın evine*”²⁴⁴ girmektir. Mevlana ise, “Kabe, Azeroğlu İbrahim'in yaptığı bir binadır. Gönül ise, Hakk'ın nazar ettiği yerdir” der.²⁴⁵

Müellif, eğer bir gönlün varsa, gönül kabesini tavaf et; çünkü topraktan yapılmış zannettiğin Kâbe'nin manası gönlüdür. Şayet Allah evi olan bir gönlü incitip kırarsan, yürüyerek bin kez Kabe'yi tavaf etsen de, Allah bu ziyaretini kabul etmez²⁴⁶ diyerek, gönül-Kabe ilişkisine dikkat çeker. Çünkü gönül, Hz. Peygamber'in “*Rabbimi zahir gözümle değil gönül gözümle gördüm*”²⁴⁷ dediği gibi, ilâhî hitabın muhatabı, marifet ve irfanın kaynağı ve Allah'ın tecellî ettiği mahaldir.²⁴⁸

2.1.7.9. Cezbe

Bir şeyi çekmek, çekiş anlamına gelen cezbe, tasavvufta Hakk'ın kulu kendine çekmesinden meydana gelen bir haldir.²⁴⁹

Sûfîler, Kur'an'daki “*Allah dilediğini kendine çeker*”²⁵⁰ âyetini ve bazı kaynaklarda hadis olarak zikredilen “*Allah'ın kula olan cezbesi, iki cihan halkının amellerine denktir*”²⁵¹ sözünü cezbeyle delil sayarlar.²⁵²

Süleyman Ateş, cezbeyle, “Allah'ın lütuf ve inayetiyle kulu, külfetsiz, çabasız, bütün manevî konakları aşırıp kemale ulaştıran çok yüce bir haldir” şeklinde tarif eder.²⁵³

Cemâlî ise, cezbe hakkında şunları söyler :

²⁴³ en-Nâs, 5/114.

²⁴⁴ Abdürrahman es-Sehâvî, *el-Mekâsîdü'l-hasene*, 1/752.

²⁴⁵ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v. 139b. Hac ve Umre ibadetinde mü'minlerin en çok yaptıkları ibadet Kâbeyi tavaf etmektir. Bu tavaf ve ziyarette esas gaye kalbin Kâbenin sahibini tavaf ve ziyaret etmesidir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Veysel Akkaya, *Sûfî Gözüyle Hac ve Umre*, İstanbul 2006, s.127.

²⁴⁶ Cemâlî, *age*, v.139b-140a.

²⁴⁷ Sufûrî, *Nüzhetü'l-Mecâlis ve müntehabü'n-Nefâis*, 1/315.

²⁴⁸ Cemâlî, *age*, v.140a.

²⁴⁹ Yılmaz, *age*, s.205

²⁵⁰ Şûrâ, 42/13. *age*,

²⁵¹ Bkz. *Keşfü'l-hafâ*, 1/332.

²⁵² Yılmaz, *age*, s.206.

²⁵³ Ateş, *age*, s.489.

Bedenler ruhla ayakta durur. Kendisine feyz ulaşmaz ise ruhsuz beden ölüğü gibi ruh da ölü. Sevgi, sevileni razı etmek, başkasına yer kalmayacak şekilde kalbi, sevilene vermektir. Bu sebeple kulun, Allah Teala'yı kalp, ruh ve sırrıyla sevmesi gerekir ki, onda Feyyaz'ın feyzinden bir şey eksik kalmasın. Aksi takdirde bu feyiz onda meydana gelmez; kalbi ölü ve asla ihya olmaz. Çünkü ruhun girmesiyle annesinin karnında büyüyen çocuğun hareket ettiğİ gibi ölü de hareket eder. Ruh, Feyyaz'ın feyziyle istek dışı olarak beden de hareket eder. İstem dışı hareket (cezbe) bütün ibadetlerin başıdır ve onda ibadete zarar verecek bir sakınca yoktur. Çünkü o, Nebi (s.a.v)'in “Rahman olan Allah'ın cezvelerinden bir cezbe bütün insanların ve cinlerin amellerine denktir.”²⁵⁴, “Cezbe durumu, kulağın gelen ses ve Allah sevgisine gönlün meyletmesi mubahtır.”²⁵⁵ hadisinde de buyurduğı gibi ilâhi cezbe ile olur. Cezbe ibadeti ihlal etmez. Çünkü o nurdur.²⁵⁶ Hakk'ın kulu kendine çekmesi, kulun kendi nefsinin Rahman'ın cezbesi vasıtasıyla nefs-i emmârenin kötü vasıflarından arındırması ile olur.²⁵⁷

2.1.7.10. Ubûdiyet

Arapça, kulluk demektir. Seyyid Şerif Cürçânî²⁵⁸(ö.816/1413) bu terimi, ahidlere vefalı olmak, İslâm'ın çizdiğİ sınırları muhafaza etmek, mevcut olana razı olmak, elden çıkana da sabretmek şeklinde tanımlar.²⁵⁹

Müellife göre ubûdiyet, kulun nûrânî ve zulmânî engellerin kölesi olmaktan kurtularak Allah'ın sevgilisi olmasıdır. Avâm'ın ubudiyeti taat, hâs'ın ubudiyeti taatte ihlaslı olmak, ehâsın ubudiyeti ise, ihlasının farkında bile olamama hali olmak üzere üç çeşittir.

Cemâlî'ye göre îman, cemal sıfatının eseri; küfür ise, celal sıfatının eseri olup, ancak rabbânî akıl ile anlaşılır. Her ikisi de esasen Muhammedî hakikatte mevcuttur. Muhammedî hakikat sevgi, mahabbet ve mürüvvetin kaynağıdır. Muhammedî sır, ubûdiyet nûru olmadan tecelli etmez. Ubûdiyet nûru rabbânî nûra vesile olur. Rabbânî

²⁵⁴ Râzi, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/454; *Tefsîru'n-Nisâbûrî*, 2/122.

²⁵⁵ Benzer hadisler için bkz. *Tirmizî*, *Deavât* 72,73.

²⁵⁶ Cemâlî, *Te'vilâtü Erba'ine Hadîsen*, v.,151a.

²⁵⁷ Cemâlî, *Esrâru'l-Vudû'*, s. 174a.

²⁵⁸ 740/1340 tarihinde Cürçân yakınlarındaki Takû'de doğdu. Hz. Peygamber'in soyundan gelen dâî Muhammed b. Zeyd'in (ö. 287/900) on üçüncü göbekten torunu olduğu için Seyyid Şerîf unvanıyla tanınır. (Sadrettin Gümüş, “Seyyid Şerîf Cürçânî” *DİA*, VIII/136.)

²⁵⁹ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, “Ubûdiyet”.

nur da ulûhiyet nurunun vesilesidir. Bundan dolayı tâlip, Allah'ın “*Ey insan kendini tanı ki, Rabbini tanıyasın*”²⁶⁰ hadîs-i kudsîsinde buyurduğu gibinefsindeki ubûdiyet sırrını istesin.²⁶¹

Hz. Ali bunu şu şiiriyle ifade eder :

Senin ilacın sendedir ve sen onu hissetmiyorsun,
Hastalığın sendendir ve sen görmüyorsun,
Sen kendinin değersiz küçük bir varlık olduğunu zannediyorsun
Halbuki sende büyük bir alem saklıdır.
Sen, tertemiz harfleriyle ortaya çıkmış açık bir kitapsın.²⁶²

Cemâlî, Hz. Ali'ninbu ifadelerinden hareketle talibe, ölmeden önce nefsini Rahman'ın nefsine yaklaştırmasını, bu sayede özünü bulmasını ve ubûdiyet görevi olarak gece-gündüz onu zikretmesini tavsiye eder.²⁶³

2.1.7.11. Cihad

Nefisle mücadele, İslâm'ı tebliğ ve düşmanla savaşıma anlamında kullanılan bir terimdir. Arapça “cehd” kökünden türeyen cihad, güç ve gayret sarfetmek, bir işi başarmak için elinden gelen bütün imkânları kullanmak mânasındadır. İslâmî literatürde “dinî emirleri öğrenip ona göre yaşamak ve başkalarına öğretmek, iyiliği emredip kötülükten sakındırmaya çalışmak, İslâm'ı tebliğ, nefse ve dış düşmanlara karşı mücadele vermek” şeklindeki genel ve kapsamlı anlamı yanında fıkıh terimi olarak daha çok müslüman olmayanlarla savaş, tasavvufta ise nefis-i emmâreyi yenme çabası için kullanılmıştır.²⁶⁴

Cemâlî, Hz. Peygamber'in : “*Mücahid nefsiyle cihad edendir*”²⁶⁵ve “*Senin en büyük düşmanın iki yanın arasındaki nefsendir*”²⁶⁶ hadislerinde buyurulduğu gibi cihadı, nefisle mücadele olarak görür. Yine Hz. Peygamber'in “*Küçük cihaddan büyük*

²⁶⁰ Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, Mecmû'u'l-fetâvâ, 16/349;Ebû Zeyd Seâlibî, *Cevâhiru'l-Hisân fî tefsiri'l Kur'an*, 5/413.

²⁶¹ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v.142a,142b.

²⁶² Hz. Ali (a.s), *Dîvânü'l-İmam*, s,75.

²⁶³ Cemâlî, *age.*,v.142a.

²⁶⁴ Ahmet Özel, “Cihad” *DİA*, VII/527.

²⁶⁵ Ahmad b. Hanbel, *Müsned*,39/375;Tirmizi, *Fezâilü'l-Cihâd*,2.

²⁶⁶ Ahmad b. Hanbel, *Müsned*,12/153.

*cihada döndük*²⁶⁷ hadisinde buyurduğu gibi nefisle cihad, küfür ehli ile yapılan cihaddan daha büyüktür diyerek Mevlana'nın lisanından şu örneği verir :²⁶⁸

Ey İnsan senin nefsin ölü gibi dursa da aslında bir ejderhadır,
Gamdan ve imkansızlıktan donmuş gibi durmaktadır.²⁶⁹

Cemâlî'ye göre cihad, salık'ın cehri zikirle meşakkati ve şerefi sebebiyle ahlakının yücemesi, kulu mücahide ulaştıran Rabbânî hidayete delalet etmesi, mücahidin tevbe ve Allah'a tâate yöneltmesi ve mücahidin devasının manevî olduğu, hastalığının ise nefsî olduğu ve hayatının sona ermediği gibi anlamlara da gelir.²⁷⁰

2.1.7.12. Zikir

Unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak demektir. Kur'an-ı Kerim'de "zikir" kelimesi müstaklâriyle beraber 256 yerde geçmektedir.²⁷¹

Cemâlî'ye göre zikirden maksat, hiç kimsenin olmadığı bir yer olan ıssızlık ve Allah'ın dışındakilerden uzak kalmaktır. Kim Allah'ın dışındakilerden uzak kalırsa bizzat Allah'a yakın olur. Hz. Peygamber'in : "*Kim Allah'a yakın olursa Allah'dan gayrisinden uzak olur*"²⁷² hadisinde olduğu gibi eski, yeni ile yakın olduğunda eskiden bir belirti kalmaz. Bu farzlara yaklaşma anlamındadır. Bu da azamî hedeftir.²⁷³ Cemâlî, bu hadisle Allah'ın kastının, "*Ey kullarım, eylem, sıfat ve kişilerden uzak olan bir ortamda beni hatırlar isen ben de seni tek başıma anarım. Eğer sen beni bütün bunlardan arınmış olarak tek başına anarsan ben de seni sıfatlarım ve fiillerim ile anarım ki, bu hepsinden daha hayırlıdır*" şeklinde olduğunu ifade eder.²⁷⁴

2.1.7.13. Ruh

İnsanın hayatini sağlayan, idrak edici ve bilici unsuru olup, sözlükte "gitmek, geçmek; (hava) rüzgârlı olmak; (bir şey) geniş ve ferahlık verici olmak" mânalarına

²⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*,3/173; İsmail Hakkı, *Rûhu'l-Beyân*,1/139. (Bakara,2/55-59)

²⁶⁸ Cemâlî, *age.*, v.143b.

²⁶⁹ Mevlana Celaleddin Rûmî, *Mesnevî*, Defter'i Sûm, 37.

²⁷⁰ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v.143b.

²⁷¹ Yılmaz, *age.*, s.162.

²⁷² Şeyhu'l-İslam Mustafa b. Kemalüddîn, *ez-Zıyâü's-Şemsîyyü ale'l-Fethi'l-Kudsiyyi*,1/172.

²⁷³ Cemâlî, *Şerhu Erbeîne Hadîsen Kudsiyyen*, v.128b.

²⁷⁴ Cemâlî, *age.*,v.131b.

gelir. "Revh" kökünden isim olan rûh kelimesi kendisinin bir cüzünü teşkil eden ve devamlılığını sağlayan "nefes" mânasına da gelir.²⁷⁵

Cemâlî'ye göre, sûrettten münezzeh olan rûh, ilahî isimlerin sûreti, sıfat ve isimlerin tezahür ettiği mahaldir. Rûhun hakikati insan azalarının boşluklarında dolaşan latîf bir cisimdir. İnsan ruhla değil, Allah'ın "Hayy" sıfatı ile insana tecelli etmesiyle diridir. Kulun, Allah Tealayı kalp, ruh ve sırrıyla sevmesi gerekir ki, Feyyaz'ın feyzinden bir şey eksik kalmasın. Aksi takdirde bu feyiz onda meydana gelmediği gibi kalbi ölür ve asla ihya olmaz. Çünkü bedenler ruhla ayakta durur. Ruhsuz beden ölür gibi, kendisine feyiz ulaşmıyorsa ruh da ölür. Ruhun girmesiyle annesinin karnında büyüyen çocuğun hareket ettiği gibi ölü de hareket eder. Ruh, Feyyaz'ın feyziyle istek dışı olarak beden de hareket eder.²⁷⁶

2.1.7.14. Kalp Tasfiyesi

Tasavvufî tasfiye, kalp temizliğidir. Bazı mutasavvıflar, safveti kalbe verdiği önemi nazarı itibara alarak tasavvufu bu şekilde tanımlamışlardır. Bu tanımlardan bir kaçısı şöyledir:

Bış Hâfî (ö. 227/841), "Sûfî, kalbini Allah için tertemiz yapan kimsedir."

Ebû Saîd Harrâz (ö.268/881), "Sûfî, Allah'ın, kalbini tasfiye edip nurla doldurduğu kimsedir. Kalbine nur giren kimse zikr-i ilâhîden lezzet duyar."²⁷⁷

Kur'an'da kalbin, safvet (kalbi selim) ve kasvet şeklinde birbirine zıd iki vasfından bahsedilmekte, bunlardan biri övülürken, diğeri yerilmekte; "*Hayır öyle değil, bilakis onların kazanmakta oldukları kötülükler kalplerini paslandırmıştır.*"²⁷⁸ âyetiyle kalbin paslanıp kirleneceğine işaret edilmektedir.²⁷⁹

Müellife göre kalp tasfiyesi, kulun yapacağı ibadetler, zikirler ve gayretleriyle nefsinin esir alan şeylerin kaskacından kurtarmasıdır. Allah'ın "*Arınan mutlaka kurtuluşa ermiştir...*"²⁸⁰ âyetinde işaret ettiği gibi kulun kötü ahlaktan temizlenmesi ve adını

²⁷⁵ Yusuf Şevki Yavuz, "Ruh", *DİA*, XXXV/187.

²⁷⁶ Cemâlî, *age.*, v.151a.

²⁷⁷ Yılmaz, *Altınoluk Dergisi*, 1994 – Ekim, sy., 104, s. 31.

²⁷⁸ Mutaffîfîn, 83/14.

²⁷⁹ Yılmaz, aynı yer.

²⁸⁰ A'lâ, 87/14.

zikirle Hakk Sübhanehü ve Teâlâ'ya yönelmesidir. Böyle kişiye Hakk Teâlâ, isimleri, fiilleri ve sıfatlarının nuru ile tecelli eder.²⁸¹

2.1.7.15. Fakr

İhtiyaç duyulan şeyin yokluğu anlamına gelen fakr, tasavvufta kulun kendinde bir varlık görmemesi, her şeyi Hakk'a irca etmesi, şahsının, amelinin, halinin ve makamının Allah'ın lütfu olduğunu kabul etmesidir. Her şeyin gerçek sahibi Allah'tır. Bu yüzden bütün varlıklar ona muhtaçtır. Nitekim : “*Ey insanlar siz Allah'a karşı fakirsiniz. Allah ise ganî ve övgüye lâyıktır*”²⁸² âyetiyle “*Allah ganîdir, siz fakirsiniz*”²⁸³ âyetindeki fakirlik bu anlamdadır. Fakr, genellikle tasavvuf ve zühd kavramlarına yakın anlamda kullanılır. Fakir de “derviş” demektir.²⁸⁴

Yukarıdaki âyetlerde zengin–fakir bütün insanların fakîr (Allah'a muhtaç) olduğu bildirilmektedir. Böyle olunca, Allah'dan başka bütün varlıkların fakir olduğu ortaya çıkar. Çünkü her şeyin varlığı, başkasının varlığına bağlıdır ve her var olan şey, varlığını Allah'dan almıştır. Var olmak için Allah'a muhtaçtır. Ama varlığı kendinden olan Allah, gerçek zengindir.²⁸⁵

Sühreverdî, Avârifü'l-meârif adlı eserinde, şeref ve değerine rağmen, fakrın son mertebesi, tasavvufun başlangıcıdır. Fakr, âhirette verilecek olanı düşünerek dünyalığı terketmektir. Sûfî, terkettiği şeyleri, onun yerine verilmesi vaad olunan karşılıklar için değil, hâl ve makamının gereği olarak bırakır. Çünkü sûfî, “ibnü'l-vakt”tir.²⁸⁶

Fakr, tasavvufun esası ve dayanağıdır. Bu anlayış, tasavvufî mertebelere ermenin yolunun fakr olduğu manasına göredir. Yoksa, fakrın tasavvufla gerçekleştiği anlamına göre değildir.²⁸⁷

Cemâl-i Halvetî'ye göre fakirlik, İster fîlî, ister sıfâtî, isterse de zâtî yönden olsun, hiçbir varlığa önem vermemektir. Kulun asıl ulaşması gereken husus manevî fakirliktir. Meşayihin “Fakr, iki dünyada da yüz karasıdır” dedikleri istenmeyen

²⁸¹ Cemâlî, *age.*,v.141a.

²⁸² Fâtır,35/15.

²⁸³ Muhammed,47/38.

²⁸⁴ Yılmaz,*age.*,177-178.

²⁸⁵ Süleyman Ateş, *İslam Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, s.560-561.

²⁸⁶ İbnü'l-vakt: Her vakitte, işlenmesi en hayırlı olan şeyle meşgul olan, o vakitte kendisinden istenen görevi yerine getiren demektir. (Bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *er-Risâle* (nşr.) Abdülhalim Mahmûd, Kahire 1972, s. 201.)

²⁸⁷ Sühreverdî, *age.*,s.67.

fakirlik, maddî fakirliktir. Müellife göre fakr, avâm, hâs ve ehâs olmak üzere üç çeşittir. Şaşkınlık makamında olanın, ruhunu, sırrını ve her şeyini muhtaçlık yolunda sırrı ortaya çıkıncaya kadar infak etmesi gerekir. Aksi takdirde manevî fakirlik elde edilmez. “*Sağ elinin verdiğini sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse*”²⁸⁸ hadisi bu mertebeye işaret etmektedir.²⁸⁹

2.1.7.16. Kanaat

Kanaat, elde olana razı olup, ihtiyaçları asgari ölçüde karşılayacak mevcut maddî imkanlarla yetinmek demektir. Buna göre kanaat ehli kimseler, başkalarının sahip olduğu nimetlere asla göz dikmezler. Hırs, tamah ve tûl-i emel gibi kınanmış hasletlerden uzak bulunmanın huzuru içinde hayatlarını sürdürürler.²⁹⁰

Kanaat kavramı, zühd gibi Kur’an’da lafız olarak değil, mânâ olarak vardır. Nitekim, “*Erkek ve kadın, her kim inanmış olarak iyi bir iş yaparsa, onu hoş bir hayatla yaşatırız*”²⁹¹ âyetindeki “hoş hayat” tabiri pek çok müfessir tarafından kanaat olarak açıklanmıştır.²⁹²

Cemâlî, kanaati, Hz. Peygamber (a.s)’ın “*Kanaat, bitmeyen bir hazinedir*”²⁹³ hadisinde buyurduğu gibi Allah yolunda elde ettiği ile yetinmek ve yine Hz. Peygamber’in “*Cennet’e, kalpleri kuş kalbi gibi (saf ve hassas) olan insanlar girecektir.*”²⁹⁴ hadîsinde buyurulduğu üzere kişinin kalbinin yumuşaması şeklinde ifade eder. Cemâlî, kanaati, avâmın, havassın ve ehassın kanaati olmak üzere üç kısımda değerlendirir. Bunlar: Avâmın kanaati, çaba ve gayrette iradeyi son sınırına kadar zorlamaktır. Havassın kanaati, Allah’ı zikretmekle yetinmektir. Ahassın kanaati ise, mülk ve melekût sahibini görmektir.²⁹⁵

²⁸⁸ Buhari, Ezan, 36; Müslim, Zekat, 91.

²⁸⁹ Cemâlî, *age.*,v.146b.

²⁹⁰ Mustafa Öztürk, *Efendimizden Ahlak Ölçüleri*, Erkam Yay.,İst.,1434/2013,s.83.

²⁹¹ Nahl,16/97.

²⁹² Yılmaz, *age.*,181.

²⁹³ *Kuşeyrî Risâlesi*,1/294.

²⁹⁴ Müslim, Cennet, 27.

²⁹⁵ Bkz.Muharrem Çakmak,*agt.*,s.143.

2.1.7.17. Sadaka

Arapça, Allah rızası için ihtiyaç sahiplerine verilen şeye sadaka denir. Kelime kök olarak sıdk, doğruluk, doğru olmaktan türemiştir. Sevap kazanma ümidiyle, fakire bir miktar aynî veya nakdî yardımda bulunma anlamında olup, çoğulu sadâkât'tır.²⁹⁶

Cemâlî'ye göre, sadakadan kastedilen, kalbin ve ruhun infakı ve bu infakın oluşturduğu faydalardır. Bir mes'ele de iffetlilik, Hakk Teâlâ'ya dayanmak ve Allah'dan başkasını istememektir. Sadaka konusuna Cemâlî, nebi (s.a.v)'in, "*Sağ elinin verdiği sol elinin bilemeyeceği kadar gizli sadaka veren kimse*"²⁹⁷ hadisiyle işaret etmiştir.²⁹⁸ Veren elden kastadilen, cömertlik sıfatıdır. Alan elden maksat, cimrilik sıfatıdır. Bu sıfattan kendini koruyan kimse Allah'ın, "*...Kim nefsinin cimriliğinden, hırsından korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerin ta kendileridir*"²⁹⁹ ayetinde ve Hz. Peygamber (s.a.v)'in "*nefsin cimriliğinden sakın, şüphe yok ki cimrilik sizden öncekileri helâk etmiştir...*"³⁰⁰ hadisinde buyurduğu üzere cömertlik, sahibini iki cihanda da aziz ve muzaffer eder.³⁰¹

2.1.7.18. Zekat

İslamın beş şartından biri olan zekat, sözlükte, "artma, arıtma; övgü ve bereket" manalarına gelen zekat, terim olarak Kur'an'da belirtilen sınıflara sarfedilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli payı ifade eder.³⁰²

Cemâlî'ye göre zekattan kasıt, ilk olarak ahlâkı zemîmeden, sonra ahlâkî hamîdeden ve son olarak da küllî varlıktan temizlenmektir.³⁰³

2.1.7.19. Zulm

Sözlükte, "bir şeyi ona ait olmayan yere koymak" anlamındaki zulüm, din, ahlâk, hukuk gibi alanlarda terim olarak "belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan bâtila sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü

²⁹⁶ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Sadaka".

²⁹⁷ Buhari, Ezan,36;Müslim, Zekat, 91.

²⁹⁸ Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v.146b.

²⁹⁹ Haşr, 59/9.

³⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 22/352; Müslim, Birr, 56.

³⁰¹ Cemâlî, *age.*,v.144b.

³⁰² Mehmet Erkal, "Zekat" İstanbul, *DİA*, XLIV/197.

³⁰³ Cemâlî, *age.*,147a.

üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık”, özellikle de “güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama” gibi anlamlarda kullanılır.³⁰⁴

Cemâlî'ye göre zulümden maksat, yaptığı kötü bir iş sebebiyle sâlikin kalbine üzüntünün sirayetidir. Keder yayıldığı zaman Allah, yedi ahlak-ı zemimeyi kuşatır ve bir araya toplar. Zulümden muradın, onun celal nuruyla sâlike isabet eden fena halidir.³⁰⁵

2.1.7.20. Fenâ-Bekâ

"Fânî olmak, yok olmak" mânâsına gelir. Bu durum, kulun, insan olarak taşıdığı sıfatları ve huyları terkedip, fenaya ermek suretiyle tam hale gelmesi ve olgunlaşması anlamındadır. Bu durumda kuldaki kötü sıfatların ve kötü ahlâkın yerini, Allah' da bulunan ilâhî sıfatlarveya ilâhî huylar alır. Kuşeyrî, fenayı üçe ayırır: İlk fena, kulun kendinden ve kötü sıfatlarından fânî olması, ikinci fena, Hakk'ı temaşa eden kulun, Hakk'ın sıfatlarından da fânî olması, üçüncü fena, Hakk 'ın varlığında yok olan kulun, kendi fenasını görmesinden de fânî olmasıdır.³⁰⁶

Fena hali, kulun benliğinin kaybolmasıyla, tevhidin gerçekleşmesi demektir. Bu hal, tevhidin en yüksek derecesidir. Kul, Allah tefekküründe o derece boğulur ki, benlik bilincini de kaybeder hale gelir. Buna fena fi't-tevhid denilir. Fena halinde kulun niyetleri, davranışları, ahlâkî planda düzelme gösterir. Tefekkür planında görülen bu durum, fiillere de yansır.³⁰⁷

Bekâ ise, kulun kendi nefsinin kötü yanlarını, tasfiye etmesi ve iyi ahlakla, yani Allah'ın razı olduğu huylarla süslenmesidir. Buna Bekâ Billah denir. Allah'la bakî olan kişi, nefsinde fenaya ermiş, nefsinden geçmiştir. Bir şey yaptığı zaman, nefesine menfaat temin etmek veya bir zarar geldiğinde ona engel olmak için yapmaz, sadece ve sadece Allah rızası için yapar. Sûfiler bunu, "bedenî vücûd kalkınca, Hakkânî vücûd onun yerine kâim olur" şeklinde açıklamışlardır.³⁰⁸

Bu terimlere bir çok sūfînin getirdiği yorum ve izahlar şöyledir: Kötü huy ve davranışlardan fânî, ilimle bâkî olmak; gafletten fâni, zikirle bâkî olmak; Allah'ın

³⁰⁴ Mustafa Çağrı, "Zulüm", *DİA*, XIVL/508.

³⁰⁵ Cemâlî, *age.*, v.144b.

³⁰⁶ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Fena", Rehber Yay. Ank.,1997.

³⁰⁷ Cebecioğlu, *age.*, "Fena".

³⁰⁸ Cebecioğlu, *age.*, "Beka".

dışında bir varlığa hürmet etmekten fânî, Allah'a tazimde bâkî olmak, vs. Rahman süresinin 26-27. âyetlerinden alınan bu ikili terim, ilk sûfîlerde görülmemektedir.³⁰⁹ “Kulun, kulluğunu görmekten fânî olması, Allah'ın huzurunda bâkî ve var olması” şeklindeki tarifıyla, bu istilâhı ilk defa Ebû Saîd Harrâz (ö. 277/890), kullanmış ve Cüneyd Bağdâdî (ö.297/910) de buna geniş boyutlar kazandırmıştır.³¹⁰

Cemâlî, fenâ ve bekâ hakkında, "*Allah kimin için hayır murad ederse onu dinde fakih kılar.*"³¹¹ hadisini açıklarken, İslam dininden muradın, Allah'ın "*Allah nezdinde hak din İslâm'dır...*"³¹² âyetindeki gibidir, der. Nebi (a.s)'ın "*Din beş temel esas üzerine kurulmuştur...*"³¹³ buyurduğu gibi dinin de, beş temel esas üzerine bina edildiğini söyler. Cemâlî, "...*Onun Zat'ından başka her şey yok olacaktır...*"³¹⁴ âyetini zikrettikten sonra da varlıkta tek müessirin Allah olmasından dolayı Onun bekâsında yaratılmışın fânî olması şeklinde yorum getirmiştir.³¹⁵

2.1.7.21. Nûrânî ucup

Kerâmet, keşif ve Allahdan başkasına iltifatı terk etmekten ortaya çıkan nûrânî şaşkınlıktır.³¹⁶ Cemâlî, bunu "Ahlakî zemîmeden nefsinin, dünya sevgisinden ve gafil olmaktan kalbini, keşif, kerametler ve Allah'tan başkasına iltifat etmemekten kaynaklanan nurani şaşkınlıkla elde edilen devrelerden, "*Göz gördüğünden şaşmadı ve onu aşmadı.*"³¹⁷ âyetinde buyurulduğu üzere ruhunu temizle, ifadeleriyle açıklar.³¹⁸

2.1.7.22. Tevekkül

Lügatte işini gördürmek için birini vekil tayin etmek, işini birine havale etmek, kalbin de vekile güvenmesi demektir. Gönlünde Allah'dan başka fail olmadığı inancı

³⁰⁹ Bkz. Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatler Tarihi*, İst., 2014, s.121-122.

³¹⁰ Kara, *age.*, s.121-122.

³¹¹ Buhari, İlm, 13; Müslim, İmaret 98.

³¹² Âli imrân, 3/19.

³¹³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4/403; el Buhari, İman, 2.

³¹⁴ Kasas, 28/88.

³¹⁵ Cemâlî, *Te'vilâtü Erba'ine Hadîsen*, v. 147b-148a.

³¹⁶ Cemâlî, *age.*, v. 139a-139b.

³¹⁷ Necm, 53/17.

³¹⁸ Cemâlî, *age.*, v. 139b.

taşıyan kulun O'na güvenip dayanmasıdır.³¹⁹“*İnanıyorsanız yalnız Allah’a tevekkül edin.*”³²⁰, “*İnananlar Allah’a tevekkül etsinler.*”³²¹ âyetlerinde olduğu gibi.

Tevekkül, maksada erişmek için elden gelen bütün tedbirleri aldıktan sonra Allah’a itimat etmek ve ondan gelecek neticeye razı olmaktır. Yani tevekkül anlayışının esasını, sebep ve tedbiri ilahlaştırmadan, daima Allah’ın iradesini ön planda tutma düşüncesi oluşturmaktadır.³²²

Cemâlî’ye göre tevekkül, Allah’ın, “...*Kim Allah’a tevekkül ederse, O kendisine yeter...*”³²³âyetinde buyurduğu gibi, Allah’tan başkasına güvenmemek ve Allah’tan başkasını terk etmek ve titizlikle sakınmaktır. Cemâlî, bunun manasını, ‘Allah’a tevekkül edenler ve kalpleri yumuşak olanlar’şeklinde açıklamıştır.³²⁴

2.1.7.23. Takvâ

Herhangi bir tehlikeden korunmak,³²⁵ sakınmak, saygı göstermek, dindar olmak, itaat etmek, korkmak, çekinmek anlamlarındaki "vikâye" masdarından türeyen takvâ, dinin emir ve tavsiyelerine uyma, haram ve günahlardan kaçınma hususunda gösterilen titizlik anlamındadır.³²⁶

Cemal-i Halveti, sakınma anlamına gelen takvanın üç mertebesinden bahseder. Birincisi, haramlardan, ikincisi helallerin çoğundan sakınmak, üçüncüsü ise, Allah’ın dışında gönlü meşgul edecek her şeyden kaçınmaktır.³²⁷

Müellif, takvanın kulun ahlâk-ı zemîme ve dışındakileri terk etmesi, takvaya devamı, hakîki sevgi, ebedî hayat ve kalbin yumuşaklığı gibi anlamlara geldiğini de ifade eder.³²⁸

³¹⁹ Yılmaz, *age.*, s.172.

³²⁰ Maide,5/18.

³²¹ İbrahim,14/12.

³²² Mustafa Öztürk, *age.*, s.71.

³²³ Talak, 65/3.

³²⁴ Cemâlî, *age.*,v.144b.

³²⁵ Yılmaz, *age.*,s.156.

³²⁶ Süleyman Uludağ, “Takva”, *DİA*, XXXIX/484.

³²⁷ Cemâlî, *age.*,v.144b.

³²⁸ Cemâlî, *age.*,v.145b.

2.1.7.24. Dünya sevgisi

Rasülüllah (s.a.v)'in, “*Dünya sevgisi bütün hataların başıdır.*”³²⁹ “*Bütün ibadetlerin başı dünyayı terktir.*”³³⁰ Hadislerinde işaret ettiği gibi sâlikin nûrânî bağlara bağlanmasıdır. Kulun nefsin emirlerine bağlanması isyandan dolaydır. Nefsine uyan herkes, Rasülüllah (s.a.v)'in hadisindeki sırra âsî olur. Nefsin emirlerine bağlı olmayan herkes, Rasülüllah (s.a.v)'in sırrına itaat etmiş olur.³³¹

2.1.8. Diğer Kavramlar

2.1.8.1. Kabir

Arapça'da “ölünün gömüldüğü yer” anlamında olan kabir (çoğulu kubûr), “kabirlerin bulunduğu yer” karşılığında makber veya makbere (çoğulu mekâbir) kelimeleri kullanılır.³³²

Kabir kelimesi, ölümlerle mahşerdeki diriliş arasında insanların yaşayacağı berzah hayatını da ifade eder. İslâm inancına göre ölen kişi, nerede ve hangi durumda bulunursa bulunsun kabir ve berzah âlemi safhasından geçer.³³³

Cemâlî'ye göre kabir, şekli ve manevî olmak üzere iki kısımdır. Şekli kabir bilinen, manevî kabir ise, Peygamber (a.s)'in, “*Beşeri kabirden sana sığınırım*”³³⁴ hadisiyle işaret ettiği beşerin (insanoğlunun) kabridir. Ona göre kabir kelimesini oluşturan harflerin her birinin ifade ettiği bir anlamı vardır. Bunlar sırasıyla şöyledir: Allahdan gayrısı ile bağlılığı kesmek, meşakkat, bela, mallar, evladlar ve diğer şeylerden uzaklaştığı için gözyaşı dökmek, kıyamet gününe kadar Hz. Peygamber'in himayesinde olmaktır. Ancak, bunu gerçekleştirmek, dünyanın geçici zevklerine olan sevgi ve bunların neticesine yönelmeye göre değişiklik arzeder. Diğer taraftan, yakîn içinde olmakla ölümden sonraki hayat, taat ve Allah sevgisinden dolayı ağlamak, rahmet, rahatlık, cennet bahçesi ve hoşnutluk gibi anlamları vardır. Ancak bu tesbit,

³²⁹ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshak el-İsfahânî , *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-asfiyâ*, 6/388; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*,12/414.

³³⁰ Aliyyü'l-Kârî, Ali b. Muhammed el-Herevî, *Mirkatü'l-Mefâtiḥ Şerhi Mişkâtil Mesabih*, 4/1324.

³³¹ Cemâlî, *age.*, v .145b.

³³² Kürşat Demirci, “Kabir”, *DİA*, XXIV/34.

³³³ Süleyman Toprak, “Kabir”, *DİA*, XXIV/38.

³³⁴ Hadisin benzer lafızları için bkz. *Lecnetü'l-Feteva bi'-ş şebeketi'l-İslamiyye*, el-Feteva eş-Şebeketi'l İslamiyye,1/906.

ahiret nimetlerini sevene ve Mevla'nın cömertliğine yönelmeye göredir. Hz. Peygamber şu sözüyle buna işaret eder : “*Kabir, ya cennet bahçelerinden bir bahçe veya cehennem çukurlarından bir çukurdur.*”³³⁵ Bundan anlaşılmaktadır ki, ârif'in cennet ile cehennem arasında iki makamı olur ve bunda da bir hikmet vardır. Hz. Peygamber, “*Ben A'raf ehlinenim*”³³⁶ hadisiyle buna işaret eder.³³⁷

2.1.8.2. Münker

Bir şeyi bilmemek, bir şeyin zor ve sıkıntılı olması gibi anlamları taşıyan "nükr" veya "nekâret" kökünden gelen münker, tasvip edilmeyen, yadırganan, sıkıntı duyulan şeydemektir.³³⁸

Münker, Kur'an'da ve hadislerde çoğu zaman ma'rûf ile beraber zikredilmektedir. İyi ve doğru olarak kabul edilen inanç, düşünce ve davranışlara tek kelimeyle işaret edilmek istendiğinde en çok ma'rûf kelimesi kullanılırken; yanlış, İslâm dinine yabancı, müslüman toplumu tarafından yadırganan inanç, düşünce ve davranışlar için de bazan fahşâ ile birliktemünker kelimesi kullanılmaktadır. İslâm dininin getirdiği hayat tarzına, görgü kurallarına uygun olan söz ve davranışlar ma'rûf, uygun olmayanlar da münker sayılmıştır.³³⁹

Mu'tezile ulemâsının çoğunluğu, husûn ve kubuh anlayışlarının bir sonucu olarak aklın iyi saydığı fiilleri ma'rûf, kötü saydığına da münker kabul ederken Selefler ve Eş'arîler akıl yerine nakli esas almışlar ve genellikle ma'rûfu, şeriatın iyi saydığı söz ve fiil, münkeri de, şeriatın vukuunu sakıncalı gördüğü şey diye tarif etmişlerdir.³⁴⁰

Münker ile ilgili Cemâlî de şu yorumda bulunmuştur: İnsanın özünde var olan münkerden kasdın, salikin kalbinin keşif, kerametler, sıfatlar ve dışındakilere bağlı olmasıdır. Çünkü Allah Teâlâ, kuldân bu tür şeylere yönelmesini istemez. Salik, gönlünün bunlardan birine bağlılığını görmesi durumunda fiilin nuruyla kendini bunlardan nehyetmelidir. Gücünün yetmemesi halinde sözünün nuruyla, buna da gücünün yetmemesi durumunda, her ne kadar imanın en zayıfı da olsa kalbinin nuruyla kendini bunlardan nehyetmesi gerekir.³⁴¹

³³⁵ Tirmizi, Kıyâme, 26.

³³⁶ *Lecnetü'l-Fetavâ bi's-Şebeketi'l-İslamiyye*, 1/906.

³³⁷ Cemâlî, *age.*, v. 140a.

³³⁸ Mustafa Çağırıcı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", *DİA*, XI/138.

³³⁹ Çağırıcı, "Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker", *DİA*, XI/138.

³⁴⁰ Çağırıcı, *DİA*, XI/138.

³⁴¹ Cemâlî, *age.*, v. 142b.

2.1.8.3. Hicret

Hicret, Kur'ân'ı terk etme,³⁴² müşriklerden güzellikle ayrılma,³⁴³ kötü şeyleri terk etme,³⁴⁴ Allah uğrunda yurtlarından göç etme,³⁴⁵ küfür yurdundan iman yurduna çıkma, (Mekke'den Medine'ye)³⁴⁶ şeklinde bazı ayetlerde geçmektedir. “*İman edip hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad eden kimselerin mertebeleri, Allah katında daha üstündür. İşte onlar, başarıya erenlerin ta kendileridir.*”³⁴⁷ âyetindeki hicreti gerçekleştirenlerin Allah indindeki üstünlüğüne dikkat çekilmiştir.

Hadislerdeki muhacirin, Allah'ın yasakladığı kötülük ve günahları terk eden kimse³⁴⁸ olduğu bilinmektedir. Ebu Fatıma Peygamberimize gelerek “Ey Allah'ın Resulü, Bana sürekli yapacağım bir amel söyle” der. Peygamberimiz de ona “*Hicret et. Zira onun sevab da dengi yoktur*” ve Abdullah b. Sa'd “Ey Allah'ın Rasulü, Muhakkak ki ben, arkamda, artık hicretin sona erdiğine inanan bir toplum bıraktım” dedim. Hz. Peygamber, “*Küffarla cihad devam ettiği sürece, hicret sona ermeyecektir*”³⁴⁹ buyurdu.

Mutasavvıflar, ahlak ve zühd ile ilgisine işaret eden âyet ve hadisleri dikkate alarak hicret kavramını hem “haramları terk edip, kötülüklerden uzaklaşmak” hem de “nefsi tezkiye etmek maksadıyla yolculuğa çıkmak”, anlamında almışlar; “seyr-ü sülûk” dedikleri manevi yolculuğu da bir çeşit hicret saymışlardır.³⁵⁰

Cemâlî ise, hicreti iki kısma ayırır: Birincisi yaratılmışlardan yaratana, ikincisi Allah'ın mesajını halka anlatmaya hicrettir. Ona göre hicreti birinciye bağlamak yasaklanmıştır.

Talibe düşen görev ikinci hicrete hak kazanıncaya kadar çalışmaktır.³⁵¹ O, amelden maksadın, salikin hicreti olduğunu söyler. Salik, berzah alemine hicrete niyyet ettiği zaman hicreti onadır. Melekût alemine hicrete niyyet ettiği zaman da hicreti

³⁴² Furkan,25/30.

³⁴³ Müzzemmil,73/10.

³⁴⁴ Müddessir, 74/5.

³⁴⁵ Bakara, 2/218; Âl-i İmran, 3/195; Nisa, 4/87,97; Tevbe, 9/20.

³⁴⁶ Enfal, 8/74; Haşr, 59/8.

³⁴⁷ Tevbe, 9/20.

³⁴⁸ Buharî, İman, 4; Ebû Davûd, Cihat 4, Vitir 11.

³⁴⁹ Nesai, Bey'at, 9.

³⁵⁰ Ebü'l-Fazl Reşidüddin Ahmed b. Ebû Said el-Meybûdî, (ö. 520/1126), *Keşfü'l-Esrar ve uddetü'l-ibrâr*, I/58. (Eser, döneminin Farsça'sı açısından olduğu kadar ilk tasavvufi tefsirlerden olması bakımından da önemlidir).

³⁵¹ Cemâlî, *age.*,v.142b.

onadır. Hicret niyyeti ceberut alemine ise, hicreti onadır. Şayet niyyeti ehadiyyet alemine ise, hicreti onadır,³⁵² şeklinde yorumlar.

2.1.8.4. İmsak

Oruçlunun belli bir zaman içinde kendini bazı şeylerden alıkoyması anlamında fıkıh terimi olan imsâk, sözlükte “bir şeyi tutmak, sınıksız sarılmak, alıkoymak; bir şeyden el çekmek, kendini tutmak” gibi mânalara gelir. Terim olarak, ikinci fecrin (feci-i sâdik) doğuşundan güneşin batışına kadar yeme, içme ve cinsel ilişkiden nefsi alıkoymaktır.³⁵³

Cemâlî ise, hakikat ehlinin orucunun, yemeyi, içmeyi terk etmek olmadığını, böyle bir orucun, havassın orucu olduğunu söyler. Cemâlî, Allah’ü Teâlâ’nın, kudsî hadisinde “*Oruç benim içindir vemükafatını ben veririm*”³⁵⁴ buyurduğu ve Nebî (s.a.v)’in “*Allah’ın, üzerine ancak oruç tutanların oturacağı, her hangi bir beşer aklının algılamadığı, her hangi bir kulağın duymadığı ve her hangi bir gözün görmediği bir sofrası vardır*”³⁵⁵ hadisiyle ifade edilen nimetlere ulaşmak için ehassın orucu gibi oruç tutmak gerektiğini söyler. Mükâfâtı, Hakk’ın nimetleriyle karşılaşmak olan bu oruç için Allah’ın dışındakilerden uzak durmak gerektiği yorumunu yapar.³⁵⁶

2.1.8.5. Gulûl

Ganimet malına hıyanet etmek anlamında bir fıkıh terimi olup, örfte olduğu gibi sözlükte de “gizlemek, bir şeyi gizlice almak, hırsızlık yapmak; hıyanet etmek” mânalarına gelir. Gulûl İslâm hukukunda “devlet malına hıyanet etmek, özellikle de taksim edilmeden önce savaş ganimetinden bir şey çalmak” şeklinde tanımlanmıştır. Gulûl masdarından türemiş bazı kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’de kullanıldığı görülmektedir.³⁵⁷

³⁵² Cemâlî, *age.*, v.149b-150a.

³⁵³ Mehmet Şener, “İmsak”, *DİA*, XX/238.

³⁵⁴ Buhârî, *Tevhîd*, 35; Müslim, *Sıyâm*, 165.

³⁵⁵ Ebû'l-Kâsım et-Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, 7/170; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid ve menbeu'l-fevâid*, 3/182.

³⁵⁶ Bkz. Cemâlî, *Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen*, v. 147b.

³⁵⁷ Bkz. el-Mâide 5/64; el-A'râf 7/43, 157. Hadislerde, bk. Dârimî, “Zekât”, 47; Buhârî, “Cihâd”, 190; Ebû Dâvûd, “Cihâd”, 133, 134; İbn Mâce, “Cihâd”, 24; Nesâî, “Zekât”, 48.

Cemâlî ise, Gulûl'un lügat manasını, hırsızlık ve benzeri hıyânet olarak açıklar. Yani haram maldan sadaka kabul edilmez. Burada gulûlden kastedilen, talibin başkasından aldığı bilgiler/eğitimler ve meşâyihın kitaplarıdır/mektuplarıdır. Halka, "Bu bilgiler bana aittir" diyerek bilgi aldığı kişileri kıyameti yalanlamakla ve akıbetini düşünmemekle vasıflandırır. Çünkü o, nefsi emmâre ve şeytana mağlup olmuştur.³⁵⁸ O, bu yorumu ile bilgi hırsızlığını (İntihal) da gulûl kapsamına dahil eder.

2.1.8.6. Cennet

Bütün dinî inanışlara göre müminlerin ölümden veya kıyametin kopmasından sonra sonsuz mutluluk içinde yaşayacakları yer olan cennet, "örtmek, gizlemek" anlamındaki "cenn" kökünden isim olup "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" mânasına gelir. Âhîret hayatında müminlerin ebedî saadet yurdu olan yerin bu şekilde adlandırılmasının sebebi, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi veya eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olması şeklinde açıklanmıştır.³⁵⁹

Cemâlî'ye göre cennet, vârise, ef'âliyye, sıfâtiyye ve zâtiyye olmak üzere dörttür. Cennetten kastedilen anlamın, "*İşte onlar temelli kalacakları firdevs cennetine varis olanlardır*"³⁶⁰ ayetinde buyurulduğu gibi, mürebbî manasındaki Rabb'in olması itibariyle sıfâti cennet olması da muhtemeldir. Cennetü'l-ef'âl, cennetü'n-nefs diye de adlandırılan bu cennet salih amellere karşılık olan cennettir. Cennetü'l-vârise, Hz. Peygamber'e ihlaslı olarak tabi olmakla elde edilir. Cennetü's-sıfât, ilâhî isim ve sıfatların tecellilerinden meydana gelir. Cennetü'z-zât, ancak kalbin tezkiyesi, tasfiyesi ve tecellî ile olur. "Onların bedenleri dünya da kalpleri ahirettedir."³⁶¹ dendiği gibi, mü'minin görevi ölmeden önce o cennete girmek için çalışmaktır.³⁶²

2.1.8.7. Sevgi

Mutasavvıflara göre varlıkların yaratılış sebebi ilâhî sevgidir. Bütün âlem var olmakla bu sevgiden payını almıştır. Âlemin prototipi şeklinde görülen insan da Allah sevgisinin kâmil mazharıdır ve bu yönüyle eşref-i mahlûk olmayı hak etmiştir. İlâhî sevgi ile bu denli kuşatılmış insandan beklenen, bu sevgiye yine sevgi ile karşılık

³⁵⁸ Cemâlî, age.,v. 147b-148a..

³⁵⁹ M. Süreyya Şahin, "Cennet", *DİA*, VII/375.

³⁶⁰ Mü'minün,23/11.

³⁶¹ Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Mecmû'u Rasâili'l-Hafız İbn Recep el-Hanbelî*,1/328.

³⁶² Cemâlî, age., v .147a.

vermesidir. Sûfîlerin Allah sevgisi konusuna yaklaşımları, “muhabbet” ve “aşk” olmak üzere iki kavram üzerinden olmuştur. Bunlardan ilki (muhabbet) Kur’ânî bir tâbir olup, sûfî olmayan âlimler tarafından da muteber kabul edilirken, ikincisinin (aşk) bir kısım sûfîler de dâhil Allah’a izâfe edilemeyeceği şeklinde eleştirildiği görülmektedir.³⁶³

Cemâlî’ye göre sevgi iki kısımdır. Birincisi, sevileni razı etmek; ikincisi de başkasına yer kalmayacak şekilde kalbi, sevilene vermektir. Bu sebeple kulun, Allah Teâlâ’yı kalp, ruh ve sırrıyla sevmesi gerekir ki, Feyyaz’ın feyzinden onda bir şey eksik kalmasın. Aksi takdirde bu feyz onda meydana gelmediği gibi kalbi ölür ve asla ihya olmaz. Çünkü bedenler ruhla ayakta durur. Aksi takdirde ruhsuz beden öldüğü gibi kendisine feyzin³⁶⁴ ulaşmaması halinde ruh da ölür.³⁶⁵

Müellifin, her ne kadar diğer eserlerinde anlamlarına değinmiş olsa da “Te’vilâtü Erbaîne Hadîsen” adlı eserinde zekretmekle birlikte manalarını açıklamadığı diğer kavramlar ise şunlardır :

Berzah,³⁶⁶ ceberût,³⁶⁷ melekût,³⁶⁸ meczûb-ı sâlik,³⁶⁹ seyr’u sülûk,³⁷⁰ rabbânî nur,³⁷¹ rabbânî akıl,³⁷² kulluk nuru,³⁷³ ulûhiyyet nûru,³⁷⁴ ubûdiyyet nuru,³⁷⁵ rubûbiyyet nuru,³⁷⁶ tevhid ateşi,³⁷⁷ ceberût nûru,³⁷⁸ lâhut nûru,³⁷⁹ Allah sevgisinin nuru,³⁸⁰

³⁶³ Veysel Akkaya, Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî’nin “*Rûhu’l-Ârifîn*” Adlı Eserinde Allah Sevgisi, *I. Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (03-05 Ekim 2013 Gümüştane), 2014, s. 265.

³⁶⁴ Feyz: Bolluk, bereket, İlim, irfan, mübareklik, şan, şöret, İhsan, fazıl, kerem, yüksek rütbe. (Selçuk Eraydın, " Feyiz", *DİA*, İstanbul 1997, XII/514.)

³⁶⁵ Cemâlî, a.y.,v .151b.

³⁶⁶ Cemâl-i Halvetî, *Te’vilâtü Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, No: 686,v.140a,149b.

³⁶⁷ Cemâlî, a.e., v.140a.

³⁶⁸ Cemâlî, a.e., v.140a

³⁶⁹ Cemâlî, a.e.,v .139b.

³⁷⁰ Cemâlî, a.e.,v .147a

³⁷¹ Cemâlî, a.e., v.141a

³⁷² Cemâlî, a.e., v.141b,145a.

³⁷³ Cemâlî, a.e., v.142b

³⁷⁴ Cemâlî, a.e., v.141a

³⁷⁵ Cemâlî, a.e., v.141b

³⁷⁶ Cemâlî, a.e., v.141b

³⁷⁷ Cemâlî, a.e., v.146a.

³⁷⁸ Cemâlî, a.e., v.151a.

³⁷⁹ Cemâlî, a.e., v.146a.

³⁸⁰ Cemâlî, a.e., v.146a.

mukarreb,³⁸¹ talip,³⁸² tevhid ağacının nuru,³⁸³ tevhid ağacı,³⁸⁴ tevhid sırrı³⁸⁵ lâhut³⁸⁶ kalbî letâfet (latîfe),³⁸⁷ bâtın ameli,³⁸⁸ yakîn nur,³⁸⁹ nûrânî sır,³⁹⁰ kerâmet,³⁹¹ ma'rifet,³⁹² tevhid şarâbı,³⁹³ keşif,³⁹⁴ ibn-i vakt,³⁹⁵ velâyet,³⁹⁶ ehâdiyyet âlemi,³⁹⁷ nebevî kemâlât,³⁹⁸ kutbu'l-aktab,³⁹⁹ verâ,⁴⁰⁰ ulûhiyet nûru,⁴⁰¹ basîret nûru,⁴⁰² sılai rahim,⁴⁰³ ceberût nûru,⁴⁰⁴ aşk nûru.⁴⁰⁵

2.2. ŞERHU ERBAÎNE HADÎSEN KUDSİYYEN ADLI ESER

2.2.1. Eserin Cemâlî Halvetî'ye Âidiyeti

Cemali, kudsî hadislerden oluşturduğu "Erbaûn" şerhinin mukaddimesinde, derlediği hadisleri tasavvufî bir dille şerh etmenin gönlüne konduğunu belirtir. Bunu, kendinden önce gelen âlimlerin yaptığı gibi ulemâ ve fudalânın metoduna uygun olarak yaptığını, velîlere benzemek amacıyla Allahü Teâlâ'nın yardımını arzu ettiğini, bunun için kendisinin de bu hadîs-i şerîfleri topladığını ve sırlarını açıkladığını ifade eder. Müellif ayrıca, eserini II. Bayezid (1447/1512) zamanında kaleme aldığını belirtir.⁴⁰⁶

³⁸¹ Cemâlî, *a.e.*, v.141b

³⁸² Cemâlî, *a.e.*, v.142b.

³⁸³ Cemâlî, *a.e.*, v.147b.

³⁸⁴ Cemâlî, *a.e.*, v.147b.

³⁸⁵ Cemâlî, *a.e.*, v.148b.

³⁸⁶ Cemâlî, *a.e.*, v.149b,150a,151b.

³⁸⁷ Cemâlî, *a.e.*, v.143b.

³⁸⁸ Cemâlî, *a.e.*, v.139b.

³⁸⁹ Cemâlî, *a.e.*, v.139b.

³⁹⁰ Cemâlî, *a.e.*, v.140b.

³⁹¹ Cemâlî, *a.e.*, v.141b.

³⁹² Cemâlî, *a.e.*, v.141b.

³⁹³ Cemâlî, *a.e.*, v.142a.

³⁹⁴ Cemâlî, *a.e.*, v.142b.

³⁹⁵ Cemâlî, *a.e.*, v.142b.

³⁹⁶ Cemâlî, *a.e.*, v.146b.

³⁹⁷ Cemâlî, *a.e.*, v.140b,146b.

³⁹⁸ Cemâlî, *a.e.*, v.146b.

³⁹⁹ Cemâlî, *a.e.*, v.146b.

⁴⁰⁰ Cemâlî, *a.e.*, v.144b.

⁴⁰¹ Cemâlî, *a.e.*, v.141a.

⁴⁰² Cemâlî, *a.e.*, v.150a.

⁴⁰³ Cemâlî, *a.e.*, v.150b.

⁴⁰⁴ Cemâlî, *a.e.*, v.151b.

⁴⁰⁵ Cemâlî, *a.e.*, v.151a.

⁴⁰⁶ Cemâlî, *Şerhu Erba'ine Hadîsen Kudsîyyen*, v.127a.

Cemâl-i Halvetî'in vefat tarihi hakkında ihtilaf olsa da eserinin mukaddimesinde II. Bayezid döneminde yaşamış olması ve eserini o dönemde yazdığını ifade etmesi, esasen bu eserin müellife âidiyeti konusunda hiçbir kuşku bırakmaz.

Eserin, aynı Kudsî hadislerin şerhinin yapıldığı Amasya Bayezit İl Halk Kütüphanesi, Manisa İl Halk Kütüphanesi Nüshası ve Manisa Akhisar Zeynelzâde Nüshası olmak üzere üç ayrı nüshasının daha olduğu tesbit edildi. Fakat ilgili kaynaklar ve TÜYATOK kayıtları bu eserin Cemâli Halvetî'ye değil, dedesi Cemâleddin Aksarâyî'ye ait olduğunu zikreder. Bu eser hakkında Ali Rıza Kencik tarafından yapılan Yüksek Lisans Çalışmasında⁴⁰⁷ eserin müellife aidiyeti hakkında, dedesi Cemaleddin Aksarâyî'nin ölüm tarihinin (791/1389) olması, eserin mukaddimesinde de II. Bayezid (1447-1512) döneminde yazıldığının belirtilmesi ve bu durumda dede-torun arasında da yüz yıldan fazla bir zaman farkının bulunması sebebiyle eserin Cemaleddin Aksarâyî'ye değil, torunu Cemâl-i Halvetî'ye ait olabileceği ifade edilir.

Bunun yanında Cemâleddin Aksarâyî'nin diğer eserleriyle bu eseri karşılaştırdığımızda, aralarında gerek metod ve gerekse üslup açısından herhangi bir benzerlik de bulunmadığından eserin nisbet edildiği gibi Cemâleddin Aksarâyî'ye ait olmadığı belirtilir.⁴⁰⁸ Ancak bu tesbite rağmen çalışmaya, "*Cemaleddin Aksarâyî ve Ona Nisbet Edilen Erbaüne Hadîsen*" adı verilmiştir. Esasen, eserin Cemâlî'ye aidiyeti araştırmacı tarafından tespit edildikten sonra çalışmanın Cemaleddin Aksarâyî yerine Cemâl-i Halvetî üzerinden yürütülmesi gerekirdi. Yani, adı geçen tezin "Eserin Müellife Aidiyeti Problemi" başlığı altında, dedesine ait olmadığı gerekçeleriyle birlikte belirtilmesine rağmen işlenen bir sayfalık Türkçe bölümü dışında tamamı, Cemaleddin Aksarâyî'ye tahsis edilmiştir.

Bu eserin mukaddimesindeki bilgiler ile kütüphane kayıtları birbirleriyle çeliştiği için hangi müellife ait olduğu tartışması iki müellifin arasındaki dede-torun isim benzerliği sebebiyle kütüphane kayıtlarına yanlış yazıldığından kaynaklandığı anlaşılmakta ise de, II. Bayezid (1447-1512) döneminde yazıldığı dikkate alınır, aynı dönemde yaşayan torunu Cemâl-i Halvetî'ye aidiyeti kesinlik kazanmaktadır.

⁴⁰⁷ Ali Rıza Kencik, *Cemaleddin Aksarâyî ve ona nisbet edilen "Erbaüne Hadîsen"* adlı eserin Tahkiki. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi SBE., Konya 2009, s.25-26.

⁴⁰⁸ Kencik,agt.,s. 26.

2.2.2. Eserin Yazılış Gayesi

Cemâleddîn Muhammed bin Mahmûd Aksarâyî, (Cemâlî) Süleymâniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi kısmı, 686 numarada kayıtlı “*Şerhu Erba’îne hadîsen Kudsîyyen*” adlı eserinin mukaddimesinde şöyle der;

"Allah, seçilmiş eser ve kudsî hadislerden tasavvufî bir dille şerh ederek kırk hadîs derlemeyi fakîr, hakîr Cemaleddin Aksarâyî'nin gönlüne koyunca bizden önce gelen âlimlerin yaptığı gibi ulemâ ve fudalânın metoduna uygun olarak ve velîlere benzemek amacıyla ve Allah Teâlâ'nın yardımını dileyerek bu hadis-i şerifleri topladım ve sırlarını açıkladım. Bu eseri Arab ve Acem'in sultânı, herkese karşı ihsân sahibi, karanlıkta parlayan ay gibi adâlet dağıtan, kılıcı ile Allah Teâlâ'nın dînini yayan, ilim ve kelâm sahibi Sultan II. Bâyezîd b. Muhammed Hân zamanında yazdım. Allah Teâlâ onun zaferlerini devamlı eylesin. Düşmanlarına karşı gücünü ve kuvvetini, zayıf ve kimsesizlere de mürüvvet ve ihsânını kat kat yüksek eylesin. Devletini dâim kılsın. Bu çalışmayı "*kim bir kavme benzemeye çalışırsa o onlardandır*"⁴⁰⁹ hadisi ile amel etmek için ve "*Ümmetimden dinle ilgili kırk hadîs hıfzeden kimseyi Hak Teâlâ kıyamet gününde fakih ve alim olarak haşreder*"⁴¹⁰ rivayetine dayanarak yaptım. Bu esere bakanların, kızgınlık ve kör gözle değil, iyi gözle bakmaları, muhtevasına muttali olmaları ve anlayan kişilerden olmaları umut edilir."

Müellif, seçtiği Kudsî hadîslerin tasavvufî konulu olmasına dikkat etmiş ve te'vilini de mukaddimedede belirttiği gibi yapmıştır.

2.2.3. Erbaîne hadîsen Kudsîyyen Adlı Eserin Yazma Nüshaları :

2.2.3.1. Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi Nüshası

Tahkike esas aldığımız eser Süleymaniye Kütüphanesi Lala İsmail Efendi Koleksiyonu 686 numarada kayıtlı mecmuanın (139-151) varakları arasındadır. Sayfalar 215x155-160x85 mm. ölçülerinde ve 21x2 satırolup, 11 varaktan oluşmaktadır. Nesih el yazısı ile yazılmıştır. Hadislerin sayıları ve altı kırmızı çizgili,

⁴⁰⁹ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*,4/515.

⁴¹⁰ Celaleddin es-Suyûtî, *Câmiu'l-Ehâdîs*, 20/252; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, 2/246.

hamişteki, “el-beyyitü” ve “el-hıssatü”ve “ba’dü” ifadeleri kırmızıdır. Müstensihî belli değildir.

2.2.3.2. Süleymaniye Kütüphanesi Lâleli Nüshası

Müstensihî ve yazılış tarihi ile ilgili her hangi bir kaydına rastlanılamamıştır. Süleymaniye Kütüphanesi, 3669 no’da kayıtlı mecmuada yer alır. Sayfalar 215x155-160x85 mm. ölçülerinde ve 19x2 satır olup, 16 varakdan oluşmaktadır. Nesih el yazısı ile yazılmıştır. Hadislerin sayıları, “el-beyyitü” ve “ba’dü” ifadeleri kırmızıdır. Müstensihî belli değildir.

2.2.3.3. Süleymaniye Kütüphanesi Düğümlü Baba Nüshası

Müstensih es-Seyyit İsmail Sadık Kemal b el-Hacc Muhammed Salih (ö. 1310/1892)⁴¹¹, eserini vakfettiğini, ücretini de özellikle ölmüşlerimizin ruhlarına ve yaşayanlara cömertçe dua edenlere hibe ettiğini söyler. Nesih el yazısı ile yazılmıştır. Sayfalar 215x155-160x85 mm. ölçülerinde ve 17x2 satır olup, 16 varakdan oluşmaktadır. Hadislerin sayıları, “el-beyyitü” ve “el-hıssatü” ifadeleri kırmızıdır.

2.2.3.4. Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nüshası:

Müstensihî belli olmayan bu nüsha 873 no’lu mecmuada kayıtlı, 166*125 (115*85) mm ebadında ve 20 varak olup her sayfa 11 satırdır. Nesih yazı ile yazılmış, hadis numaraları, şerh ve beyit başlıkları kırmızıdır.

2.2.3.5. Manisa İl Halk Kütüphanesi Nüshası:

Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 2963 no’lu mecmuada kayıtlıdır. 220*151 (125*94) mm ebadında olan nüsha 16 varaktır, her sayfada 13 satır bulunmaktadır. Mehmed b. Ali tarafındanta’lik yazı ile istinsah edilmiştir.

⁴¹¹ 19. yüzyılda yaşayan Müstensih İsmail Sadık Kemâl hakkında “Âsâr-ı Kemâl ve Bin Ehâdis Şerhi” adında dinî-tasavvufî içerikli bir yüksek lisans çalışması yapılmıştır.Çukurova Üniversitesi SBE., Adana 2015.

2.2.3.6. Manisa Akhisar Zeynelzâde Nüshası:

Şerhu Erba'îne Hadîsen adıyla kayıtlı olan nüsha, 215*156 (151*89) mm ebadında olup, Zeynelzâde Koleksiyonu 1509 no'lu mecmuada kayıtlıdır. Nesih yazı ile yazılmış eser, 12 varak olup, her varak 16 satırdır. Bu nüshanın 34. hadisten sonraki sayfaları eksiktir. Müstensihî belli değildir. Eser hadis numaraları ve hadisler kırmızı olarak yazılmıştır.

2.2.4. Erbaûne Hadîsen Kudsiyyen Adlı Eserin Kaynakları

Müellif, eserini yazarken hadisleri büyük ölçüde “müksirûn” dan Ebû Hüreyre, Enes b. Mâlik, Abdullah b. Ömer, Hz. Âişe, Câbir b. Abdillâh, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbas gibi sahâbîlerin rivayet ettiği hadislerden seçmiş olması dikkat çekicidir. Kütüb-i Tis'a' nın dışında, şerhine aldığı hadislerin geçtiği eserlerin ve faydalandığı anlaşılacak tefsir kaynaklarının bir kısmına işaret edilecektir.

2.2.4.1. Tefsir Kaynakları

Cemâl-i Halvetî'nin her ne kadar kendisi belirtmiş olmasa da eserlerini yazarken istifade ettiği anlaşılacak bazı tefsir kaynakları şunlardır :

1. Abdülkerim b. Hevazîrî b. Abdülmelik b. Talhâ b. Mubammed Nişâbüri, el-Kuşeyrî (ö. 465 /1072), *Letâifu'l-İşârât (Kuşeyrî Tefsiri)*.⁴¹²
2. Ebû'l- Kâsım Mahmud b. Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî (ö.538/1144), *el-Keşşaf an hakâiki't-tenzil*.⁴¹³
3. Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b.el-Hassan b. El Huseyin Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210), *Mefâtihu'l- ğayb*.⁴¹⁴
4. Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin el-A'rec en-Nîsâbüri (ö. 730/1329), *Ğarâibu'l- Kur'an ve Rağâibu'l- Furkân*.⁴¹⁵
5. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbüddîn Ömer b. Kesîr (ö. 774/1373), *Tefsîru'l- Kur'ani'l azîm*.⁴¹⁶

⁴¹² Cemâlî, *Şerhu Erba'îne Hadîsen Kudsiyyen*, v.136b,137a.

⁴¹³ Cemâlî, *age.*, v.127b.

⁴¹⁴ Cemâlî, *age.*, v.131b,133a.

⁴¹⁵ Age., v.127b.

⁴¹⁶ Cemâlî, *age.*,v.131b.

6. Ebu Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Zerkeşi (ö. 794/1392), *el-Burhan fi ulumi'l-Kur'an*.⁴¹⁷

7. Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1415), *Besâiru zevi't-temyiz fi letâifi'l-kitâbi'l-azîz*.⁴¹⁸

2.2.4.2. Hadis Kaynakları

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870). *el-Câmiu's-sahîh*.⁴¹⁹

2. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889, *Sünen*.⁴²⁰

3. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî (ö. 292/905), *Müsned*.⁴²¹

4. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn, Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *ed-Dürerü'l-müntehire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire*.⁴²²

5. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn, Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şâfiî (ö. 911/1505), *el-Câmiu's-Sağîr fi ehâdîsi'l-beşîr en-nezîr*.⁴²³

6. Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrâhîm el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), *Müsned*.⁴²⁴

⁴¹⁷ Cemâlî, *Şerhu Erba'îne Hadîsen Kudsiyyen*,v.,131a.

⁴¹⁸ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.136b.

⁴¹⁹ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.136b.

⁴²⁰ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.127a.

⁴²¹ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.150b.

⁴²² Cemâlî, *age.*,nr.686,v.132b. Müellifin 885/1480' te kaleme aldığı ve alfabetik sıraladığı eser, Bedreddin ez-Zerkeşi'nin *et-Tezkire fi'l-ehâdîsi'l-müştehire (el-Le'ali'l-menşüre fi'l-ehâdîsi'l-meşhûre*, nşr. Mustafa Abdülkadir Ata, Beyrut 1986) adlı eserinin özeti ve bazı ilavelerle zenginleştirilmiş şeklidir (Kahire 1307, el-Fetâva'l-hadîsiyye ile birlikte; nşr. Muhammed Kamil el-Asyûtî, Kahire 1927. (Halit Özkan, "Süyûtî" XXXVIII/192) .

⁴²³ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.132a.

⁴²⁴ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.131a

2.2.4.3. Diğer Kaynaklar

1. Ebu'l-Hasan el-Eş'arî(ö.330/ 935m.),*el İbâne an usûli'd diyâne*.⁴²⁵
2. Ebu's-Şeyh El-İsbehânî (ö.369/979), *Hilyetü 'l-evliya ve tabakâtü 'l-asfiyâ*.⁴²⁶
3. Ebü'l- Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Ragıb el-İsfahânî (ö.502 1108), *ez-Zerîa ilâ mekârimi 'l-ahlâk*.⁴²⁷
4. Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzali et-Tûsî (ö. 505/1111), *Mizânü 'l amel*.⁴²⁸
5. Ebû Bekr Ahmed eş-Şehristânî,(ö. 548/1153), *el-Milel ve 'n-Nihal*.⁴²⁹
6. Cemaleddin Ahmed b. Muhammed b. Saîd el-Gaznevî (ö. 593/1197), *Kitabü Usûlu 'd-Dîn*.⁴³⁰
7. Ebû Bekr Tâcülislâm Muhammed b. Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya 'kûb el-Buhârî el-Kelâbâzî (ö. 380/990), *et-Taarrufu 'li mezhebi 't-tasavvuf*.⁴³¹

2.2.4.4. Kaynakların değerlendirilmesi

Cemâl-i Halveti'ye ait bu iki eserde, müellif rivayet ettiği hadislerin sıhhati hakkında nadiren de olsa her hangi bir değerlendirme yapmadığı gibi kaynak verme ihtiyacı da duymadan Kuşeyrî, Keşşâf, Beyzâvî, Râzî, Tüsterî ve Nisâbûrî gibi tefsir kaynaklarından yararlandığı anlaşılmaktadır.

Yine kaynağına atıf yapmadan Kütüb-ü Tis'a' yı oluşturan eserlerin yanında el-Bezzâr'ın *Müsnedi*, Nevevî'nin *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim*, Taberânî'nin *el-Mu'cemü 'l-kebîr*, Ebu's-Şeyh El-İsfahânî'nin *Hz. Peygamber'in Edeb ve Ahlakı*, Şehristânî'nin *el-Milel ve 'n-Nihal*, vb. eserlerden faydalandığı anlaşılmaktadır.

Müellifin kırk kırk kudsî hadis şerhindeki hadislerin büyük çoğunluğu sahih, bir kısmının zayıf hadis, sahabe ve tabiin sözleri, bazısının kelim-i kibar ve bir kısmının da kaynaklarda ulaşılamayan rivayetlerden meydana geldiği görülmektedir.

⁴²⁵ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.136b.

⁴²⁶ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.129a.

⁴²⁷ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.137b,128a,130a.

⁴²⁸ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.136b.

⁴²⁹ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.132b.

⁴³⁰ Cemâlî, *Şerhu Erba 'îne Hadîsen Kudsiyyen*, nr.686,v.136b.

⁴³¹ Cemâlî, *age.*,nr.686,v.132b.

Eserlerin asıl metninde bulunan sahih rivayetlerin zayıf rivayetlerle desteklenmesinin yanında zayıf rivayetlerin yine zayıf rivayetlerle açıklandığı da müşahede edilmiştir.

2.2.5. Rivayet Kullanımı

Cemâl-i halvetî, kaynak vermeden ve hadîsin sadece sahâbî râvisinibelirterek,⁴³² bazen de hadîsin hiç bir ravisini vermeden doğrudan metni ile⁴³³ ve
كما أشار إليه حبيب الله كما قال الله تعالى،⁴³⁶ كما أشار إليه رب العزة بقوله،⁴³⁵ وإليه أشار حبيب رب العزة،⁴³⁴
قال عزمين قائل،⁴⁴⁰ وأشار إليه بقوله،⁴³⁹ كما قال عليه السلام،⁴³⁸ تعالى بقوله،⁴³⁷
gibi ifadelerle rivayet etmiştir. Nakillerinde hadîsin ilk kaynağına ulaşma ihtiyacı görmeyen Cemâli, “*Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*” adlı eserinin şerhini yazarken delil getirme sadedinde merfû olmakla birlikte sıhhati bakımından sahih, hasen ve zayıf rivayetlere de yer verdiği görülmüştür.

2.2.6. Hadisleri Şerh Metodu

Cemâl-i Halvetî, hadisleri verirken senetleri vermediği gibi bir çoğunda ilk ravileri de zikretmemiştir.

Cemâlî, eserinin mukaddimesinde hadisleri toplama ve şerhini yapma amacını anlatsa da şerh metodu hakkında bilgi vermemiştir.

Müellif, “*Şerhu Erbaîne Hadîsen*” adlı eserinin mukaddimesinden sonra on yedinci hadîse kadar râvi zincirinde sahâbîyi rivayetin başında vermiştir. Allah (c.c)’a ve Hz. Peygamber(s.a.v.)’e isnad edilmeden yapılan bu rivayetlerde, sahabe ravisi verildikten hemen sonra hadîsin metnine geçilmiştir. Esas nüsha olarak kabul ettiğimiz (١) nüshasında ikinci hadiste ravi verilmeden doğrudan hadisin metnine geçilmiştir.

⁴³² Müslim, “el-Birr”, 55, Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, . Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Efendi, 686 no. v. 128b; Buhari, “Savm”2, Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Efendi, 686 no. v. 127a.

⁴³³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/316 ; Nisâbü'rî, *Müsned’ü Sahih-i Buhari*, 4/2061, Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, . Süleymaniye Ktp. Lala İsmail Efendi, 686 no. v. 127b.

⁴³⁴ Cemâlî, age.,nr.686, v.127b.

⁴³⁵ Cemâlî, age.,nr.686, v.128b.

⁴³⁶ Cemâlî, age.,nr.686, v.129b.

⁴³⁷ Cemâlî, age.,nr.686, v.133a.

⁴³⁸ Cemâlî, age.,nr.686, v.129b.

⁴³⁹ Cemâlî, age.,nr.686, v.132a.

⁴⁴⁰ Cemâlî, age.,nr.686, v.132b.

Onyedinci hadisten itibaren hadislerin başına قال الله تعالى veya قال عز من قائل ifadeleri getirilmiştir.

Cemâl-i Halveti, eserini yazarken hadis metnini verdikten sonra [الحصة /hisse] ifadesiyle hadisleri şerh etmeye başlamış ve daha çok batınî anlamlarına dikkat çekmiştir. Yorumlarını bazı âyet ve hadislerle desteklemekle birlikte bunları da sûfî bir üslupla yorumlamıştır. “Oruç benim içindir. Onun mükâfatını, karşılığını ben veririm.”⁴⁴¹ kudsî hadisinin şerhinde aşağıda aktarıldığı gibi tamamen batınî bir bakış görülür:

"Kulum benim ahlaklarımdan biri ile ahlaklandığı zaman zatımın nûru ile ona tecelli ederim. İmsak iki kısım olup, birincisi şeriat ehli için zahirî, diğeri tarikat ehli için batınîdir. Birincisi açıktır, ikincisi iki kısma ayrılır: Biri havass, diğeri ehassa mahsustur ki, o da kulun varlığının Allah'ın varlığında yok olmasıdır. Talibe yakışan Allah'ü Taala'ya kavuşmaya laik olması için ehassın orucu gibi oruç tutmaya hazırlanmasıdır. Ebû Talip el-Mekkî'nin⁴⁴²: “ İbadet Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olduğunda karşılığı da sadece Allah olur; fena fillah olur, Allah'ın varlığı içinde yok olur ”⁴⁴³ dediği gibi.

2.2.6.1. Hadisleri Ayetlerle Şerhi

“Ey Âdemoğlu! Seni kendim için, eşyayı da senin için yarattım. Hâlbuki sen, benden kaçırıyorsun.”⁴⁴⁴ hadisini şerh ederken, açıklama sadedinde “Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık”⁴⁴⁵ ve “Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız günü hatırla. (O gün) her

⁴⁴¹ Buharî, Savm,2; Müslim, Sıyâm,161.

⁴⁴² Ebû Talib Muhammed b. Ali' b. Atıyye el-Mekkî el-Acemî (ö. 386/996), Kutû'l-kulûb adlı eseriyle tanınan mutasavvıf. Mekke'de uzun süre kaldığı ve burada yetiştiği için Mekki nisbesini aldı. Öğrenimine Mekke'de başlayan ve burada hadis tahsil eden Ebû Tâlib çeşitli beldeleri dolaştı, gittiği yerlerde tanınmış alimlerden faydalandı, oralarda vaazlar verdi ve ders okuttu. (Mehmet Özdemir, “Ebû Tâlib el-Mekkî”, DİA, X/239.)

⁴⁴³ Şerhu Erbaîne Hadîsen, nr.686, v.128b.

⁴⁴⁴ Muhammed b.Abdülvehhab b. Süleyman et-Temîmî, Hâşiyetü'l-Usûl es-Selâse,1/143.

⁴⁴⁵ İsra, 17/70.

kime kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar”⁴⁴⁶ âyetlerine yer vermiştir.⁴⁴⁷

“Kanâat eden muhtaç olmaz. Hasedi terkeden rahat bulur. Haramı terkeden, dîninde ihlâs sahibi olur. Gıybeti terk edenin muhabbeti zâhir olur, iyilikleri çok olur. İnsanlardan uzakta kalan, onlardan gelecek sıkıntı ve cefâlardan kurtulur. Sözü, konuşması az olanın, aklı kâmil olur. Allahü Teâlânın verdiği az rızka râzı olan, Allahü Teâlânın katında bulunana güvenmiş olur”⁴⁴⁸ hadîsin şerhinde ise Cemâlî,

“Sen Allah ile beraber başka bir ilâha ibadet etme. Ondan başka hiçbir ilâh yoktur. Onun zatından başka her şey yok olacaktır. Hüküm yalnızca Onundur ve kesinlikle Ona döndürüleceksiniz”⁴⁴⁹; “Her şeyi alt üst eden o büyük felâket geldiği vakit”⁴⁵⁰ ve “(Peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar, yahut daha az oldu”⁴⁵¹ âyetlerini delil olarak getirmiştir.⁴⁵²

2.2.6.2. Hadisleri Hadislerle Şerhi

Müellif, “Ben kulumun zannına göreyim; beni zikrettiği yerde ben onunlayım (rahmetim, tevfiik ve inâyetim onunla beraberdir)”⁴⁵³ hadîsi kudsînin şerhini yaparken “Kim Allah’a yakın olursa Allah’dan gayrisinden uzak olur”⁴⁵⁴ rivayetini vermektedir.⁴⁵⁵

Diğer taraftan “Ey insan, sana verdiğimden sen de infak et”⁴⁵⁶ Hadisini şerh ederken, Allahkendi rızası için bedenini terk edeni kendi varlığında var eder, diyerek “Mü’minler ölmezler, aksine bir dünyadan diğer bir dünya ya göçerler”⁴⁵⁷ hadisini zikreder.⁴⁵⁸

⁴⁴⁶ İsra, 17/71.

⁴⁴⁷ Cemâlî, age.,nr.686, v.130 b.

⁴⁴⁸ Benzer rivayetler için bkz.: Ahmed b. Hanbel,1/447;İbn Mâce, Zühd 9.

⁴⁴⁹ Kasas, 28/88.

⁴⁵⁰ Naziat, 79/34.

⁴⁵¹ Necm, 53/9.

⁴⁵² Cemâlî, age.,nr.686, v.135a.

⁴⁵³ Buhârî, Tevhîd, 35; Tirmizî, Zühd, 51.

⁴⁵⁴ Şeyhu’l-İslam el-Üstad Kutbu’l-Aktab Mustafa b. Kemalü’l-Dîn el-Bekrî, (ö.1163 h.)ez-Zıyaiü’ş-Şemsiyyü ala’l-fethi’l-Kudsiyyi, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Byy. 2013, (1-2) 1/172.

⁴⁵⁵ Cemâlî, Şerhu Erbaîne Hadîsen, nr.686, v.128b.

⁴⁵⁶ Buhârî, Nefegât, 1; Müslim, Zekât,36.

⁴⁵⁷ Ebû Hafs Ömer b. Ali ibn-i Âdil, el-Lübâb fî Ulûmi’l-Kitâb, 15/370; Râzî, Mefâtihu’l-Gayb, 12/190.

⁴⁵⁸ Cemâlî, age.,v.130 a.

2.2.6.3. Hadisleri Beyitlerle Şerhi

Cemâlî, rivayetleri âyet ve hadîslerle şerhettiği gibi bazen de şerhte Arapça veya Farsça şiirlerden de yararlanmaktadır.

Cemâl-i Halveti, “*Ey Âdemoğlu, Dünyâ sevgisini kalbinden çıkar. Çünkü ben, benim sevgimle dünyâ sevgisini bir arada buldurmam*”⁴⁵⁹kudsî hadîsinin şerhinde âyet ve hadîslerin hemen ardından şu beyit ile anlatımına zenginlik katmıştır :⁴⁶⁰

“Ey günahkar yolcu ümitsiz olma, çünkü Allah çok bağışlayandır.
Hazırlıksız yola çıkma, çünkü yol çok tehlikelidir”⁴⁶¹

Cemâlî, Hz. Peygamber (as) için Allah’ın, “*Muhammed’i, yüzümün nurundan yarattım*”⁴⁶² hadisi kudsîsinin izahı için Hz. Peygamber’in, “*Ben Allahdan, mü’minler de bendendir*”⁴⁶³ hadisini verdikten sonra şu beyit ile bunları şerh eder.⁴⁶⁴

Beyt :

İfade şekillerimiz farklı farklı olsa da senin güzelliğin biriciktir
Bütün her şey bu güzelliği işaret eder.⁴⁶⁵

2.2.7. Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen Adlı Eserdeki Tasavvufî Kavramlar:

Te’vilâtü Erbaîne Hadîsen adlı eserde geçen kavramlar açıklandığı ve müellifinin kavramlar hakkındaki görüşlerine yer verildiğinden aynı bilgileri tekrar vermemek için bu bölümde geçen aynı kavramlarda müellifin sadece bu eserindeki görüşlerine yer verilmiştir.

⁴⁵⁹ Gazzali, *İhyâ-i Ulûmiddîn*, IV/326.

⁴⁶⁰ Cemâlî, *age.*, v.133a.

⁴⁶¹ *Dîvân-ı Ali b. Ebî Tâlib*, s 41.

⁴⁶² Eş-Şeyh Ali Haşîş, *Silsiletü'l- Ehâdisi'l-Vâhiye*, s.96. “Seni yüzümün nurundan yarattım” şeklinde rivayet edilmiştir.

⁴⁶³ İbn-i Ebî Şeybe, *Müsned*, 2/303; İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhu'l-Beyan*, 2/370.

⁴⁶⁴ Cemâlî, *age.*, v.131 a.

⁴⁶⁵ Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, 2/160 ; Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur’âni'l-Azîm ve 's-Seb'i-l-Mesânî*, 6/361.

2.2.7.1. Hakikat-ı Muhammediyye

Cemâlî, hakikatin aslı Muhammedî Hakikat olduğu zaman onların her birinden ona uygun eser meydana geldiğini söyler. “Çocuk babanın eseridir”⁴⁶⁶ hadisiyle Hz. Peygamber’in buna işaret ettiğini belirtir.⁴⁶⁷

Ona göre yaratma, ruhların aslı olan Muhammedî hakikatten ibarettir. “Allah’ın ilk yarattığı ruhum, nurum, kalem ve aklımdır.”⁴⁶⁸ hadisiyle Hz. Peygamber buna işaret eder. Bunların her biri ilgisi olmakla birlikte bir birinden farklıdır. Mesela, mahiyetinin rahatlık imkanı vermesi sebebiyle ruh, Muhammedî varlığın gerçekleşmesi veya nurların aslı olması veya şahsî kederlerden samîmî olarak sıyrılmış olması sebebiyle nûr, ilimleri anlatması, manaları kalplere ve kamil insanların ruhlarına nakşetmesi veya kâinât süslerinin kaynağı olması sebebiyle kalem ve kâinâtın sahibini anlatması sebebiyle akıldır.⁴⁶⁹

Cemâlî’ye göre kişi, bedenlerin anası, ruhların babası olan Muhammedî hakikate ulaştığı zaman Allah, kendisine tecelli eder.⁴⁷⁰

2.2.7.2. Fakr

Cemâlî, kulun Allah’a kavuşmayı sevmesinden maksadın, Hz. Peygamber’in “ölmeden önce ölünüz”⁴⁷¹ hadisi gereğince amel etmek suretiyle fakirliği ve yokluğu tercih etmesi olduğunu belirtir. Bununla, emmâre, levvâme ve mutmainne olmak üzere üç yönden kulun kendisini tutuncaya kadar nefsi hakkında fani olması kastedilir. Zira, Allah indinde ebedîlik kazanabilmek ve Onda kaybolmak için tekrar tekrar fâni olmak gerekmektedir.⁴⁷²

Cemâlî, kulun dünya da Allah’ın ahlakı ile ahlaklandığı, garipliği ve fakirliği seçtiği zaman Allah’ın kendisine ahirette varlığının nuru ile tecelli edeceğini ve

⁴⁶⁶ İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhu’l-Beyan*, 7/135; Ebû’s-Suûd, *İrşâdü Akli’s-Selîm ilâ Mezâyâ’l-Kitâbi’l-Kerîm*, 4/454.

⁴⁶⁷ Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, nr. 686, v. 132a.

⁴⁶⁸ Ali b. Sultan Muhammed el-Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtîh şerhu Mişkâkü’l-mesâbih*, Dâru’l-fîkr, 1/168

⁴⁶⁹ Cemâlî, *age.*, v. 132b.

⁴⁷⁰ Cemâlî, *age.*, nr. 686, v. 132b.

⁴⁷¹ Aliyyü’l Kârî, *Mirkâtü’l-Mefâtîh Şerhu Mişkâti’l-Mesâbih*, 15/100; Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, 2/260.

⁴⁷² Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen*, nr. 686, v. 127 b.

kendisine “*Güçlü ve yüce Allah’ın huzurunda hak meclisindedirler*”⁴⁷³ ayetindeki makamının vereceği yorumunu yapar.⁴⁷⁴

2.2.7.3. Bela

Allah’ın insanları denemek için verdiği maddî ve mânevî sıkıntı, dert, külfet anlamındaki belâ kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de “eskimek; denemek, sınamak; gam, musibet, darlık ve sıkıntı” mânalarında kullanılmıştır. Firavun’un İsrâiloğulları’na yaptığı korkunç işkenceler “büyük belâ”⁴⁷⁵ (belâün azîm), ve “açık belâ”⁴⁷⁶ (belâün mübîn), diye vasıflandırılmıştır.⁴⁷⁷

Cemâlî’ ye göre beladan maksat engeldir. “abd” ise, kulların en önde gelenidir. Allah, kulu ile isimlerinin nurları arasına bir engel koyduğuzaman kul sabrederse Allah ona sabûr isminin nurlarıyla tecelli eder.⁴⁷⁸

2.2.7.4. Rubûbiyyet

Sözlükte “bir şeyi yetkinlik noktasına varıncaya kadar kademe kademe inşa edip geliştirmek” mânasındaki “rab” kelimesi mübalağa ifade etmek üzere daha çok sıfat gibi kullanılır ve kelimeye hepsi de Allah Teâlâ hakkında olmak üzere “mâlik, seyyid, idare eden, terbiye eden, gözetip koruyan, nimet veren, ıslah edip geliştiren, mâbud” gibi anlamlar verilir. İbn Cerîr et-Taberî, bu mânaların mâlik, seyyid ve muslih kelimelerinde yoğunlaştığını kaydeder. Mâlik “evreni yaratan ve yöneten”, seyyid “hâkimiyetinde dengi ve benzeri olmayan”, muslih de “lutfettiği nimetler vasıtasıyla yaratılmışların halini düzelterek geliştiren” demektir.⁴⁷⁹

Sûfî müellifler “rubûbiyyeti, bilen, hayırlı işler yapan âlimler olunuz” şeklinde yorumlamışlardır. Bazı mutasavvıflarca “rabbânî” diye nitelendirilmiştir. Rabbânî ilim, Gazzâlî’nin de belirttiği gibi kaynağı rab olan ledün

⁴⁷³ Kamer, 54/55.

⁴⁷⁴ Cemâlî, age., v.127 b.

⁴⁷⁵ Bakara 2/49; el-A‘râf 7/141; İbrâhim 14/6.

⁴⁷⁶ Duhân 44/33.

⁴⁷⁷ Uludağ, “Bela”, *DİA*, V/380.

⁴⁷⁸ Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen*, nr.686, v.133 b.

⁴⁷⁹ Bekir Topaloğlu, “Rab”, *DİA*, XXXIV/372.

ilmidir. Ruhun rabbın emrinden oluşu⁴⁸⁰ ona rabbânîlik niteliğini kazandırmış ve “rabbânî latife” şeklinde tarif edilmesine sebep olmuştur.⁴⁸¹

Cemâlî’ye göre rubûbiyet, Allah’ın, celal isimleri vasıtasıyla belaları, güzel isimleri vasıtasıyla da nimetleri bir araya getirmesidir.⁴⁸² “*Gazama rıza göstermeyen, verdiğim belalara sabretmeyen, bahsettiğim nimetlerime şükretmeyen benden başka bir Rabb istesin*”.⁴⁸³ hadîs-i kudsîsini, Allah’ın verdiği nîmet ve belâyâ razı olmayan kişi hükümsüz ve vasıfsızlıkla kısıtlı bir rabb istesin, şeklinde şerh eder.⁴⁸⁴

2.2.7.5. Ulûhiyet

Sözlükte tapınmak, kulluk etmek anlamına gelen İlâh kelimesi ulûhet (ilâhet, ulûhiyyet), hayret etmek, gönülden bağlanıp sığınmak mânalarındaki veleh (eleh) veya gizli olup duyu idrakinin üstünde bulunmak anlamındaki leyh kökündentüremiş olabileceği kabul edilir. Buna göre ilâh, tapınılan, yüceliği karşısında hayrete düşülen, gönülden bağlanılıp sığınılan, duyularla idrak edilemeyen varlık demektir.⁴⁸⁵

“*Ey Âdemoğlu, Seni kendim için, eşyayı da senin için yarattım. Hâlbuki sen, benden kaçıyorsun*”.⁴⁸⁶

Cemâlî, bu hadîs-i kudsî’yi şerh ederken şu bilgilere yer vermektedir: Sâlikin kalbini (gönlünü) benlik, sıfat ve eylemlerin tozlarından arınmış bir merkez kılması durumunda Allah, ona isimleri, zatı, sıfatları ve fiilleri vasıtasıyla tecelli eder. Çünkü sen bütün yönlerden vasıtasız olarak benim aynamsın, senin dışındakiler de senin aracılığıyla benim aynalarımdır.

Allah’ü Teâlâ’nın, “*Sen olmasaydın felekleri yaratmazdım*”⁴⁸⁷ buyurduğu gibi. Hz. Allah’ın, “*Andolsun biz insanoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık*”⁴⁸⁸ ve “*Bütün insanları kendi önderleriyle birlikte çağıracağımız*

⁴⁸⁰ İsrâ, 17/85.

⁴⁸¹ Süleyman Uludağ, “Tasavvuf”, *DİA*, XXXIV/373.

⁴⁸² Cemâlî, a.e.,v. 131b.

⁴⁸³ İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhu'l-Beyan*, 2/370.

⁴⁸⁴ Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsîyyen*, v. 131 b.

⁴⁸⁵ Yusuf Şevki Yavuz, “İlâh”, *DİA*, XXII/65.

⁴⁸⁶ Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, *Hâşiyetü'l-Usûli's-Selâse*, 1/143.

⁴⁸⁷ İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhu'l-Beyân*, 1/18; Nisâbü'rî, *Garâibü'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Fürkân*, 1/407.

⁴⁸⁸ İsrâ, 17/70.

günü hatırla. (O gün) her kime kitabı sağından verilirse, işte onlar kitaplarını okurlar ve kıl kadar haksızlığa uğratılmazlar”⁴⁸⁹ âyetleriyle de buna işaret etmiştir.

Cemâlî, İsrâ sûresinin yukarıda anlamı verilen 70. âyetinin şerhinde, “ Bugün kulun gerçek hayatta dirilmesi Allah yolunda yok olmasından sonradır. Karadan maksadın Rubûbiyet, denizden maksadın ulûhiyet, rızıktan maksadın gizli ilim ve hakikatler olması da mümkündür”, şeklinde bilgilere yer vermektedir.⁴⁹⁰

2.2.7.6. Fena-Beka

Görerek Allah’ı tanıyan kişinin, çalışarak ve kendinden geçerek Allah’ı istemesi ve ölüm sonrasında Onu bulmasıyla ahirette içten sevmesidir. Bütün bunlarla Allah’ı sevene, Allah’ın nuruyla tecelli etmesi ve o zaman eylemlerinin Onun fiillerinin içinde, sıfatı, Onun sıfatlarının içinde ve şahsı da Onun zatının içinde kaybolmasıdır.⁴⁹¹ Kulun gerçek hayatta dirilmesi Allah yolunda yok olmasından sonradır.⁴⁹²

Ebû Talip el- Mekkî’nin: “İbadet Allah’ın sıfatlarından bir sıfat olduğunda karşılığı da sadece Allah olur, fena fillah olur, yani Allah’ın varlığı içinde yok olur.”⁴⁹³ “Ben, benim için kalpleri kırık olanların yanındayım.”⁴⁹⁴ kudsî hadîsi’nin şerhinde ise Cemâlî, kalbin kırık olmasından maksadın, varlığın (vücudun) fena olmasıdır. (kaybolmasıdır).Kulun, nefsinin Allah rızası için fâni kılmasıyla Allah’ın da onu kendisiyle beraber kılmasıdır, izahını yapar.⁴⁹⁵

2.2.7.7. Nefs ve Mertebeleri

Nefs, Arapça bir kelime olup; ruh, akıl, insanın bedeni, ceset, kan, azamet, izzet, görüş, kötü göz, bir şeyin cevheri, hamiyet, işkence, ukûbet, arzu, murad gibi bir çok manaya gelmektedir.⁴⁹⁶

Tasavvufî olarak Kâşânî’nin ifâde ettiği gibi, kendisinde irâdî hareket, his, ve hayat kuvveti bulunan latîf buharlı bir cevherdir. Kötülüğü emreden manasında

⁴⁸⁹ İsrâ, 17/71.

⁴⁹⁰ Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsîyyen*, v. 130 b.

⁴⁹¹ Cemali,a.e.,v.130a..

⁴⁹² Cemali,a.e.,v.129a.

⁴⁹³ Cemali,a.e.,v.128b.

⁴⁹⁴ Râzî, *Meîâtîhu’l-Gayb*, 1/462; Nisâbü’rî, *Garâibü’l-Kur’ân ve Ragâibu’l- Fûrkân*, 2/228.

⁴⁹⁵ Cemâlî,a.e.,v.131b.

⁴⁹⁶ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, "Nefs".

anlaşıldığı gibi, Allah tarafından insana üflenen ve rûh-i rahmânî, ilâhî ben mânâsına da kullanılmıştır.⁴⁹⁷

“Kanâat eden muhtaç olmaz. Hasedi terkeden rahat bulur. Haramı terkeden, dîninde ihlâs sahibi olur. Gıybeti terk edenin muhabbeti zâhir olur, iyilikleri çok olur. İnsanlardan uzakta kalan, onlardan gelecek sıkıntı ve cefâlardan kurtulur. Sözü, konuşması az olanın, aklı kâmil olur. Allahü Teâlânın verdiği az rızkarâzı olan, Allahü Teâlâ'nın katında bulunana güvenmiş olur”⁴⁹⁸

Cemâl-i Halvetî, bu kudsî hadîsin şerhini yaparken kalbin evrelerinden her biri olarak anlattığı, kısaca isimlerini verdiğim nefsin mertebeleri ve bu mertebelerin makamlarını uzun uzadıya izah etmiştir.⁴⁹⁹ Burada konunun ayrıntılarına girilmeden nefis mertebeleri ve bunların her birinin makamları verilerek iktifa edilmiştir.

1. Nefs-i Emmâre: Sadr makamı.
2. Nefs-i Levvâme: Kalp makamı
3. Nefs-i Mülhime: Ruh makamı
4. Nefs-i Mudmainne: Sır makamı
5. Nefs-i Râdiyye: Hâfî makamı
6. Nefs-i Mardiyye: Ahfâ makamı
7. Nefs-i Sâfiyye: Mutlak hafâ makamı.

2.2.7.8. Takvâ-Vera

Kelime anlamı “her hangi bir tehlikeden korunmak” demektir. Tasvvufî mânâda takvâ kalbi günahlardan temizlemek demektir. Ehl-i hakikate göre takvâ, kişinin Allah’a itaatla cezadan sakınmasıdır. Takvâdan murad; terk ve sakınmadır. Müslmanlar nezdinde kuru kuru ibadet ve zâhidlik hiçbir menfaat sağlamaz.⁵⁰⁰

Verâ ise, el çekmek, uzak durmak demektir. Haram ve yasak olan şeylere düşmemek için, şüphelilerden sakınmaktır. Bir başka ifadeyle, ağızdan kalbe giren ve çıkanın, Allah ve Rasûlü’nün sevdiği şeyler olmasına dikkat etmektir.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ Cebecioğlu, a.y.

⁴⁹⁸ Hadîsin bu haliyle kaynağı bulunamamakla birlikte, benzer anlamlara gelen hadisler için bkz.:Tirmizî, Zühd; İbn Mâce, Zühd 9.

⁴⁹⁹ Cemâlî, *age.*,v.135a-135b.

⁵⁰⁰ Yılmaz, *age.*,s.156.

⁵⁰¹ Yılmaz, *age.*,s.157.

“Ben yere ve göğe sığmam, fakat verave takvâ sahibi mü'min kulunun kalbine sığarım”.⁵⁰²

Cemâlî, bu hadisin şerhinde, Allahü Teâlâ, yere ve göğe, bütün sıfatları ile tecellî buyurmadı. Fakat Allahü Teâlâ'dan başkasına kul ve köle olmaktan kurtulmuş olan mü'min kulunun kalbine, bütün isimleri ve sıfatları ile tecellî buyurdu. Böyle bir kul, nur deryasına gark olur. Bu sebeble, âdemoğlu, takvâ ve vera sahibi olmak sûretiyle Cenâb-ı Hakk'ın esmâsının tecellîgâhı olmaya gayret göstermelidir, şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.⁵⁰³

2.2.7.9. Kurb

Cemâlî, bu ifade ile, kulun arif kişinin hizmetini tercih ederek Allah'a yaklaşmasını, bu sayede Allah'ın kendisine isimlerinin ve sevgisinin nurlarıyla tecelli edeceğini, ancak bunun için dünya ve içindekileri terk etmesi gerektiğini kasteder. Peygamber (a.s) şu hadisiyle buna işaret eder: “Dünya ahiret ehline, ahiret dünya ehline, hem dünya hem ahiret Allah ehline (mukarreb)⁵⁰⁴ haramdır”.⁵⁰⁵ Kul, onlarla yani dünya ve ahiret nimetlerini istemekle Allah'a yakın olur, Allah dakendisine sıfatları, aşkı ve marifetinin nurlarıyla tecelli eder. Şayet kul, mukarreb olmakla Allah'a yakın olursa Allah da ona zatının nuruyla tecelli eder.⁵⁰⁶

“Kulum bana, yaptığı nafîle ibâdetlerle de yaklaşır. Nihâyet onu severim. Bir kere de onu sevdim mi, artık o kulumun işittiği kulağı, göreceği gözü, şiddetle kavrayacağı eli ve yürüyeceği ayağı olurum”⁵⁰⁷.

Bu hadîsin şerhinde Cemâlî, kul, sabah akşam Allah'ın isimlerini zikretmeye devam ederek iç dünyasını onarmakla meşgul olursa Allah, sıfatî tecellileriyle kendisine âşikâr olur. Bu nafîlelerle yaklaşma manasındadır. Mesela, Allah sübhânehû ve Teâlâ, kuluna bir sıfat ile aşikâr olduğu zaman o kul, normal kulakların duymadığını duyar veya normal gözlerin görmediğini görür, şeklinde açıklamalara yer verir.⁵⁰⁸

⁵⁰² Muhammed Abdürrahîm el-Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmi's-Sağîr min Ehâsdîsî'l Beşîri'n-Nezîr*, Beyrut 1994,10/381; Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, *es-Silsiletü's-Sahîhatü'l-Mücellledâtü'l-Kâmile*,11/176.

⁵⁰³ Cemâlî, *age.*,v. 132 b.

⁵⁰⁴ Allah'ın sevgisine kavuşmuş olan Allah dostu.

⁵⁰⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*,1/367.

⁵⁰⁶ Cemâlî, a.g.e., v. 127 b.

⁵⁰⁷ Buhârî, Rikâk, 38 ; Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, 5/446.

⁵⁰⁸ Cemâlî, a.g.e., v. 129 b.

2.2.7.10. Veli-Şakî

Sözlükte “bir şeye çok yakın olmak, bir kimseyle yan yana bulunmak” anlamındaki vely ile “birinin işini üstlenmek; bir ülkeyi yönetmek; yardım etmek, sevmek” mânalarındaki velâyet (vilâyet) kökünden türeyen velî “yardımcı, dost” demektir.⁵⁰⁹

Allah dostu anlamında bir tasavvuf terimi olan velî, “yardım eden, koruyan; yardım edilen, korunan” anlamlarına gelir.⁵¹⁰

“*Veli kuluma düşmanlık yapan kişi savaşçı olarak karşıma çıkmıştır*”.⁵¹¹ hadîsi kudsînin şerhinde Cemâl-i Halvetî, veli kullar Allah’ın güzel isimlerinin, eşkiyâ kullar şiddet isimlerinin tezahürüdür. Allah’ın isimleri arasındaki zıtlıklarda olduğu gibi bu ikisi arasında da zıtlıklar vardır. Şakî kullar, velî kullardan uzaklaşmışlardır. Dolayısıyla velî kullarla çatışmayın. Zira onlarla savaşmak Allah ile savaşmaktır, açıklamasında bulunur.⁵¹²

2.2.7.11. Cezbe

Cemâlî’ye göre bir şeyi çekmek anlamına gelen cezbe, tasavvufta Hakk’ın kulu kendine çekmesinden meydana gelen bir haldir. Cezbe, Allah’ın kula ihsanı olduğundan, kulun elinde değildir.

Sâlik’e düşen görev, gidişatını bakışın kaybolduğu melekût ve berzah yürüyüşüne yönelmeyerek Allah ile birlikte olan hayata bağlamaktır. Böylelikle ayaklarını silsile yoluyla benlik sevgisinin baskısından çıkarır. Hak Sübhanehû ve Teâlâ’ya olan cezbeleriyle bundan çıktığı zaman ilâhî âlemin nûru ortaya çıkar. Cemâlî, salık’ın, Hz.Peygamber’in: “*Rahmanın cezbelerinden bir cezbe, cümle ins ve cinnin ameline denktir*”⁵¹³ hadisiyle işaret ettiği gibicezbe ile kendinden geçeceği ve devamlı o şekilde kalacağı yorumunu yapar.⁵¹⁴

⁵⁰⁹ Bekir Topaloğlu, “Veli”, *DİA*, LIII/24.

⁵¹⁰ Süleyman Uludağ, “Veli”, *DİA*, XLIII/25.

⁵¹¹ Muhammed Nâsuriddîn Elbânî, *Silsiletü’s-Sahîha*, 9/384; Taberânî, *Mu’cemü’l-Kebîr*, 12/145.

⁵¹² Cemâlî, *a.g.e.*, v.130a.

⁵¹³ Muhammed b. Ömer b. El-Hüseyn er-Râzî, *Tefsîru’l-fahru’r-Razî, Dâru İhyai’t-Türâsi’l-Arabiyyi*, 1/674 ‘en-Nisâbûrî, *Ğarâib’l-Kur’an ve Rağâibü’l-Furkân*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1996, 1/443.

⁵¹⁴ Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, v. 136a.

2.2.7.12. Tevhid

Cemâlî, tevhid konusunda salikin görevinin, insanları gerçek tevhide çağırarak ve ehl-i olmayandan gizlemek olduğunu belirtir. Dolayısıyla onun anlama yeteneği ve bilgisi artsın. Buna Hz. Peygamber şu hadisiyle etmiştir : “*Cevherleri domuzların boynuna takmayın.*”⁵¹⁵ Bu tevhid nitelemesini Abdullah b. el-Ensârî(ö. 78/697),⁵¹⁶şu beyti ile anlatır.

Beyt:

Bir olanı hiç kimse hakkıyla birlemedi,
Zira Onu her birleyen sonunda bir şekilde tevhidin hakkını veremedi,
Onun özelliklerini anlatmaya çalışan herkes
Sonunda bir olan Allah'ın geçersiz kıldığı bir ariyet/iğreti olarak kaldı
Sadece bir oluşu tevhiddir. Onu niteleyen nitelemesi bir içindir.⁵¹⁷

Bu ifadelerden anlaşılmaktadır ki, şüphesiz bu makamın yolcusu olan için; “O razı olduğu için razı olan nefis” denmektedir. Salik, Allah yolundaki yürüyüşünü tamamladığı zaman az olsun, çok olsun Feyyaz'ın vermesine iltifat etmemesi (yönelmemesi) gerekir ki, Allah da fani olarak yolunu bulsun ve nefsi, Allah'ın “*Ey mudmain olmuş nefis, sen Ondan razı, Oda senden razı olarak Rabbine dön*”⁵¹⁸ ayetinde olduğu gibi nefsi merzıyye olsun.⁵¹⁹

2.2.7.13. Ölüm

Arapça'da meyyit, meyt ve müteveffâ gibi kelimelerle ifade edilir. İslâm hukukunda gerçek anlamda öldüğü bilinen kişiye “hakikî ölü”, yargı kararıyla öldüğüne hükmedilen kişiye “hükmî ölü” adı verilir.⁵²⁰

⁵¹⁵ Hadisin benzer lafızları için bkz. Ebu'l-Hasen İbn Arrâk el-Kinânî, *Tenzîhu 'ş-Şerîa*, 1/26.

⁵¹⁶ Abdullah b. Cabir (r.a.), Resûl-i Ekrem'in özel iltifat ve ilgisine mazhar olan sahâbîlerden biridir. Hz. Peygamber bir onu devesinin arkasına bindirmiş, hastalandığı zaman ziyaretine gitmiş, babasının şehadeti dolayısıyla üzüldüğünü görünce, onun Allah Teâlâ'nın iltifatına nâil olduğunu haber vererek kendisini teselli etmiştir. (M. Yaşar Kandemir", *Câbir b. Abdullah*", *DİA*, VI/531).

⁵¹⁷ İbn Kayyim el-Cevzî, *Medârikü's-Salikîn*, (Nşr.), Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyyi, Beyrut ts., 3/449; İbn Teymiyye, *Minhâcü's-Sünnetü'n-Nebeviyye*, (Thk.) Muhammed Reşad Salim, (Nşr.) Medînetü'n-Neşr, Byy., ts., 2/259.

⁵¹⁸ Fecr, 89/27-28.

⁵¹⁹ Cemâlî, *age.*, v.136b.

⁵²⁰ Salim Ögüt, "Ölüm", *DİA*, XXXIV/31.

Arapça'da mevt, vefât, helâk gibi kelimelerle ifade edilen ölüm, hayâtın karşıtı olup sözlükte “hayatın sona ermesi” anlamına gelir. Genellikle “rûhun bedenden ayrılması sûretiyle kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi” şeklinde tanımlanır.⁵²¹

Cemâlî'ye göre ölüm, kırmızı, beyaz, sarı ve siyah olmak üzere dört çeşittir. Cemâlî, bu dört ölümün tadı alınıncaya kadar ibadetin içten yapılmayacağını söyler. O, kırmızı ölümü, sıkıntı ve eziyete katlanmak; beyaz ölümü, daha çok susmayı tercih etmek; sarı ölümü, saygınlığını sürdürmek; siyah ölümü ise, arzu ve isteklere muhalefet etmek şeklinde yorumlar.⁵²²

*"Nerede olursanız olun, sağlam ve tahkim edilmiş kaleler içinde bulunsanız bile ölüm sizeulaşacaktır. Onlara bir iyilik gelirse, "Bu, Allah'tandır" derler. Onlara bir kötülük gelirse, 'Bu, senin yüzündendir' derler. (Ey Muhammed) De ki: Hepsi Allah'tandır. Bu topluma ne oluyor ki, neredeyse hiçbir sözü anlamıyorlar."*⁵²³

Cemâlî, bu ayette işaret edildiği gibifakir kulun, her şeyi Hak Sübhânehû ve Teâlâ'yı tanıyan ilimle bilmesiningörevi olduğunu söyler.⁵²⁴

2.2.7.14. Zikir

Unutmamak, hatırlamak, zihinde tutmak, yâd etmek, anmak demektir. Kur'an-ı Kerim'de “zikir” kelimesi müştaklarıyla beraber 256 yerde geçmektedir.⁵²⁵

Cemâlî'ye göre zikirden maksat, hiç kimsenin olmadığı bir yer olan ıssızlık ve Allah'ın dışındakilerden uzak kalmaktır. Kim Allah'ın dışındakilerden uzak kalırsa bizzat Allah'a yakın olur. Hz. Peygamber (s.a.v)'in : “*Kim Allah'a yakın olursa Allah'dan gayrisinden uzak olur*” hadîsinde olduğu gibi eski, yeni ile yakın olduğunda eskiden bir belirti kalmaz. Bu farzlara yaklaşma anlamındadır. Bu da azamî hedeftir.⁵²⁶

“Beni gizlice zikredeni ben de öylece zikrederim. Beni bir cemaat içinde ananı, ben de içinde zikrettiği kimselerden daha hayırlı bir cemaat içinde zikrederim”.⁵²⁷

Cemâlî, bu hadisde de, eylem, sıfat ve kişilerden uzak olan bir ortamda kendisini hatırlayan kullarını Allah'ın da, tek başına anacağını, kulun bütün bunlardan arınmış

⁵²¹ Salime Leyla Gürkan, "Ölüm", *DİA*, XXXIV/32.

⁵²² Cemâlî, *age.*, v .134a.

⁵²³ Nisa,4/78.

⁵²⁴ Cemâlî, *age.*, v .135a.

⁵²⁵ Yılmaz, *age.*, s.162.

⁵²⁶ Cemâlî, *Şerhu Erbeîne Hadîsen Kudsiyyen*, v.128b.

⁵²⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 14/291; İbn-i Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, 1/336.

olarak tek başına Allah'ı anması durumunda Allah'ın da kendilerini sıfatları ve fiilleri ile anacağını ve bunun hepsinden daha hayırlı olduğunu ifade ederek şerh eder.⁵²⁸

2.2.7.15. Cennet

Cemâlî'ye göre insanın içinde olacağı cennet, vârise, ef'âliyye, sıfâtiyye ve zâtiyye olmak üzere dördtür. Onların her birinin sahibi vardır ve o diğer cenneti hak edemez. Hz. Peygamber buna şu hadîsiyle işaret etmiştir: “*Cennette mü'minin kapasitesi (genişliği) bilgisinin genişliği ile dir.*”⁵²⁹

Talibe düşen şuhûdî iman sahibi oluncaya kadar avam ve havas mertebesine iltifat etmemesidir. Hz. Peygamber: “*Dünya da bir garip veya bir yolcu gibi ol ve kendini kabir ehlinden say*”⁵³⁰ hadîsiyle buna işaret eder.⁵³¹

Cemâlî'ye göre, cennetten kastedilen anlamın, mürebbi manasındaki Rabb'in olması itibariyle sıfâtî cennet olması da muhtemeldir. “İşte onlar temelli kalacakları firdevs cennetine varis olanlardır ”⁵³² ayetinde buyurulduğu gibi. Cennetü'l-ef'âl: cennetü'n-nefs diye de adlandırılan bu cennet salih amellere karşılık olan cennettir. Cennetü'l-vârise, Hz. Peygamber'e ihlaslı olarak tabi olmakla elde edilir. Cennetü's-sıfât, ilâhî isim ve sıfatların tecellilerinden meydana gelir. Cennetü'z-zat, “Onların bedenleri dünya da kalpleri ahirettedir”⁵³³ dediği gibi, ancak kalbin tezkiye, tasfiyesi ve tecellî ile olur.

⁵²⁸ Cemâlî, age.,v .132a.

⁵²⁹ Hadis, metin olarak aynı ile bulunamamıştır. Ancak, cennet çeşitleri ve mertebelerine işaret eden ayetler ve bazı hadislerin anlamıyla mutabık olup, ayetler ve hadisler için bkz. Şuârâ, 26/85; Beyyine, 98/8; el-Kehf,18/107 ;Secde, 32/19 ;el-En'âm, 6/127;Fâtır, 35/35; Buhârî, Cihâd 4, Tevhîd 22;Müslim, İmâre, 116; Nesâî, Cihâd 18.

⁵³⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/143; İbn-i Mâce, *Sünen*, Zühd 3; Tirmizî, *Sünen*, Razâu, 25.

⁵³¹ Cemâlî, age.,v .127b.

⁵³² Mü'minün,23/11.

⁵³³ Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *Mecmû'u Rasâili'l-Hafiz İbn Recep el-Hanbelî*,1/328.

2.2.8. Diğer Kavramlar

2.2.8.1. Kabir

Cemâlî'ye göre kabir, şekli ve manevî olmak üzere iki kısımdır. Şekli kabir bilinen, manevî kabir ise, Peygamber (a.s)'ın, *“Beşeri kabirden sana sığınırım”*⁵³⁴ hadîsiyle işaret ettiği gibi beşerin (insanoğlunun) kabridir.

2.2.8.2. İmsak

Cemâlî'ye göre, tutmak anlamında olan imsak, şeriat ehli için zâhirî, tarikat ehli için bâtinî olmak üzere iki kısımdır. Birincisi izaha ihtiyaç bırakmayacak kadar açıktır. İkincisi, biri havassa, diğeri ehassa mahsus olmak üzere iki kısma ayrılır. Ehassa mahsus olmak, kulun varlığının Allah'ın varlığında yok olmasıdır. Talib'in görevi, Allah'ü Teâlâ'ya kavuşmaya lâyık olması için ehassın orucu gibi oruç tutmaya hazırlanmaktır.

2.2.8.3. Sevgi

“Benim Celâlim adına birbirlerini sevenler neredeler? Gölgeinden başka hiçbir gölgenin olmadığı şu günde onları gölgede bulunduracağım”.⁵³⁵ Cemâlî'ye göre, bu kudsî hadîstekisevgi, içten bir sevgi olup, Allah'tan başkasıyla sürekli olarak Allah için meşgul olmaktır. Cemâlî, bundan kastın, Allah'ın büyüklüğü ve celâli aracılığı ile Onun rızası için zâtına ait sevgi denizine dalanlara içinde sadece Allah'ın varlığının olduğu varlığı ile tecelli etmesidir.⁵³⁶

“Benim için birbirini sevenlere, benim için biraraya gelip oturanlara, benim için birbirini ziyâret edenlere muhabbetim vâcibdir”.⁵³⁷

Cemâlî, bu hadîs-i kudsînin şerhinde, kulların birbirini sevmeleri, bir birbirleriyle oturup-kalkmaları ve yine bir birbirilerini ziyaret etmeleri durumunda Allah'ın varlığının nurunun o kullar üzerine mutlaka tecelli edeceğini ifade etmektedir.⁵³⁸

⁵³⁴ Benzer rivayetler için bkz.: Buhâri, Cenâiz 89; Müslim, Cennet 67, Mesâcid 123; Nesâî, Cenâiz 115.

⁵³⁵ Mâlik, Müvattâ, Şiir, 13 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/237.

⁵³⁶ Cemâlî, age., v .129a.

⁵³⁷ Mâlik, *Müvattâ*, Şiir, 16 ; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/233.

⁵³⁸ Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsîyyen*, v .132a.

2.2.8.4. Hazine

“Ben gizli bir hazine idim, bilinmeyi istedim, halkı bilinmem için yarattım. Böylece kendimi nimetlerle onlara tanıttım, onlar da beni tanıdılar, bildiler.”⁵³⁹

Cemâlî’ye göre, hadîste konu edilen hazine, Allah’ın filî isimlerinin dışındaki sıfâtî isimlerinin incilerinden ve zâtî isimlerinin cevherlerinden oluşmuş hazinelerinin bir sırrından ibarettir.⁵⁴⁰

Müellifin, Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen adlı eserinde geçtiği halde manalarını açıklamadığı diğer bazı kavramlar ise şunlardır :

Berzah,⁵⁴¹ (kutb, gavs, kutb ve gavs’in şahitliği),⁵⁴² tefekkür,⁵⁴³ melekût ve berzah,⁵⁴⁴ lâhut âlemi,⁵⁴⁵ lâhut nûru,⁵⁴⁶ ihlas altını,⁵⁴⁷ aşk gümüşü⁵⁴⁸ ledün ilmi,⁵⁴⁹ ledünnî ilimler altını.⁵⁵⁰

⁵³⁹ İsmail Hakkı, *Tefsîru Rûhu ’l-Beyan*, 1/113; Râzî, *Mefâtîhu ’l-Gayb*, 28/194.

⁵⁴⁰ Cemâlî, *age.*, v.132b.

⁵⁴¹ Cemâlî, *Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*, v.136a.

⁵⁴² Cemâlî, *age.*, v.132a.

⁵⁴³ Cemâlî, *age.*, v.135b.

⁵⁴⁴ Cemâlî, *age.*, v.136a.

⁵⁴⁵ Cemâlî, *age.*, v.136a.

⁵⁴⁶ Cemâlî, *age.*, v.136a.

⁵⁴⁷ Cemâlî, *age.*, v.130a.

⁵⁴⁸ Cemâlî, *age.*, v.130a.

⁵⁴⁹ Cemâlî, *age.*, v.135b.

⁵⁵⁰ Cemâlî, *age.*, v.130a.

SONUÇ

Kırk hadis yazma, tarihi oldukça eski olan ve halen devam eden bir gelenektir. Kur'an'ın nüzûlü devam ederken ashâb-ı kiram, âyetler ile birlikte hadîsleri de ezberleyerek yazmaya başlamışlardı. “*Ümmetimden dinle ilgili kırk hadis ezberleyen kimseyi Allah Kıyamet Gününde fakih ve alim olarak haşreder*” hadîsi ile “*Ölümünden sonraya kırk hadis bırakan kimse Cennette benim arkadaşımdır.*” hadîsine nail olma arzusuyla onlardan sonra gelenler de aynı şeyleri yapmışlar ve kıyamet gününde alimler ve fakihlerle haşredilme, cennet kapılarının hangisinden isterse ondan girme, alimler sınıfından yazılarak şehidlerle haşredilme ve Resûl-i Ekrem'in şefâatine nail olmayı istemişlerdir.

Hicrî ikinci asrın sonlarına doğru ortaya çıkmış ve halen devam eden kırk hadîs çalışmalarının dayanağını oluşturan bu rivayetler hemen hemen tüm eserlerin mukaddimelerinde yer almaktadır.

XV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış, Anadolu da irşad faaliyetlerinde bulunmuş, İstanbul'un fethini görmüş, II. Bayezid ve Fatih Sultan Mehmed dönemlerinde İstanbul'un ilmî ve kültürel gelişimine önemli ölçüde katkı sağlayan Anadolu kökenli mutasavvıf ve Halvetîliğin Cemâliyye kolunun kurucusu olan Cemâl-i Halvetî de, seçtiği tasavvufî konulu kudsî ve nebevî hadislerden oluşan erbaûnlarını şerhederek kırk hadis yazma geleneğini sürdürenlerden olmuştur.

Cemâlî, döneminin iyi bir fikir adamı, birçok alanda verdiği eserlerle iyi bir ilim erbâbı olup, hadisleri şerhederken bazı tasavvufî kavramları açıklamak sûretiyle tarikat yolunda olanlara veya bu yola girmeye niyetlenenlere yol göstermiştir. O, birçok alanda eserler ortaya koymuş olmakla birlikte bunlar arasında en fazla onun daha çok tasavvufî yönünün öne çıkması dikkat çeker. Kısa sayılabilecek erbaûn çalışmalarında bile anlatmak istediği tasavvufî bir konuyu açıklığa kavuşturacak kadar konulara vâkıftır. Eserlerinin büyük çoğunluğunu Arapça yazacak kadar dile hakim, iyi bir düşünür, iyi bir alim ve tasavvufî bir konuyu anlatırken şiirlerden deliller getirecek kadar iyi bir şairdir. Kullandığı tasavvufî terimlerden de anlaşılacağı üzere kendisinin de tasavvufî bir hayat tarzını benimsediği ve tasavvufta kutupluk makamına ulaştığı bilinmektedir.

İstanbul'un fethinden hemen sonra şehrin maddî ve manevî imârı için İslam diyarlarından alimler İstanbul'a davet edilirken, II. Bayezid'in, Amasya valiliği yaptığı dönemde tanıdığı ve kendisinden etkilendiği Cemâl-i Halveti de böyle bir davet üzerine Amasya'dan İstanbul'a gelmiştir. Halvetiyye Tarikatının en yaygın tarikat olması, XV.

Yüzyılın ikinci yarısında devlet yönetiminin, özellikle padişahın desteğini alması Cemâl-i Halvetî ile birlikte olmuştur. Bu destek ortamını iyi değerlendiren Halvetiyye, yetiştirdiği müritleri aracılığı ile Anadolu sınırlarını da aşarak Rumeliden Balkanlara hatta Afrika'nın bazı bölgelerine kadar geçmişler ve oralarda irşad faaliyetlerinde bulunmuşlardır.

Üzerinde çalıştığımız “*Te'vilatü Erbaîne Hadîsen*” ve “*Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*” adlı eserlerinde Cemâl-i Halvetî'nin, gerek ana hadis metinleri ve gerekse hadislerin şerhinde kullandığı hadislerin bir kısmının sıhhat durumu tartışmalı ve hadisçiler arasında münakaşa konusu olsa da bazı hadisleri mâna ile rivayet ettiği, mukaddimelerinde de belirtildiği gibi eserlerin sûfî meşreb bir çalışma olduğu, hadislerin işârî bir üslup ile yorumlandığı görülmektedir.

Cemâlî, erbaûn şerhlerinde bazı tasavvufî kavramları açıklamış ve diğer bazı dînî kavramlara da tasavvufî yorumlar getirmiştir. Cemâl-i Halvetî'nin temel tasavvufî kavramlara getirdiği izahlar onun tasavvufî anlayışı açısından da önem arzeder.

Cemâl-i Halvetî, erbaûn şerhlerinde geçen hadislerin açıklamasını yaparken zaman zaman kapalı anlatımlara girmiş ve bu anlatımlarını âyetler, hadisler, sahabe ve tabiîn sözleri, şiirler, darb-ı meseller ve hikayelerle desteklemiştir.

Cemâlî'nin, “*Te'vlâtü Erbaîne Hadîsen*” ve “*Şerhu Erbaîne Hadîsen Kudsiyyen*” adlı iki eseri üzerinde yapılan bu çalışma ile müellifin üzerinde durduğu tasavvufî kavramlar ve diğer dînî kavramlara getirdiği tasavvufî yorumlar ortaya konmuştur.

XV. asırda Halvetîliğin İstanbul ve Anadolu'nun bir çok yerinde yayılması ve devlet ricali ve halk tarafından desteklenmesi Cemâlî ile gerçekleşmiştir. Cemâlî, bir çok alanda eserleriyle zamanının ilim ve fikir hayatına önemli ölçüde katkı sağlamış, padişah ve diğer yöneticiler ile iç içe olması sebebiyle bir anlamda siyaseti de yönlendirmiştir.

Müellifin kütüphanelerde çalışılmayı bekleyen eserleri arasından bu iki eserin faydalanılacak hale getirilmesine çalıştık.

Ortaya çıkan bu çalışmanın Hz. Peygamber'in hadislerinin anlaşılmasına katkı sağlamasını ümid ederim. Bu çalışma, özellikle müellifin hadislere getirdiği sûfî ve bâtinî yorumlarıyla hakîkî bilgiye ulaşmanın ve naslarda bulunan gizli mânaları ortaya çıkarmanın ancak keşf ve ilham yoluyla olacağı şeklindeki görüşlerinin işârî yorumlara örnek olması açısından önemlidir.

KAYNAKÇA

- Abdülber en-Nemerî**, Ebû Ömer Cemâlüddin Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed. *Câmi'ü beyâni'l'ilm ve fazlihî*, (thk.) Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri, Dâru İbni'l-Cevzî, Riyad1994.
- Acîlûnî**, İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdî el-Cerrâhî. *Keşfu'l- Hafâ' ve müzîlü'l-İlbâs amme's tehera mine'l-ehâdîs alâ elsineti'n-nâs*, (thk.) Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, Beyrut 2001.
- Ahatlı**, Erdinç. Cumhuriyet Dönemi Hadis Şerhçiliği Bibliyografyası. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2013, 11/21.
- Ahmed**, Abdülaziz. *Şerhu Hutâbi'l-Erbâin*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa blm. 540, vr. 24b.
- Ahmed b. Hanbel**. *Müsned*, I-VI, İstanbul 1992.
- Ahmed b. Mehdî**, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, *el- 'İlelü'l-vâride fi'l-ehâdîsi'n- nebeviyye*, (thk.) Zeminullah es-Selefi, Riyad 2003.
- Akbaş**, Osman. *Amasya Kütüphanelerinde Hadis ve Hadis İlimlerine Dair Yazma ve Matbu Eserler*, Selçuk Üniv. SBE., (basılmamış dok. Tezi), Konya 1996.
- Aksoy**, Hasan. *Mustafa Âli'nin Manzum Kırk Hadîs Tercümelere* (İnceleme-Metin), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1991.
- Akkaya**, Veysel. Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî'nin 'Rûhu'l-Ârifîn' Adlı Eserinde Allah Sevgisi, I. *Uluslararası Ahmed Ziyaüddin Gümüştanevî Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (03-05 Ekim 2013) Gümüştane 2014.
- Alptekin**, Sarioğlu Leyla. Cemal-i Halveti'nin Tasavvufî Mesnevileri. (Metin-İnceleme), İstanbul Üniv. SBE., (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2013.
- İbn-i Asâkîr**, Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyin ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *el-Mu'cemü'l-müştemil 'ala zikri esma'i şüyûhi'l-e'immeti'n-nübel*, Dımaşk 1981.
- Askalani**, İbn Hacer. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed. *et- Telhîsü'l-habîr*, (nşr.) Âdil Ahmed Abdülmevcûd A.M.Muavvaz, Beyrut 1998.
- Asil**, Yasin Şeref. *Dini Terimler Sözlüğü*, Ankara2011.
- Ateş**, Süleyman. *İslâm Tasavvufu*, Byy.1972.
- Avcı**, İsmail. *Hazîni'nin Manzum Şerh-i Hadîs-i Erbâin Tercümesi*, Balıkesir Üniversitesi SBE., (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 2007.
- el- Beyhakî**, Ahmed b. Hüseyin. Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, Beyrut, 1410/1990.

- Bilge**, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1984.
- Bilgin**, Azmi. “*Tasavvuf ve Tekke Edebiyatı*”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*: Dil, Edebiyat, Tarih İncelemeleri, 1. Bs., İst.1995.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l-Müfessirin*, İstanbul 1974.
- Süleyman**, Ateş. *İşârî Tefsir Okulu*, Ankara 1974.
- Buhârî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. “*el-Câmi 'u's-Sahih*”, (thk.) Muhammed Zuhayr b. Nâsır, I-IX, Dâru Tavki'n-Necât, Beyrut 2001.
- Bursalı**, Mehmed Tâhir. *Osmanlı Müellifleri I-II-III*, Meral Yayn., İst. 1915.
- İbni'l-Cevzî**, *Câmi 'u beyâni 'l- 'ilm ve fazlihî*, (thk.) Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyri, Byy.1994.
- Cebecioğlu**, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü (3)*, Byy. ts.
- Cihan**, Sadık. *Hayreddin Hıdır b. Mahmud b. Ömer el-Atûfî (Kastamonî) ve Hadîs Eserleri*, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi,3.Bs., s.65-75., Erzurum 1979.
- el-Cürcânî**, İbn Adî, Ebu Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî (ö. 365/976) *el-Kâmil fî duafâi'r-ricâl*,(thk.) Yahyâ Muhtâr Gazâvî, I-VII, 3. Bs., Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988,
- Çağırıcı**, Mustafa. “Emir bi'l-Ma'rûf Nehiy ani'l-Münker”, *DİA*, XI/138, İstanbul.
- Çakan**, İsmail Lütfî. *Hadislerde Görülen İhtilaflar ve Çözüm Yolları*, İFAV, İstanbul 2010.
- Çakmak**, Muharrem. *Cemâl-i Halvetî Hayatı, Eserleri, Tasavvufî düşüncesi ve Cemâliyye Kolu*, (basılmamış dok. Tezi), Atatürk Üniv. SBE.,Erzurum 2000.
- Çelebi**, Kâtip. *Keşfü'z-zünûn*, (çev.) Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Çelebioğlu**, Âmil. “Ay”, *DİA*, IV/189, İstanbul 1994.
- Dağistanî**, Ömer Ziyaüddin. *Hadis-i Erbaîn fî Hukûki's-Selâtîn*. (Eserin yazma nüshası İstanbul Üniv. Kütüphanesindedir).
- Danişmend**, İsmail Hamî. *Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye yayınevi, İstanbul 1971.
- Dârakutnî**, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *el- 'İlelü'l vâride fî'l-ehâdisi'n - nebeviyye*, (thk.) Zemînullah es-Selefî, Riyad 2003.
- Demirli**, Ekrem. *Sadreddin Konevî, Kırk Hadîs Şerhi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Doğrul**, Ömer Rıza. *İslamiyet'in Geliştirdiği Tasavvuf*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2008.

- Ebü'l-Abbâs**, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî, *Mecmû'u-fetâvâ*, Beyrut, ts.
- Ebü'l-Hasen**, Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî. *Mirkatü'l- mefatih şerhi mişkati'l- mesabih*, Dâru Kutubi'l- İlmîyye, I-XI, Beyrut 2015.
- Ebü Nuaym**, Ahmed b. Abdillâh el-İsbahânî . *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtu'l asfiyâ*, I-X, Beyrut 1967.
- Elbânî**, Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-Ahâdisü'z-Za'îfe ve'l- Mevzû'a ve Eseruhâ's-Seyyi' fi'l- Ümme*", I-XIV, Riyad 2002.
- Ergun**, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri*, İst. 1944.
- Erzincânî**, Pîr Muhammed Bahaeddin. Makâmâtü'l-Ârifîn ve Ma'ârifü's-Sâlikîn, (Haz.) Necdet Okumuş, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1992.
- Eyice**, Semavi. *"İstanbul'da Koca Mustafa Paşa camii ve Onun Türk Mimarisindeki Yeri"* Tarih Dergisi, say., 8, İstanbul 1953.
- Haririzade**, Muhammed Kemal. *Tibyânu vesâilî'l-hakâik fî beyân-ı silsileti't-tarâik*, Süleymaniye Kütüphanesi İbrahim Efendi, No: 430, I/246b.
- Ebü'l- Hafs Siracıddin**, Ömer b. Alî b. Adil, *el-Lübâb fî ulûmi'l- kitap*, (nşr.) Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., Beyrut 1419/1998.
- Günay**, Nesrin. Türk Dilinde Eş Anlamlılık ve “gönül, yürek, kalp” Kelimeleri, Türk bilig, Ank. 2015/29: 121-146.
- Gürkan**, Salime Leyla. "Ölüm", *DİA*, XXXIV/32.
- Halvetî**, Cemâlî. Te'vilâtü Erbaîne Hadîsen, Süleymaniye Ktb., Lala İsmail Efendi, nr.686.
- _____, Şerhu Erbeîne Hadîsen Kudsiyyen, Süleymaniye Ktb., Lala İsmail Efendi, nr.686.
- Hoca Sadeddin Efendi**. *Tacü't-Tevârîh*, (haz.) İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bak. yay. Ankara 1999.
- Hulvî**, Mahmud Cemaleddin. *Lemezât-ı Hulviyye*, (haz.) Mehmed Serhan Tayşi, Semerkand yay., 2. Bs., İstanbul 2013.
- Hüsameddin**, Abdi-zâde Hüseyin. *Amasya Tarihi*, Amasya Belediyesi Kültür yayınları, Ankara 1986.
- İbn Adî**, Ebû Ahmed Abdullah b. Adî b. Abdillâh el-Cürcânî. *"el-Kâmil fî du'afâ'i'r Ricâ'l"*, (thk.) Adil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., I-IX, el-Kütübü'l-ilmîyye, *Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye*, Beyrut 1418/1997.

- İbn Abdülber**, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed, *Câmi'ü beyâni'l-ilm ve fazlihî*, (thk.) Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyri, I-II, Dâru İbni'l-Cevzî, Demmâm 1994.
- İbn Battûta**, *Rihlet-ü ibn Battûta*, Yapı Kredi Yayınları, 2. Bs., Byy. 2005.
- İbnü'l-Emîn**, Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şairleri*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, (Haz.) Müjgân Cunbur, Ankara 2010.
- İbnu'l-Esîr**, el-Cezerî (İzzeddin), *Üsdü'l-ğâbe*, (thk.) Ali Muhammed Mu'avviz-Adil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Daru'l-kütübi'l-ilmeyye, Beyrut ts.
- Ibn Haldun**. *Tasavvufun Mahiyeti: Şifâu's-sâ'il*, (trc.) Süleyman Uludağ, İstanbul 1984.
- İbn Mâce**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *Sünen*, I-II, (thk.) Muhammed Fuâd Abdulbâki, İstanbul 1992.
- İbnü'l-Cevzî**, Ebû'l-Ferec Abdurrahman b. Ali. *el-Mevzû'ât*, (thk.) Muhammed Abdulmuhsin, Medine 1966.
- İbn Sa'd**, Ebû Abdillâh Muhammed. *Kitabu tabakâti'l-kübrâ*, I-IX, Beyrut 1985.
- İmamoğlu**, Abdullah Taha. *Cumhuriyet Dönemi Osmanlı Hadis Çalışmaları, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, c.11, sy. 21., 2013,
- Kandemir**, M. Yaşar. "Kırk Hadis", *DİA*, XXV/470-473, İstanbul 2002.
- Okiç**, M. Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, Ank. İlahiyat Fak. Yay., İstanbul 1959.
- Kara**, Mustafa. *XIV. ve XV. Yüzyıllarda Osmanlı Toplumunu Besleyen Türkçe Kitaplar*, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.VIII, sy.8, s.29-58. 1999,
- _____, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yay., (12), İstanbul 1985.
- _____, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, Yeni yüzyıl Kitaplığı, İletişim Yay. İstanbul ts.
- Karahan**, Abdülkadir. *İslam – Türk Edebiyatında Kırk Hadis*, İstanbul 1954.
- _____, *Kırk Hadis (Türk Edebiyatında)*, *DİA*, XXV/470-473, İstanbul 2002.
- _____, *Kırk Hadis Tercümelerine Umumi Bir Bakış*, Türkiyat Mecmuası, İstanbul 1953.
- Kâtib Çelebî**. *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, I-VI, Bağdât 1941.
- _____, *Keşfü'z-zunûn*, (çev.) Rüştü Balcı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2014.
- Kemaloğlu**, Muhammed. *XI.-XIII. Yüzyıllarda Anadolu'da İslâmiyet*, Gazi Üniversitesi SBE, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2012.
- Kettânî**, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ca'fer b. İdrîs el-Kettânî el-Hasenî. *Hadis Literatürü*, (çev.) Yusuf Özbek, İz Yayıncılık, İstanbul 1994.

- Kencik**, Ali Rıza. *Cemaleddin Aksarayi ve ona nisbet edilen Erbaûne Hadisen* adlı eserin Tahkiki. Selçuk Üniversitesi SBE (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2009.
- Küçükdağ**, Yusuf. *II. Bâyezid, Yavuz ve Kanûnî Devirlerinde Cemâlî Ailesi*, İstanbul 1995.
- Köprülü**, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, DİB. Y., 2. Bs., Ankara,1976
- Küçük**, Osman Nuri. *Tasavvuf -el Kitabı*, 2. Bs., Ankara 2014.
- Mâlik b. Enes**. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Âmir el-Asbahî el Yemenî, *Muvatta*, (thk.) Beşşâr Avvâd Ma‘rûf-Mahmûd Halîl, I-II, byy 1991.
- Köprülü**, Fuat. *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, 1. Bs., İstanbul 2014.
- Mecdî**, Mehmed Efendî. *Hadâiku ‘ş-şekâik*, (neşr.) Abdülkadir Özcan, İstanbul 1989.
- Mevlânâ**. *Mesnevî-i Şerîf Tam Metin*, (Mütercim Süleyman Nahîfî), (Sad.) Âmil Çelebioğlu, İstanbul 2007.
- Mehmed**, Süreyyâ. *Sicilli Osmanî*, I-IV, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1895.
- Muhammed Abdürrahîm el-Münâvî**. *Feyzu’l-kadîr şerhu’l-câmi’u’s-sağîr min ehâdisi’l beşîri’n-nezîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1994.
- Mustafa b. Kemâleddîn el-Bekrî**, Şeyhu’l-İslam el-Üstad Kutbu’l-Aktab el-Bekrî, *ez-Ziyâü ‘ş-şemsîyyü ale’l-fethi’l-kudsiyyi*, Dâru’l-kütübi’l-ilmîyye, Byy. 2013.
- Müslim**, Ebû'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî. *el-Câmi’u’s-Sahîh*, (thk.) Muhammed Fuâd Abdulbâki, I-V, Dâru İhyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrut t.y..
- Nesâî**, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî. *Sünen*, I-VIII, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Nevevî**. *Kırk Hadis*, Beka Yay., İstanbul 2016.
- _____, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. Haccâc*, I-XVIII, Dâru ihyâi’t-türâsi’l-‘Arabî, Beyrut 1972.
- Niyâzi Saruhânî**, Abdurrahman Sâmi. *Nutk-i Şerîfleri* (Nûr-i vahdet şemsini sîretde a'mâ görmedi) (*Divân-ı Sâmi*), Akyol Neşriyat ve Matbaacılık Tesisleri, İzmir 1980.
- Okiç**, M. Tayyib. *Bazı Hadis Meseleleri Üzerine Tetkikler*, İstanbul 1959.
- Öngören**, Reşat. *Tasavvufun Doğuşu*, (*Tasavvuf-El Kitabı*) 2. Bs., Ankara 2014.
- _____, *Osmanlılarda Tasavvuf, Anadolu’ da Sufiler, Devlet ve Ulema*, (XVI. yüzyıl), İstanbul 2003.
- Öz**, Mustafa. *Cemâleddin Aksarâyî*, *DİA*, VII/308-309, İstanbul 1993.

- Özcan** Abdülkadir. *eş-Şakaiku'-n Nu'mâniye ve Zeyilleri*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
- Özköse**, Kadir. *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sivas 2003.
- Öztürk**, Ali. *XVI. Yüzyıl Halvetî Şiirinde Din ve Tasavvuf*, Ankara Üniversitesi, SBE, (Doktora Tezi), Ankara 2003.
- Öztürk** Mustafa. *Efendimizden Ahlak Ölçüleri*, Erkam Yay., İstanbul 2013.
- Pakalın**, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (I-III), Milli Eğitim Basımevi, 2. Bs., İstanbul 1971.
- Poyraz**, Yakup., **Çakır**, Mustafa Sefa. *Taşköprüzâde Kemaleddin Mehmed ve şerh-i ehâdis-i erbaîn, Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, c.3, Sy., 6, 2014.
- Râmhürmüzî**, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdurrahmân b. Hallâd el-Fârisî. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâ'î*, thk.: Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-fikr, Beyrut 1971.
- Serin**, Rahmi. *İslam Tasavvufunda Halvetîlik ve Halvetîler*, Petek Yay., İst.1984.
- Sinan**, Yusuf. *Menakıb-ı şerif ve tarikat-nâme-i pîrân ve tezkiretü meşâyîhi'l-Halvetiyye*, İst. 1290.
- Sühreverdî**, *Tasavvufun Esasları: Avârifü'l-Meârif Tercemesi*, trc.: H Kamil Yılmaz vd dğr., İstanbul 1989.
- Süreyya**, Mehmed. *Sicill-i Osmâî*, Kültür Bakanlığı Tarih Vakfı Yurt yay., İstanbul 1996.
- Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî. *Tedribü'r râvî fî şerhi takrîbi'n-Nevevî*, (thk.) Ahmed Ömer Hâşim, III, Dâru'l-kitâbi'l-Arâbî, Beyrut 1993.
- Şeybânî**, Ebü'l-Abbâs el-Hasen b. Süfyân b. Âmir eş-Şeybânî. *Kitâbü'l-Erbaîn*, Beyrut 1993.
- Şimşek**, Halil İbrahim. *Tasavvuf el Kitabı*, 2. Bs., Ankara 2014.
- Tahir**, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- Tan**, Muharrem. *Taşköprülüzâde Osmanlı Bilginleri*, İz Yayıncılık, İstanbul 2007.
- Taşköprüzâde**, Kemaleddin Mehmed. *eş-Şekâiku'-n-Nu'mâniyye fî ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye*, (tahk.) Ahmet Suphi Furat, İstanbul 1985.
- Tayşi**, Mehmed Serhan. "Cemâl-i Halvetî", *DİA*, VII/302, İstanbul 1993.
- Tokay**, Hale. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Kültür Bak. Tarih Vakfı Ortak yayını, İstanbul 1994.

- Topal**, Ahmet. *Mesnevi'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri*, Atatürk Üniversitesi *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, c. 14, sy, 32, s. 39-51. 2007
- Toprak**, Mehmet Sait. *Cemâl-i İshâk b. Mehmed e-Karamânî Hayâtı ve Eserleri*, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sy.24, İzmir 2006.
- Türer**, Osman. Osmanlılarda Tasavvufi Hayat, Halvetilik Örneği, Mustafa Nazmi Efendi'nin Hediye-tü'l-İhvan'ı, İnsan Yay.,2. Bs., İstanbul 2011.
- Uğur**, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, T.D.V. Yay., Ankara 1992.
- Uzun**, Mustafa. "Dede Ömer Rûşenî", *DİA*, IV/81-83, İstanbul 1994.
- Vicdânî**, Sadık. *Tarikatler ve Silsileleri* (Tomâr-ı Turuk-ı Aliyye), (Haz.) İrfan Gündüz, Enderun Kitapevi, İst. 1995.
- Yağcı**, Hızır. *Hayreddin Atûfi'nin Hadis Şerhçiliği*, Ark Yay., İstanbul 2017, s.49-50.
- Yazıcı**, Tahsin. Fetih'ten Sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinan ve Merkez Efendi, İstanbul Enstitüsü Dergisi, 2. Sy. İstanbul 1956.
- Yıldırım** Selahattin, *Osmanlı Muhaddisleri'nin Eserleri ve Bunlar Arasında Kırk Hadis Çalışmalarının Yeri*, Uluslararası Katılımlı Sempozyum, Çankırı, 30 Nisan -1 Mayıs 2011.
- _____, *Osmanlı Dönemi Anadolu Muhaddisleri (Hicrî VII-IX. Asır)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994.
- Yıldırım**, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Diyanet Vakfı Yay.3. bs., Ankara 2013.
- Yılmaz**, Hasan Kamil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Yayn., İst. 2015.
- Yılmaz**, Okan Kadir. *İsam Tahkikli Neşir Kılavuzu*, TDV.Y., Ankara 2018.
- Yusuf Sinan b. Yakub**. *Menakıb-ı Tarikat-ı Aliye-i Halvetiyye*, İstanbul 1290.
- Zerkeşî**, Bedruddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el- Le'âli'l Mensûra fi Ahâdîsi'l-Meşhûra (et-Tezkira fi'l-Ahâdîsi'l Müştehira*, thk.: Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut 1986.
- Ziriklî**, Hayruddin. *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n- nisâ' mine'l-Arab ve'l-Müsta'rabîn ve'l-Müsteşrikîn*, I-XI, Beyrut 1976.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ نَسْتَعِينُ

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ • وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ
مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ الطَّاهِرِينَ الطَّاهِرِينَ وَبَعْدَ فَيَقُولُ الْفَقِيرُ
لِلْحَقِيرِ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَمَالِ اللَّهِ وَالَّذِينَ أَقْسَمَ إِلَيَّ رَحِمَهُمُ اللَّهُ
الْمَلِكُ الْعَلِيُّ • لَمَّا التَّقِيُّ سَجَّادٌ وَتَوَضَّعَ فِي قَلْبِهِ هَذَا الْفَقِيرُ
أَنْ يَجْمَعَ أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ بَيْنِ الْأَحَادِيثِ النَّبَوِيَّةِ وَالْأَقْلَامِ
الْمُصْطَفَوِيَّةِ مَعَ بَيَانٍ تَأْوِيلًا وَيَتَوَضَّعُ وَتُفَسِّرُهَا
عَلَى طَرِيقِ التَّصَوُّفِ الْعَلِيِّ لِشَبَّهَاتِ الْعَارِفِ الْوَلِيِّ الَّذِي
جَمَعَ أَرْبَعِينَ حَدِيثًا وَسَلَّكَ عَلَى نَهْجِ الْعُلَمَاءِ وَالْفُضَلَاءِ
سَلُوكًا لَجَمَعَتْ هَذِهِ الْأَحَادِيثَ وَأَبَيَّنَ أَسْرَارَ مَعْنَى
الْمَلِكِ الْعَلِيِّ عَمَلًا يَقُولُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ تَشَبَّهَ
بِقَوْمٍ فَهُوَ مِنْهُمْ وَعَيْمَادُ أَعْلَى قَوْلُهُ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَنْ
حَفِظَ عَلَيَّ أُمَّتِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ أَمْرِ دِينِي أَحْتَرَمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
فِيهَا عَالِمًا فَالْمَأْمُولُ مِمَّنْ يَنْظُرُ فِيهِ وَيَطَّالِعُ لِيُضْمِرَهُ وَمَنْ هُوَ
أَنْ يَنْظُرَ بِعَيْنِ الرِّضَا لِإِعْيَابِ الشَّخْطِ وَالْعَمَاوِيِّ عَيْنِ الرِّضَا مَنْ

ان على البيت
لانه يتقبل فضل
صالح ولم يصل
سأله من الالفاظ

يجوز قراءة القرآن على الميت
قبل الفسح لانه يتقبل فضل
القرآن الى الروح ولم يصل
الى الاجساد

ان من اتقاه الميت لانه يتقبل فضله انه
بعد ذلك فانما ان يكون راضيا عنه وانما
شخصيات عليه العطا لانه يتقبل فضل
قال ابو بصير انه ليس وجه قوله من ذلك
لانه ان يكون شجرة الميت لان هذا
انما هو من انفسه عند احد وبقائه من غير
انفسه انفسه انه غير وجه حيزه نزل به الميت
انفسه على الارضه من ذلك ما كان انما انفسه
انفسه على الارضه من ذلك ما كان انما انفسه

Cemâl-i Halvetî'nin "Kırk Hadis Te'vili ve Şerhi" adlı eserinin ilk sayfası.
Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Nüshası, 3700

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

أحمد تدرت العالمين، والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآله أجمعين،
الطيبين الطاهرين، **أما بعد** فيقول الفقيه الحقيق محمد بن محمود بن جمال الملّة
والدين الأقسري رحمهم الملك العلي، لما التقى الحق سبحانه وتعالى في
قلب هذا الفقير ان جمع أربعين حديثاً من بين الأحاديث النبوية،
والأثار المصطفوية مع بيان تأويلاتها وشرح تدقيقاتها، على طريق
التصوف العلي، تشبهاً للعارف الولي، الذي جمع أربعين حديثاً،
وسلك على منهج العلماء والفضلاء سلوكاً، فجمعت هذه الأحاديث
وبينت أسرارها بعون الملك العلام عملاً بقول النبي عليه الصلوة
والسلام من تشبه قوماً فهو منهم، واعتماداً على قوله صلى الله تعالى عليه
وسلم من حفظ عن امتي حديثاً من أمر دينه حشره الله يوم القيمة فقيراً
عالمًا، فالأموال ممن ينظر فيه، وإطالع لمضمونه ومفهومه ان ينظر
بعين الرضا للبعين السخط والعا **شعر** وعين الرضا من كل عيب
كليله، ولكن عين السخط تبدي المساويا، **الحديث الأول** عن أبي
العباس بن سهل بن سعد الساعدي رضي الله عنهما انه قال جاء رجل
الى رسول الله صلى الله تعالى عليه وسلم فقال يا رسول الله دلني على عمل
اذا عملته اجبني الله واجبني الناس فقال عليه السلام اذهب في الدنيا
يحب الله واهده فيما عند الناس يحب الناس، **الحكمة** ان المراد

بِحك
عنه
عن سهل بن سعد
بص

بالرشد

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
 الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةُ وَالسَّلَامُ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ
 مُحَمَّدٍ وَإِلَيْهِ أَجْمَعِينَ الطَّيِّبِينَ الظَّاهِرِينَ وَوَعْدُ يَقُولُ الْفَقِيرُ
 الْحَقِيرُ مُحَمَّدُ بْنُ جَمَالِ اللَّهِ وَالَّذِينَ الْأَقْرَبِيُّ رَحِمَهُمُ
 اللَّهُ الْمَلِكُ الْعَلِيُّ لَمَّا الْقَى حَقَّ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى فِي قَلْبِهِ هَذَا
 أَنْ يَجْعَلَ أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ بَيْنِ الْأَحَادِيثِ لَقَدْ
 سَيَّرَ لَنَا فِي الْمَصْطَفِيِّ مَعَ بَيَانِ نَاوِيلِهَا وَشَرَحَ نَدْوَى
 وَقَارِئَهَا عَلَى طَرِيقِ التَّصَوُّفِ الْعَلِيِّ فَجَمَعَتْ هَذِهِ الْأَحَادِيثُ وَ
 بَيَّنَّتْ أَسْرَارَهَا تَنْبِيهًُا لِلأَوْلِيَاءِ الْعَارِفِينَ الَّذِينَ جَمَعُوا
 أَرْبَعِينَ حَدِيثًا وَسَلَكُوا عَلَى مَسْجِدِ الْعُلَمَاءِ وَالْفُضَلَاءِ
 بِعَوْنِ الْمَلِكِ الْعَلَامِ فِي أَيَّامِ أَمِيرِ الْأَعْظَمِ مَلِكِ مَلُوكِ
 الْعَرَبِ وَالْعَجْمِ قُطْبِ الصُّورِيِّ بَيْنَ الْأَمَمِ مَسْنَعِ الْجُودِ
 وَالْكَرَمِ قَمَرِ الْعَدْلِ فِي تِيَالِ الظُّلَمِ وَالتَّيَمِّ صَاحِبِ السَّيْفِ
 وَالْقَلَمِ سُلْطَانِ بَايَزِيدِ بْنِ سُلْطَانِ مُحَمَّدِ الْمُفَخِّمِ خَلْدِ اللَّهِ

بِسْمِ اللَّهِ

وَقَدْ رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ
 بَابُ سِرِّهِ الْعَلِيِّ ص
 فَمَنْ أَوْلَى بِهِ
 حَمْدُ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Cemâl-i Halvetî'nin "Kırk Kudsî Hadis Te'vili ve Şerhi" adlı eserinin ilk sayfası. Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba Nüshası,62.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين • والصلوة والسلام على خير خلقه
محمد وآله أجمعين • الطيبين الطاهرين **وبعد** فيقول
الفقيه الحفيظ محمد بن محمود بن جمال الملة والدين الأقران
في رحمته الله الملك العلي • لما التقى الحق سبحانه وتعالى
في قلب هذا الفقير أن يجمع أربعين حديثاً من بين
الأحاديث القدسية والآثار المصطفوية مع بيان
تاويلاتها وشرح تدقيقاتها على طريق التصوف العلي •
فجمعت هذه الأحاديث وبيت أسرارها تشبهاً للآولياء
العارفين الذين جمعوا أربعين حديثاً وسلكوا على منهج
العلماء والفضلاء بعون الملك العلام في أيام أمير الأعمام
ملك ملوك العرب والعجم قطب الصوري بين الامم •
منع الجود والكرم قر العادل في ليل الظلم والتسليم صاحب
السيف والقلم سلطان يازيد بن سلطان محمد الفتح
خلد الله بهجته وأبدد ولته وزاد نصرته وضاعف على
الاعداء قدرته عملاً بقول النبي عليه السلام من تشبه بقومه

فهو

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد والجمعين
 الطيبين الطاهرين **وعبد** فيقول الفقيه الحقي محمد بن محمد جمال الملة
 والدين الاقتراني رحمه الله الملك العلي ما اتفق الحق سبحانه وتعالى في قلب
 هذا الفقيران لجمع اربعين حديثا من بين الاحاديث القدسية والاخبار
 المصطفوية مع بيان تاويلاتها وشرح تدقيقاتها على طريق التصوف
 العلي فجمعت هذه الاحاديث وبيئت اسرارها تشبها بالاوليا
 العارفين الذين جمعوا اربعين حديثا وسلكوا على منبر العلماء والفضلاء
 بعون الملك العالم في ايام امير الاعظم ملك ملوك العرب والجم فطب
 الصور بين الامم منبع الجود والكرم قمر العدل في الياال الظلم والستم
 صاحب السيف والعلم سلطان بايزيد بن سلطان محمد المنصور خلافة بهجة وابد
 دولته وزاد نصرته وضاعف على الاعداء قدرته عملا بقول النبي صلى الله عليه
 وسلم من تشبه بقوم فهو منهم واعتمادا على قوله صلى الله عليه وسلم من حفظ
 علي امتي اربعين حديثا من امر دينها حشره الله تعالى يوم القيمة فيقها عالما
 فالما مول من ينظر فيه ويطلع لمضمونه ومفهومه ان ينظر بعين الرضي
 لا بعين السخط والعجب كما قال بعض الفضلاء وعين الرضي من كل عيب كليله
 ولكن عين السخط تبدل المساويا **الحديث الاول** عن ابي بصير عن ابي بصير
 اذا ابتليت عبدي مجيبتيه ثم صبر عوقبته منها الجنة **الحصة**
 وهي ان المراد من البلاء حجاب والعبد خواص عباد الله فكأنه يقول الرب

في رواية وهو ان المراد من قوله اذا ابتليت عبدي
 ان يقول اذا جعلت مطهر ولا يرد في دعوى الحق والحق
 تعلم المعاني في الزانية ثم صبر عوقبته منها الجنة والله
 انما روي عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم
 ان الله تعالى حشره من امر دينها حشره الله
 والابن والاعراب

ادخلت

Cemâl-i Halvetî'nin "Kırk Kudsî Hadis Te'vili ve Şerhi" adlı eserinin ilk sayfası. Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Efendi Nüshası, 686. (Asıl kabul ettiğim nüsha).

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَبِهِ اسْتَعِينُ
لِلْحَمْدِ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ وَالصَّلَاةِ وَالسَّلَامِ عَلَى خَيْرِ خَلْقِهِ مُحَمَّدٍ وَآلِهِ أَجْمَعِينَ
الطَّيِّبِينَ الطَّاهِرِينَ وَبَعْدَ ذَلِكَ يَقُولُ الْفَقِيرُ الْخَائِرُ مُحَمَّدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ جَمَالِ الْمَلَّةِ
وَالدِّينِ الْأَقْسَرَانِي رَحِمَهُمُ اللَّهُ الْمَلِكُ الْعَلِيُّ مَا لَقِيَ اللَّهُ لِحَقِّ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى قَلْبُهُ هَذَا
الْفَقْرَانِ بِمَجْمَعِ أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ بَنِي الْأَحَادِيثِ الْقَدْسِيَّةِ وَالْأَنْبَاءِ الْمُصْطَفَوِيَّةِ
مَعَ بَيَانٍ تَأْوِيلَاتِهَا وَتَفْصِيحٍ تَدْقِيقَاتِهَا عَلَى طَرِيقِ التَّصَوُّفِ الْعَلِيِّ فَجُمِعَتْ هَذِهِ الْأَحَادِيثُ
وَبَيِّنَتْ أَسْرَارَهَا نَشْرَبَهَا لِلْأَوْلِيَاءِ الْعَارِفِينَ الدِّينِ جَمْعًا أَرْبَعِينَ حَدِيثًا وَسَكَّوْا
عَلَى مَنبَجِ الْعِلْمِ وَالْفَضْلِ، بَعَثَ الْمَلِكُ الْعَلَامُ فِي أَيَّامِ أَمِيرِ الْأَعْظَمِ مَلِكِ مَلُوكِ الْعَرَبِ وَالْمَجْمَعِ قُطْبِ
الصُّوَرِ بَيْنَ الْأُمَمِ مَنبَعِ الْجُودِ وَالْكَرَمِ قَمْرَ الْعَدْلِ فِي لِيَالِ الظُّلَمِ وَالسُّمِّ صَاحِبِ السِّيفِ
وَالْقَلَمِ سُلْطَانَ بَايُزِيدِ بْنِ سُلْطَانَ مُحَمَّدٍ الْمُفْتَحِ خَلَدَ اللَّهُ بِهَاجَتِهِ وَأَبَدَ دَوْلَتَهُ وَزَادَ نَصْرَهُ
وَضَاعَفَ عَلَى الْأَعْدَاءِ، قَدْرَتَهُ عَمَّا يَقُولُ النَّبِيُّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ شَبَّهَ بِقَوْمٍ هُمُ مِنْهُمْ وَأَعْمَادُهُ
عَلَى قَوْلِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مِنْ حَفِظَ عَلِيٌّ أَمْرِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا عَلَى أَمْرِي أَرْبَعِينَ حَدِيثًا مِنْ أَمْرِي
وَبَيْنَهَا حَسْرَةُ اللَّهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيَقْرَأُهَا عَالِمًا فَالْمَأْمُولُ مِنْ تَبْطُرِ فِيهِ وَيَطَالِعُ لِمَضْمُونِهِ وَمَعْنَاهُ

(شرح حديث اربعين لافسري)

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآله الصمعيين
الطيبين الطاهرين و بعد فيقول الفقير الحقير محمد بن محمود بن جمال الله
والدين الاقراني رحمه الله الملك العلي لما الف الحق سبحانه وعفا في قلب
هذه الفقير ان يجمع اربعين حديثا من بين الاحاديث القدسية والاثار
المصطفوية مع بيان تاء وبلاتها وشرح تدقيقاتها على طريق التصوف
العلي بفتح هاء الاحاديث وبنيت اسرارها تشبيها للاولياء العارفين
الذين جمعوا اربعين حديثا وسلكوا على منبج العلماء والقلاء بعون
الملك العلاء في ايام امير الاعظم ملك سلوك العرب والحجر قطب الصوفا
بين الامم منبع البلود والكرم قر العبد في ليال الظلم والتم صاحب التيف
والقلم سلطان با يزيد بن سلطان محمد الفخ خلد الله بهمة وابد دولة
وزاد نصرته وضاعف على الاعداء قدرته عمدا بقول السعوم من تشبه
بقوم فهو منهم واعتماد علي قوله عليه السلام من حفظ علي امتي
اربعين حديثا من امر دينها حشره الله يوم القيمة فقيها عالما قائما
مولى من ينظر فيه ويطالع لمضمومه يفهمه ان ينظر عين الرضا لا عين
السخط والعيب وعين الرضا من كل عيب كلين ولكن عين السخط بيدي المساوية
الحديث الاول عن انس رضي الله عنه روي البخاري عنه اذا ابتليت عبدي
اذا ابتليت

وقلت الظفر والهجاء صدين

بسم الله الرحمن الرحيم
 محمد بن عبد الله بن عبد الصلوة والسلام على خير خلقه محمد وآله
 الطيبين الطاهرين وبعد فيقول الشيخ الختم محمد بن محمد
 جمال الله والدين الأقران رحمهم الله الملك العلي بن أبي طالب
 سبحانه وتعالى في قلب هذا القبر إن جمع أربعين حديثاً من
 الأحاديث النبوية والآثار المصنوعة مع بيان تأويلها
 وشرح تدقيقها على طريق الصوف العلي ختم هذه الأحاديث
 وبيت سرها تشبه اللؤلؤ والعارفين الذين جمعوا الأربعين
 حديثاً وسلكوا على نهج العباد والفضلاء يعون الملك العلام في
 أيام أمير الأعظم ملك ملوك العرب والجمع قطب الصور في أيام
 منيع الجود والكرم قمر العرش الباقى الظالم والسهم صاحب السيف

أولها

والفهم سلطان الأيدي سلطان الختم خلد الله بهجته وأبدى وولته
 وراة نصرته وصانع على الاعتقاد فيه لا يقول النبي من شئ
 عنوم فهو منهم واعتقاد على قول عبد السلام من حفظ على منى أربعين
 حديثاً من أمرتها حسره الله يوم القيمة فبقها حالاً فالناس من
 ينظر فيه وبطالع الضمونه ومنه يراه ان ينظر عين الرضا لا يعيب
 السخط والعي ومن الرضا من كل عيب طيبه ولكن بين السخط
 نهيك المساء والحديث لا يخرج عن الرضا من روى الخبر عنه
 اذا ثبتت عنده بحديثه ثم صبه عوضه منهن الخيرة الحصة في
 حق المراد من اللادحجاب والعبد خوار خاص عماده وكانه يقول
 الرب اذا جعلت حجاباً بين غوار عبادي وبين عبادك ثم وقع نظرك
 باسم الصبور لحيت بهك الاموال ويجوز ان يكون المراد من حجابها بين

حاشية
 انما لا يقول ويجوز ان يكون
 المراد من اللادحجاب
 العبد خوار خاص
 عماده وكانه يقول
 الرب اذا جعلت حجاباً
 بين غوار عبادي
 وبين عبادك ثم وقع
 نظرك باسم الصبور
 لحيت بهك الاموال
 ويجوز ان يكون المراد
 من حجابها بين

Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi Nüshası
 Varak: 59b – 60a
 (05 Ba 873/4)

İNDEKS

A

Abdullah Taha, 10, 91
Abdülkadir Karahan, 8,
10
Ahmediyye, 23
Akkirmânî, 10

B

Bela, 75
Berzah, 59, 62, 80, 85
Beyhakî, 7, 88

C

Ceberût, 60, 62
Cemâl-i Halvetî, i, ii,
v, 3, 4, 5, 6, 14, 15,
16, 17, 18, 20, 21,
23, 24, 25, 26, 30,
31, 35, 70, 87, 89,
93, 95, 96, 97, 98,
99, 100
Cemâliyye, 14, 20, 21,
22, 23, 26, 89
Cennet, 39, 43, 44, 52,
61, 83, 84
Cezbe, 46, 47, 80
Cihad, 48

D

Dârakutnî, 89
Düğümlü Baba nüshası,
6
Dünya sevgisi, 57

E

Ebu'l-Vakt, 44
Erbaîne Hadîsen, i, ii,
iii, vi, 3, 4, 5, 6, 15,
30, 31, 32, 34, 35,
37, 38, 39, 41, 43,
44, 45, 46, 47, 48,

49, 53, 55, 60, 62, 70,
71, 72, 74, 75, 76,
77, 80, 84, 85, 87, 90
Esad Efendi Nüshası, 6,
31, 96

F

Fakr, 51, 74
Fena, 54, 77
Fenâ-Bekâ, 54
fıkıh, v, 3, 48, 60
Fikri Yavuz, 14, 22, 25

G

Gönül, 45, 46
Gulûl, 60, 61
Gül Camii, 18

H

hadis, ii, v, 3, 4, 6, 7, 8,
9, 10, 31, 35, 46, 66,
67, 69, 71, 86, 87
Hadîsen Kudsiyyen, i,
ii, iii, vi, 3, 4, 5, 6,
15, 26, 49, 62, 63,
67, 68, 69, 70, 74,
76, 77, 80, 82, 84,
85, 87, 90

Hakikati

Muhammedî, 40, 74
Hasan b. Süfyân, 8
Hazine, 85
Hazînî, 88
Hicret, 59, 60
Hulvî, 14, 16, 18, 90

İ

İbnü'l Cevzî, 8
İmam Nevevî, 8
İmsak, 60, 84

K

Kabir, 57, 58, 84
kalp, 3, 42, 45, 47, 50,
62, 90
Kalp tasfiyesi, 50
Kalp ve Gönül, 45
Kanaat, 44, 52
kırk hadis, ii, v, 3, 4, 6,
7, 8, 9, 10, 86
Kızılarkulesi, 18
Kurb, 43, 79

M

Manisa Akhisar
Zeynelzâde, 5, 64, 67
Manisa İl Halk
Kütüphanesi, 5, 64,
66, 101
melekût, 62
Münker, 58, 89

N

Nefs ve mertebeleri,
77
Nîsâbü'rî, 32, 67
Nûrânî ucup, 55

R

Rububiyet nuru, 62
Rubûbiyyet, 75
Ruh, 47, 49, 50, 78
Rûşeniyye, 23

S

Sadaka, 53
Selahattin Yıldırım, 7,
9, 10
Sevgi, 47, 61, 84
Seyr'u Sülûk, 62
sûfî, 3, 20, 41, 51, 62,
71, 87

sülûk, 19, 59

Ş

Şemsiyye, 23

T

Takvâ, 56, 78
tasavvuf, v, 3, 16, 17,
18, 19, 20, 21, 38,
40, 43, 51, 80
Tasavvuf, 16, 17, 20,
22, 23, 24, 33, 37,
44, 47, 53, 54, 55,
76, 77, 89, 91, 92,
93, 94

tasnif, ii, v
tedvin, v
tefsir, 3, 6, 26, 33, 67,
69

Tevekkül, 44, 55, 56
Tevhid, 38, 41, 42, 62,
81

U

Ubûdiyet, 47
Ulûhiyet, 48, 63, 76
Ulûhiyyet nûru, 62

V

Vahdet Nuru, 41
Veli-Şâkî, 80

Y

Yazma Bağışlar
Nüshası, 6, 31, 97

Z

Zekat, 52, 53
Zikir, 49, 82
Zulüm, 53, 54
Zühd, 35, 36, 37, 38,
39, 40, 45, 72, 78, 83